

Танець степового коня

Богдан Сушинський

ТАНЕЦЬ СТЕПОВОГО КОНЯ

1

Я прокидаюсь, тому що човен, яким вирушав уморе, нарешті прибило до берега і викинуло на кам'янисту косу Шторм іще нуртує, але я вже знаю, що врятований і що ніяка сила не зірве мене з цього клаптика жаданої землі.

Однак минає кілька хвилин, я розплющую очі, довго вдивляюся в напівморок горища і з жалем усвідомлюю, що ніякого моря і ніякого човна не було. Усе це звичайнісінький сон. Натомість чую, як по черепиці вистукують рідкі краплі дощу, і це мене страшенно дивує, бо крізь щілини до моєї схованки проникають золотаві промінці вранішнього сонця.

"Щось тут не те", — кажу собі, вилізаючи зі спального мішка, якого подарував мені для "літньої резиденції" Ігор, чоловік моєї двоюрідної сестри. Назвати наше горище "літньою резиденцією" — теж його ідея. "Не може такого бути", — думаю, визираючи з горища. Тим часом останні краплі дощу, який не встиг утекти з ніччю, б'ють мене по маківці, а очі сліпить величезне блідо-рожеве сонце, що зависло над морем.

Наша хата стоїть на пагорбі над малесенькою річечкою, неподалік того місця, де вона впадає в озеро. І з моєї "резиденції" добре видно частину водойми та ланцюжок острівців, що відгороджують її від моря, і навіть химерний силует якогось корабля на далекому обрії. А ліворуч, за садками сусідньої вулиці, дрімає у вранішньому тумані зелене поле, за яким можна побачити руду, поцятковану червонуватими пагорбами, смугу неторканого степу з двома розлогими долинами.

Кожної весни батько виганяє отару на берег річечки і жене до цих долин, або, як він каже, "на цариння". І лише наприкінці серпня ми переганяємо отару ближче до ліска, що починається одразу біля ставу і тягнеться кудись далеко, аж до верхоріччя. І на царині, і в плавнях, і в лісі є місця, де я найбільше люблю бувати і де завжди відчуваюся так, наче потрапив до незвіданого світу. У Гроновій балці є велика вирва, біля якої є джерельце і кам'яний кар'єр, прямовисні стіни його здаються схилами височезних гір. А в плавнях — Мефодіїв острівець з мисливським куренем. Від острівця вузькими протоками можна дістатися на плоту до ставка. У лісі ж пролягає зритий лисячими норами яр, який так і називають — Лисячим. А ще можна навідатися до лісника Гната Федоровича, в садибі якого завжди живе або козеня, або лисеня, а минулої весни з'явилося навіть вовчєня.

Тим часом дощ остаточно вщух. Теплий вітерець струшує останні краплини з старої вишні, між гіллям якої прилаштована моя драбина. Ця вишня завжди зацвітає перша, і вишні на ній досягають раніше, ніж на інших.

Я сідаю у дверях своєї "резиденції", впираючись ногами в щабель драбини, і з сумом дивлюся на клаптик степу, з якого починається оте наше "цариння". Дивлюся на

нього і згадую батька. Його не буде ще цілий тиждень. Не знаю, як там йому відпочивається в будинку відпочинку, але мені без нього сумно. Звичайно, я міг би піти на царину до дядька Василя, батькового напарника. Але це не те. Дядько Василь цілий день мовчить і курить. Та іноді, як вівці поводяться по-баранячому, тобто лізуть у шкоду, — лається. Не злостиво, а так, задля годиться. Ні, на царині батька не замінить ніхто. Не тому, що він — батько, а тому, що з ним цікаво. От над'їхав би він сьогодні!.. Ні, справді, що він не бачив у тому будинку?

Край царини, на березі моря, раптом зблискує якась півкуля. Глянувши на неї, я посміхаюсь. Це той бак, який мені здався учора мало не "літаючою тарілкою" і через який довелося рятуватись на острівцях від кулаків Стася Філонського, як останньому брехуніві. Не щастить мені з моєю фантазією. Втім, чому не щастить? Якби Стась зі своєю братією не загнав мене на острівець, хто й коли знайшов би гумовий мішок? Цілий мішок! А ще ж невідомо, як він там опинився і що в ньому!

Згадавши про свою знахідку, я одразу ж захоплююся і починаю поступово відроджувати у згадці події учорашнього дня.

2

А сталося це так. Ранок був такий, як і сьогодні, тільки без дощу. Я всівся на порозі своєї "резиденції" і раптом бачу: блискуча півкуля! Перше, що спало мені на думку, — літак! Але, придивившись пильніше, зрозумів, що ця півкуля так само нагадує літак, як наша стайня — корабель. "Ні, тут щось не те, — думаю собі. — Учора ця куля була тут? Не було". Перед тим як спуститись зі своєї "резиденції", я маю звичку хоч на хвилину зупинитися у дверях і оглянути навколишній краєвид. Але це не просто таке собі роздивляння... Кинувши оком туди-сюди, я одразу ж визначаю, яка погода, що нового на морській затоці, а тоді прикидаю, як і з чого починати свій день. Це, звісно, тоді, коли не йду з батьком на царину. А вчора я не ходив. "Отож, — міркую собі, — це не літак і не машина... Сріблясті машини не бувають. І не корабель. Від моря до тієї півкулі добрих півкілометра. Що ж тоді? А що як?! Ні... А що коли?.. Теж ні. А раптом?!" Повірите: я навіть жахнувся свого здогаду. Миттю скочуюсь по драбині і лечу до Стася Філонського, якого всі ми зevamo просто Філом.

— Філ! — кричу ще од воріт. — Філ! Негайно виходь! Там, у степу, щось таке!.. Там — "літаюча тарілка"!

— Що-що?! Яка тарілка? — спочатку до мене долинув невдоволе— ний голос, а вже потім прочинилося вікно і в ньому з'явилась руда чуприна Стася. — Чого горлаєш? Де ти бачив у степу тарілку?

— Та не тарілка! А літаюча... — пояснив я сонному Стасеві. Хоча нелегко і серед дня пояснити йому щось путнє. — Там, між лиманом і морем! Біжімо! Та швидше виходь!

Голова зникає, а за кілька хвилин Стась уже вискакує у вікно, потім перелазить через паркан і спиняється біля мене.

Він у таких самих коричневих шортах, як і я. Наші мами разом купували їх у крамниці, і це мені не дуже подобається. Мені взагалі не подобається, що Стась

одягається, як я. Але якось так виходить, що мами наші майже все купують однакове. Мабуть, тому, що подруги, і до крамниці завжди бігають удвох. Хіба що, може, посварити їх якось? Тим паче, що ми з Філом живемо, як пес із кішкою... Він на рік старший і сильніший за мене, тому страшенно хизується і показує свою силу де треба і де не треба. Особливо, коли поблизу Віка. Але за бійку при Віці я все прощаю. Хто б не показував при ній свою силу, якби мав її?

— А ти її добре бачив, оту свою "тарілку"?— грізно запитує мене тим часом Філ. Нічого не вдієш: він на голову вищий за мене, і плечі в нього, мов у штангіста.

— Звичайно, бачив, — кажу я. І починаю пояснювати, що саме бачив, і яке воно на вигляд. Проте, вислухавши мене, Філ запитує ще грізніше:

— А не бре?

— Ну, не віриш — то й не треба, — одразу ж вдаю з себе ображеного. Що-що, а це я умію.

— Бо тобі не можна вірити, — твердо каже Філ. І десь у душі я навіть погоджуюся з ним. — Тобі — що бачив, а що вигадав — однаковісінько. Привидиться щось, або просто уявиш, й одразу до Стася Філонського: "Біжи! Тарілка! Інопланетяни!"

— І ніколи я до тебе не бігав. І про інопланетян нічого не казав.

— Бігав! Завжди! — кричить Філ. — Та поки що я тобі прощаю. І взагалі, ходімо покличемо хлопців. Але, якщо ти збрехав, що там щось є, тоді я поговорю з тобою інакше.

— Якщо не віриш — можемо подивитися з горища. Адже я побачив звідти.

— І що ж я там побачу з твого горища? — кидає на бігу Стась. — Тільки час втрачатимемо.

— А це справді "літаюча тарілка"!— переконую Стася, ледве встигаючи за ним. — Не я буду, якщо не вона. Пам'ятаєш, нам про неї Федір Голованюк розповідав, коли приїжджав на канікули? В них в інституті всі про це говорять.

— Ніби я сам не чув... — перебиває мене Філ. — Але знай: там, де ти бачив, "тарілки" нема й бути не може. Зрозумів?! Біля нашого села — "літаюча"?! Збожеволіти треба, щоб верзти таке.

— То й що ж тут такого? Вони сідають будь-де, — відповідаю я, а сам задихаюсь від бігу. Ми поспішаємо на ту вулицю, що через долину від нас і на якій живуть Микола Коржань, Сашко Неділко і Віктор Романенко. Це друзі Філа. Куди б він не йшов, ця "свята трійця" завжди з ним. — А що як у них аварія? Або закінчилося пальне?

— Ага, бензин закінчився, — іронічно посміхається Філ, — темний ти чоловік, Руслане.

— А може, це й літак... — раптом не витримую я. — Хіба здалеку розгледити?

— Що? — загрозливо усміхається Філ. — Уже не "тарілка", уже літак? Але знай, що і літака там теж нема.

— Чому ж ти тоді біжиш, — підозріло косую на Філа, — якщо там нічого нема?

— Тому що хочу перевірити. І якщо ти знову обдуриш, то це твоя остання брехня. Це я тобі кажу, Стась Філонський.

Я чомусь одразу ж відчув, що бігти далі мені вже не хочеться, і починаю помаленьку відставати.

— Ні-ні! — хапає мене за рукав Стась. — Якщо вже розбудив мене вдосвіта, то біжи. Але лупцюватимемо тебе вчотирьох.

Мабуть, то вчора день такий біганинський видався, бо не встигли ми вп'ятьох наблизитися до тієї "тарілки" й на двісті метрів, як мені знову довелося бігти. Але тепер я вже летів так, наче за мною гналося з десятків інопланетян.

Я біг щосили, задихався від бігу, але однак відчував позад себе дихання моїх переслідувачів. Їх четверо, і вони зовсім близько. Я дедалі виразніше чув гупання їхніх сандалів. Інший на моєму місці вже давно не витримав би такого шаленого бігу, зупинився або просто упав би, заплющив очі, зарився обличчям у степовий пил.

— Зупинись, краще буде! — кричить Філ. Це його гупання чується в мене за спиною, його... Він найстарший з-поміж переслідувачів і найсильніший. Але всі хлопці села знають, як я бігаю. Я мало кого з них міг би подужати, зате від будь-кого міг утекти. І в цьому була моя перевага. Що б там не сталося між нами, мені завжди вдавалося вирватись і втекти, і я навіть не вважав це ганебним для себе.

— Зупинися, — уже, здається, не погрожував, а благав Філ, відчуваючи, що незабаром доведеться визнати свою поразку. А цього йому страшенно не хотілося. — Зупинися, і я помилую!

Але я знав Філові "помилування" і біг з останніх сил, намагаючись збільшити відстань між нами. От тільки й досі не збагну, чому я брався просто до лиману. Мені треба було взяти ліворуч — і тоді за кілька хвилин я опинився б у садку, під захистом діда Воцака, який, як і лісник, доводився нам далеким родичем і тому завжди радо пригощав усілякою садовою.

Я виразно усвідомлював, що треба якось викрутитися з цього становища, звернути ліворуч або праворуч, проте нічого не міг удіяти з собою. Мене несло просто на піщаний берег лиману, хоча там не було й не могло бути ніякого порятунку. І тому, коли я нарешті добувся цієї коси, єдине, що мені залишалося, — кинутись у воду. Добре, що я був лише у шортах і сандалях, а на голові — щось подібне до пляжного картузика. І я, звичайно, одразу ж кинувсь у воду і поплив до острівця, що виднівся метрів за двадцять від берега і на який не раз запливав, щоб половити бичків. Побачивши таке, Філ та його трійця зупинилися, попадали на пісок і, лежачи й, мабуть, тяжко відсапуючись, стежили за мною, ще гаразд не усвідомлюючи, що цей навіже—ний збирається робити.

Напевне, вони гадали, що я побрьюхаюся біля берега і вийду. Але, добувшись до острівця, я роззув сандалі, запхав їх за пояс шортів, як то робив не раз, коли перепливав на рибалку, і знову кинувся у воду. Цього разу — щоб дістатися цілого архіпелагу острівців, поєднаних між собою мілинами, так що можна було вільно перебігати з одного на другий. Я був упевнений, що там вони вже мене не впіймають.

Досягнувши першого з них, я назбирав купу камінців, виклав їх перед собою і крикнув, що, коли хтось із хлопців спробує доплисти сюди, я закидаю його камінням.

Потім перебіг на другий острівець і теж назбирав камінців. Про всяк випадок.

Звичайно, я навряд чи наважився б кинути в когось із них каменем. Але й вони не наважались плисти сюди, знаючи, що я готовий захищатись. Понаскладавши по купі камінців на кожному островці, я нарешті перебрався на останній, найбільший, справжній острів, який у нас у селі називали Козацьким, і спокійно вклався на теплий пісок, щоб спочити й висохнути. Але краєм ока все ж таки поглядав на берег.

Тепер уся четвірка звелася на ноги. Радилися, що робити далі. Філ, напевне, намовляв узяти мої острови штурмом, а ті троє, мабуть, не погоджувалися. Коржань — той просто боїться запливати так далеко. Усі знають, що плаває він кепсько. Віктор теж побоюється. Але не так води, як моїх кулаків. Розуміє, що рано чи пізно попадеться мені сам на сам, і тоді вже розмова буде інша. Ну, а вайлуватому Сашкові Не— ділку просто ліньки вдаватися ще до чогось. Силою, може, він і не поступається Філові, але занадто вже лінкуватий. Навіть дивно, що він так довго біг за мною. Правда, останній. А біг, мабуть, лише тому, що був дуже розлючений. Ще б пак: його примусили протеліпати цілих два кілометри, а врешті-решт виявилось, що ніяка то не "літаюча тарілка" і навіть не літак, а звичайнісінький бак для пального. Його, напевне, тільки вчора пофарбували у сріблястий колір, тому раніше я його й не помічав. Словом, хтозна, коли той клятуший бак притягни туди і коли пофарбували, але я, на своє лихо, помітив його тільки сьогодні.

Не знаю, що зі мною коїться. Не минає дня, щоб я чогось не видумав, не пустив якоїсь чутки або чогось не додав від себе до звичайнісінької буденної події. Отож Філ і вважає мене брехуном. Хоча в школі знають мене загалом як людину серйозну. Бо й справді, я не вигадую чогось такого для власної вигоди і ніколи не обдурюю, коли йдеться про речі серйозні. Та й слова свого намагаюся дотримувати.

День видався непаркий, вода холодна, проте, лежачи на тепленькому піску, я швидко зігрівся, навіть кепка моя почала висихати, і мене потягло на думички. Це мій батько завжди так каже. Якщо я занадто замріюсь і не помічу, що кілька овечок відбилосся від отари й подалося у кукурудзу, одразу ж чую: "Що, Русику, на думички потягло? Ну-ну.. А кожушки у шкоді пасуться". Це у батька манера така: він не може говорити звичайними словами, все чомусь переінакшує. Овець називає кожушками, думки — думичками... І взагалі говорить не так, як усі. Мабуть, і я від нього навчився.

3

Філ знову щось кричить, але я вже не чую, що саме, бо кричить він проти вітру.

Ну й нехай собі... Тепер я його зовсім не боюся. Цей острівець — мій. І ніхто тут, окрім мене, не рибалить і навіть не запливає сюди. Мабуть, тому, що риба тут ловиться дуже погано. Але мені байдуже: ловиться вона чи ні. Зате на острові я сам. І острів належить мені. Як Робінзоніві.

Лінкуватو підводжу голову й зневажливо зиркаю у бік четвірки. І якого б ото дідька я гнався? Ну, не "літаюча тарілка", а звичайнісінький бак. Ну, ліньки було Руслану Васильовичу Торочу, мені себто, самому плентатися до якоїсь там сріблястої півкулі, то намовив товаришів, прибрехавши для переконливості. Але хіба через це

треба заганяти Руслана Васильовича аж на острови?

Полежавши ще кілька хвилин, нехотя підводжуся і чвалаю оглядати свою піщану фортецю. Як-не-як, на Козацькому я не був з минулого літа. Одразу помічаю, що острів збільшився і став схожий на вигнуту турецьку шаблю, тільки з відламанною рукояттю. Але навіть тепер був він усього кроків п'ятдесят завдовжки та кроків з двадцять у най—ширшому місці. Я міг би й заміряти, та не хотів займатися цим на очах у Філа. Тому що взагалі не бажав, щоб зараз вони здогадувалися, що я роблю, про що думаю, на що зважуюся. Відтепер я повинен лишатися для них цілковитою загадкою, як кам'яні статуї на острові Пасхи.

Але годі про Філа і його братію. Я продовжую оглядати свої володіння. Посеред острівця вип'ялося кілька великих каменів. Мабуть, вершина якоїсь підводної скелі, завдяки чому утворився цей острів. На рівній місцині камені й самі здавалися мініатюрними горами. А довкола них уже пробивалася травиця. Хтозна, може, з часом тут ростимуть і дерева. І він стане зеленим і красивим. Ще красивішим, ніж той, на якому рятувався справжній Робінзон.

Далі на острівці оглядати було нічого. Шкода. Тоді, щоб не сумувати, сідаю на вершину однієї з "гір", спиною до переслідувачів, і починаю уявляти, що нібито дійсно перебуваю на самотньому острівці в океані. Світ, бачите, захоплюється подвигом Робінзона Крузо! Але острів, на якому жив Крузо, — то рай у порівнянні з островом, на якому доведеться жити Русланові Горочу. А й справді... Чи можна було б вижити на цьому клаптикові землі, якби довелося рятуватись на ньому після морської катастрофи? Ні, мабуть, неможливо. Що тут знайдеш, чим прохарчуєшся? Морська вода та пісок.

Я й сам не помітив, як пройнявся журбою остров'янина. Це примусило мене підвестись і знову уважно оглянути острівця. І вже як остров'янин, я відкрив, що на одному його кінці проглядається чималенька піщана коса, і, якщо накидати на неї піску, то острів може збільшитися. В іншому місці, в мізерній бухточці, я помітив уламок дошки й кілька патичків. Це втішило мене. Від вогнища, яке, можливо, вдасться розкласти тут, залежатиме моє існування. Отож, я старанно виловив на міліні усе, що там плавало, а потім подався в інший кінець і знайшов там пляшку з розбитим горлом. Теж непогано. Зараз усе могло знадобиться. Усе. І ці консервні банки, і ще он та колода, що гойдається на хвилях за кілька метрів від острова. А коли, пройшовшись піщаним пляжем, я натрапив під кручею на уламок леза ножа, то був у захваті від своєї знахідки.

— Руслане! Егей, Руслане!

Але я не чую голосів, що долинають з берега. Їх не могло бути, як не могло бути й берега, що виднівся за якихось сто метрів мілини. Є тільки цей острівця. Далеко-далеко в океані. І я... Самотній, забутий, приречений... Я зіщулююсь і сідаю під дашком кручі, яка в негоду могла б захистити від дощу та лютого вітру.

— Руслане! Повертайся!

— Вівчар! Чуєш?! — це вже гукає Філ. — Пливи до берега! Тебе ніхто не зачепить!

Вівчар — це моє прізвисько. І батька мого теж так називають. І діда. Почув його, і

мені стало ще сумніше. Захотілося побачити батька. От повернеться він з міста, прийме отару, і ми щоранку гнатимемо її на царину, до Жовтого яру, де колись давно була літня кошара і де й досі можна ховатися від дощу у вівчарській землянці. Або на Гаврикові гори. Ніяких гір там, звичайно, нема. Шість пагорбів — тільки й усього. Але серед степу, особливо здалеку, та ще коли пофантазувати, вони справді здаються велетенськими горами, вершини яких у спекотний день повиті маревом і "димлять", наче кратери вулканів. А що в степу ще робити, як не фантазувати? Читаєш книжки і фантазуєш. І отара овець здається тобі кіннотою... А пагорби поблизу — фортецею над озером, і батько на коні... До речі, навесні він пообіцяв, що цього літа випросить для мене коня. Тоді ми обидва будемо на конях! Колись треба буде поїхати по ветеринара, і я влечу в село, пригнувшись до гриві коня! І Філ умре від заздрощів. І Віка не проситиме його більше потрусити яблука, гадаючи, що якщо Філ сміливіший, то наважиться видертися вище, ніж наважився б я.

Так, швидше б уже повертався батько... Сумно без нього.

Я майже засинав, коли раптом помітив, що неподалік на мілині щось чорніє. Щось гладке й лискуче.

"Міна! — не злякався, а навіть утішивсь я, враз забуваючи про все. — Звичайно, міна!.. Як же вона сюди потрапила?"

Але це була не міна і навіть не каска.

Я розгріб пісок, помацав. Щось м'яке. Але що воно таке, збагнути не міг. Почав розгрібати мул, проте виявилось, що натрапив на щось дуже велике, давно занесене мулом або, може, й закопане тут. Спочатку мені здалося, що це мішок, але, подряпавши його лезом, збагнув: то не матерія, а гума. Невже гумовий мішок? Я вже заніс іржаве лезо, щоб полоснути по гумі, але в останню мить стримався. "А якщо це справді гумовий мішок? — міркую собі. — Я розріжу, а там виявиться щось таке... І його заллє водою. Ні, в таких випадках ризикувати не можна".

Я вискочив на кручу, щоб покликати Філа та його "гільдію", бо наша сварка уже нічого не важила, але побачив, що хлопці спокійнісінько чвалають собі понад берегом до села.

"Може, це навіть добре, що вони пішли, — з полегшенням зітхнув я. — По-перше, невідомо, що там. Адже мені завжди не щастить. То, може, не пощастить і цього разу. Я примусив би Філа й інших хлопців плисти сюди, а виявилось б, що це звичайнісінький шмат гуми. І тоді вже вони наздогнали б мене й посеред озера і добряче надавали. По справедливості. Та й не варті вони зараз того, щоб видавати їм таємницю".

Я повертаюсь до мішка і топчусь на ньому. Здається, він порожній. Шкода, що я кинув лезо. Хоча воно й іржаве, можна було б спробувати надрізати.

У цей час від моря долинає якийсь гуркіт. Я піднімаюсь на кручу і бачу, що в протоку ввійшов корабель. Ну, не справжній корабель, а катер. Він іде повільно, побоюючись сісти на мілину. Мабуть, капітан не знав того, що коли не сів, проходячи горловину, якою озеро з'єднується з морем, то тут не сяде. Та й село близько, якось стягли б це коритце. Дивно тільки, чому воно тут.

Чотири постаті своїх переслідувачів я бачу тепер на вершині пагорба. Хлопці теж помітили катер і чекають. Не так часто побачиш у нашому озері корабель. Тільки й того, що наші рибальські човни іноді вирушають у море.

4

— Егей, на острові! — гукнув огрядний, оголений до пояса чоловік у морському кашкеті. — Давно робінзониш?

— Давно! — відповів я і озирнувся. Ті четверо уже поверталися до берега і стежили за мною і за катером. — Візьміть мене з собою!

— Підійти не можемо, мілина! Пливи сюди!

Мотор заглух, і катер загойдався на хвилях. Я, звісно, не став чекати, поки чоловік, мабуть, капітан, запросить мене вдруге. Але перш ніж кинутись у воду, встиг переможно зиркнути на четвірку Філа, яка все ще тримала облогу на високій кручі. Вони, мабуть, паленіли тепер від заздрощів.

Тим часом я спокійно доплив до катера. Вже біля борту двічі пірнув, показуючи екіпажеві, що зовсім не потребую його допомоги і якщо погодився перейти на їхню посудину, то лише тому, що ліньки плисти до берега, й аж тоді вхопився за канат. Та не встиг я підтягнутися на руках, як уже був на палубі. Мене оточило одразу шестеро чоловіків. Вони дивилися на мене з таким подивом, ніби й справді зняли не за якихось сто метрів від берега, а з острівця в Тихому океані.

— Ти, хлопче, звідси, з Заозерного? — досить похмуро запитав чоловік, який перший помітив мене. Тільки тепер я побачив, що він ще зовсім молодий. Хоча саме він, як виявилось, й командував цією каравелою.

Я повагом кивнув, по черзі оглянув кожного з них, не розуміючи, чому їх аж семеро (саме в цей час з рубки визирнув моторист, цікавився, чи можна запускати двигун).

— А як опинився тут?

— Четверо напало, — кивнув я у бік кручі. — Набити хотіли. Але я утік.

У цій ситуації треба було говорити правду. Тим паче, що хоч фантазією мене не обділено, але якоїсь путньої історії про те, як я опинився на Козацькому острові, вигадати поки що не встиг.

Чоловік глянув на четвірку Філа, потім на мене і засміявся.

— Отже, били? — співчутливо поцікавився інший моряк, невисокий, майже мого зросту, з чорним кучерявим волоссям.

— Чесно кажу: ні, не наздогнали.

— Без бою втік? — здивувався кучерявий. Він говорив з таким самим акцентом, як грузин Вано Говадзе, який працював у нас торік на буровій установці. Тому я одразу зрозумів, що цей моряк — теж грузин.

— Скільки можна? Тільки те й роблю, що б'юся з ними, — відказав я, розглядаючи свої повиті водоростями сандалі.

— А ви хто такі? — мабуть, я запитав це занадто суворим тоном, бо грузин засміявся.

— Пірати, — відповів він. — Хапаємо усіх, хто трапляється нам на островах, а потім

продаємо на невільничому ринку. — Ти ж міцний хлопець, — грузин досить безцеремонно обмацав мої м'язи на руках, поплескав по плечу. — От тільки втікати не привчайся. Битися треба. І якщо їх більше, то нехай упаде на них ганьба, що вони — четверо проти одного.

Я лиш скептично посміхнувся у відповідь. Яка ганьба може впасти на Філа або на Миколу Коржання?

Восени знову має навідатися чоловік моєї двоюрідної сестри, Ігор. Він знає прийоми самбо. Якщо побуде хоча б тижнів зо два, я кільком з них навчуся, і тоді... Але він ще ніколи не бував більше трьох днів, йому завжди ніколи. Треба провідати батьків, родичів, знайомих, побувати в Карпатах — він буває там щоразу, коли сходить на берег. Не знати, що там такого цікавого для моряка. Це, навпаки, з Карпат можна щомісяця їздити до моря. А на що там дивитися? На гори?

Та й, правду кажучи, Ігор не дуже поспішає навчати мене тих прийомів. Показав одного разу, а повторити уже не хотів: малий ще, каже.

Але досить скоро я забуваю про Ігоря, прийоми самбо і тих чотирьох на кручі, що так і застигли від подиву. Тепер, мабуть, кожен з них жалкував, що то не його загнали на цей острів.

Не встигли ми пройти і половини шляху до причалу, як я вже знав, що насправді "Каравела" — це ніякий не буксир, а водолазний бот. І що на Карагачі цей бот пробуде цілий місяць, тому що водолази обстежуватимуть дно біля коси, яка відокремлює море від озера. Там збираються насипати високу греблю, щоб солоня вода з моря не потрапляла до озера. А солону воду з Карагача викачають і напускають у нього прісної. Та це ж новина! Нехай мене щодня заганняють на Козацький і щодня знімають ось такі "каравели"! Хоч якась — та пригода.

Встиг я познайомитися і з водолазами. Цього, кучерявого, він справді виявився грузином (я запитав його про це) — звали Гіві. Гіві був тут бригадиром-інструктором. А до бригади його входили: літній уже чоловік — Никанор Артемович Кулеша і два брати — Федір і Сергій — обидва з віспуватими обличчями, обидва мовчазні. Про що б я не запитував у них — або кивали головами, або знизували плечима. Видно, що не з Одеси люди. І обличчя у них теж якісь сумні. А може, тільки так здавалося, тому що віспуваті.

Капітана ж звали Робертовичем, по батькові. Так сказав мені Гіві. З ним я почувався упевненіше, ніж будь з ким. Він пустив мене до своєї капітанської рубки, розпитав, хто я і звідки і за що мене загнано на острів, а потім дозволив обнишпорити весь бот і взагалі поведився зі мною так, наче ми знайомі хтозна відколи. А головне: він був веселий. Чомусь мені здається, що всі веселі — добрі. Може, саме тому я попросив його:

— Гляньте он туди, в степ. Бачите оту сріблясту півкулю?

— Отой бак? — байдуже перепитав Робертович. І одразу ж відбив у мене бажання допитуватися, що він йому нагадує. Дивно, але ніхто не хотів визнавати, що той бак здаля видається "літаючою тарілкою", яка зависла низько над степом. Невже ніхто, окрім мене, не помітив цього?

Згадавши про знахідку, водолазний бот і все, що відбувалося зі мною вчора, я біжу до хати.

— Довго ти спиш, — кидає мати, складаючи у свою валізочку халат, стетоскоп і ще якісь фельдшерські премудрості. — А тому снідати доведеться самому.

— Ти ж могла подзвонити, — з докором кажу їй, не бажаючи пояснювати, що я вже давно прокинувся і що, як будь-яка мисляча людина, маю право помріяти.

— Оцим? — запитує мати, показуючи на шнурок, що звисав з кватирки. — Ви з батьком вигадали — ви й передзвонюйтеся.

"А дарма", — подумки відповідаю їй і одразу ж починаю вмиватися, але мати зупиняє мене і примушує братися за зубну щітку Погано, коли мати — медик! А наш дзвінок — це вигадка батька. Прокидаючись уранці, він шарпає за шнурок, і в мене, в "резиденції", дзвенить маленький дзвіночок, підвішений на стропилі. Цей дзвіночок, тронку, кілька років носив кращий ватаг нашої отари баран Кизим. Батько вважав Кизима таким мудрим, що навіть соромився називати бараном і звав його "отаманом". Отаман Кизим!.. Так от, коли Кизим захворів і ветеринар наказав дорізати його, батько взяв тронку на згадку.

— Чого ти там мнешся? — підганяє мене мати. — Швидше чисть зуби, вмивайся — і до столу. Сніданок холодне. А мені час на роботу.

Суворо наказавши з'їсти все до крихти, мати виходить з хати.

Я сідаю до столу з твердим наміром виконати наказ матері, але виявляється, що їсти мені зовсім не хочеться. Я довго нуджуся за столом, пригадую подробиці учорашнього робінзонства на острові. В уяві зринають напівфантастичні пейзажі, в яких ледь-ледь упізнаю місцини з нашого цариння або лісові краєвиди.

Зрештою викочую з сарая свій велосипед і лечу до причалу. На повороті до озера мені трапляється Стась. Він махає рукою, намагаючись зупинити мене, потім щось кричить мені вслід, але я вдаю, ніби не помічаю його. Зараз у мене є справи важливіші, ніж з'ясування стосунків із Стасем Філонським.

Уже минаючи крайню хату — це хата Віки, — бачу дим над трубою водолазного бота і чую гуркіт його мотора.

— Почекайте! — гукаю щосили. — Візьміть мене! Заштовхнувши велосипед за хвіртку (я залишаю його тут завжди, коли подаюся в мандри), кричу: "Віко, велосипед!" — і біжу до причалу.

— А, наш остров'янин! — вітається зі мною Гіві, як з давнім знайомим. — Ти куди летиш?

— До вас. Мені треба на острові.

— Учора загнали туди, а сьогодні сам ховаєшся про всяк випадок? — засміявся капітан, висуюючись із рубки. — Твій батько рибалка?

— Чабан.

— Солідна професія, — погоджується капітан і милостиво кидає Гіві: — Прийми на борт. Хоч і з чабанського роду, а душа наша, морська.

Гіві допомагає мені піднятися на борт, ми відходимо від причалу і рушаємо до коси. Але я ще встигаю побачити Стася. Він вибіг з-за садиби і зупинився, вражений тим, що я вже на боті. На жаль, не бачу його обличчя, але все одно добре уявляю, який воно має вираз. І, уявивши, мстиво сміюся. Якби Стась знав, що все обернеться для мене саме так, він заплив би на Козацький замість мене.

— Що, знову гнався за тобою? — здивувався Гіві, помітивши Філа. — У вас тутщо, війна індіанських племен, ірокезів з делаварами?

— Просто він теж хотів на бот, — кажу я, навмисне одвертаючись від берега. І кажу це таким тоном, наче мене страшенно дивує, що й Стасеві могло спасти на думку проситися сюди. Куди кінь з копитом, туди й рак з клешнею, як каже наш дід. Згадавши дідову приказку, я одразу ж кажу собі, що час навідатися до нього. Цілий тиждень не був. А живе він за якихось п'ять хат од Віки, на самому березі озера.

— Поки він не закопає свій томагавк: бота йому не бачити, — каже тим часом Гіві. — Так і передай йому.

— Ніколи не бачити, — упевнено додаю я. — Тому що він умре від заздрощів.

— Ти в який клас перейшов?

— У сьомий.

— І куди після школи? У морехідне?

— Не знаю, — знічуюсь я. Просто не сподівався, що він запитає про це. А, подумавши трохи, пояснив: — Розумієте: у нашому роду всі чоловіки були чабанами... Батько завжди так каже, коли хтось запитає у нього, ким я хочу стати.

— У моєму — теж, — сміється Гіві. — Тільки пасли в горах. Та й зараз пасуть. Так що ми, хлопче, одного кореня — чабанського.

Гіві подобається мені, і я вже починаю жалкувати, що бот так швидко наближається до острівців. Мабуть, якби я напросився побути з ними до обіду, капітан дозволив би. Але нічого. Краще попрошусь з обіду або завтра. А поки що мені треба швидше переконатися, що історія а мішком — не сон і не вигадка моя. Нічого дивного: останнім часом уже не довіряю собі. Іноді все так переплутається в голові, що не завжди відрізняю, що було насправді, що приснилося, а що я безсоромно вигадав. Така вже у мене вдача. Мабуть, це справді тому, що цілими днями в степу я тільки те й роблю, що фантазую.

— То що, будемо висаджуватися? — висовується з рубки капітан. Тепер він уже навіть без майки, проте на голові — загнутий капітанський кашкет з дашком і величезним "крабом".

— Будемо! — відповідаю. — Я готовий.

— Але знову доведеться вплав, — каже він. — Підійти ближче не можу. Тут такі місця, що можна сісти на мілину.

Уплав, то й уплав. Мені байдуже. Я знову лише в шортах і сандалях. І взагалі, хіба мені звикати? Вода, звичайно, холоднувата... Але там, на острівці, на мене чекає якийсь таємничий мішок.

Гіві співчуває мені і навіть пропонує рятувальний круг, однак я відмовляюся. Не

вистачало ще, щоб я плавав на крузі.

Ось ми й біля Козацького. Бот зупиняється, я спускаюсь залізним трапом і кидаюсь у воду. Вона ще холодніша, ніж я припускав. Ніби в ополонку пірнув. Усе тіло мое одразу крижаніє, і я починаю гарячково, безладно вимахувати руками й ногами, побоюючись, щоб мене не пойняла судома.

— Ну що, норма?! — цікавиться Гіві, сміючись.

— Н-н-норма!

— А що ти робитимеш там?!

— Поки що таємниця! — цілком серйозно відповідаю я. Та водолаз сприймає це, як звичайнісіньку відмовку.

— Ну, роби свої таємниці! — кричить мені навздогін. — На зворотному шляху заїдемо за тобою! Але краще не чекай нас! День буде спекотний!

6

І ось я знову у своїх володіннях. Виходжу з води й швидко оглядаю острівця. За ніч тут нічого не змінилося. Хіба що до піщаної коси прибило якусь дошку. Але сьогодні вона мене не цікавить. Гратися в Робінзона мені ніколи. Є справи серйозніші.

Бот уже далеченько, але я ще бачу Гіві. Він махає мені рукою. Я теж махаю у відповідь і чекаю, поки бот відійде якнайдалі. Не хочеться, щоб водолази бачили, де знаходиться те, що мене цікавить. Якщо вже сказав, що мої справи на острові — таємниця, так і повинно бути.

Сідаю на камінь посеред острівця і роззуваюсь. Ногам одразу стає тепліше. Дивно... Вода в нашому озері завжди тепла. Тутне так глибоко, як у морі, й вода прогривається швидко, особливо на мілині. Сьогодні ж вона здалася крижаною. Мабуть, дощ холодний був. А може, вітер з моря повіяв. Якщо вітер — вода за ніч дуже остигає. А бувають у нас ночі теплі-теплі. І місячні. Торік, у серпні, ми з хлопцями купалися навіть опівночі. Вода аж парує, місячно, наче й не ніч, а так, найшов легенький туман, і не знати, в чому ти пливеш: у воді, в тумані чи у відкритому космосі. А тиша така, що як крикнеш, то відлунює звідкись аж від місяця.

А ходили ми купатися вп'ятьох: я, Стась, Сашко Неділко, Микола Коржань і Віктор Романенко. Хоча вчора ми й погиркалися, — і вже не вперше упродовж цього літа, — але, якщо правду казати, яось так воно завжди виходить, що все ми робимо вп'ятьох. І в школі всі вважають нас друзями. Якщо це справді дружба, то виходить, що вона у мене не така, як у людей.

Бот уже далеко. Босоніж біжу до кручі, під якою має бути моя знахідка. Пісок вологий і холодний, але мене це не турбує. За час свого чабанування я так загартувався під дощами, що ніяка простуда мене не бере.

Спускаюся з кручі, але не знаходжу нічого, що нагадувало б мішок. Куди ж він міг зникнути? Беру тріску і копирсаю мул в одному місці, в другому. Вода надто холодна, тому я довго не витримую, вискакую на берег і відігриваю ноги на теплих камінцях. Зрештою мені набридло це длубання, і я виріпив зайти в воду востаннє. І тільки для того, щоб переконатися, що шматок гуми, який я прийняв за мішок, давно знесло

хвилию. Але саме тоді нарешті натрапляю на свою знахідку. Просто за ніч її страшенно замулило.

Я знову терпляче копирсаюсь у суміші глини, піску й дрібненьких камінців, але відкопав не більш, ніж учора. Пробую проткнути гуму тріскою, проте вона надто міцна, і тут потрібен ніж. Встромляю паличку біля мішка, для певності обкладаю його камінцями, щоб залишилася мітка на завтра, і повертаюся на острів. Що робити? Податися додому та принести ніж? Але яка користь від цього? Якщо це справді мішок і в ньому щось є, то я тільки напушу в нього води, так і не дізнавшись, що саме в ньому заклеєно. Ні, тут потрібен ще хтось. Це така таємниця, яку одному не розкрити. Але кому сказати? Батькові? Він посміється, як сміється завжди з моїх вигадок. Та й не цікаво це — розплутувати таку таємницю з батьком. І коли він ще над'їде. Хіба що, може, Філові? Філові, звичайно, можна. А якщо виявиться, що це звичайний шматок гуми? Тоді Філ знову вдасться до бійки, кричатиме, що я несусвітній брехло, і розпатякає про мою невдачу на все село. От якби поговорити про це з водолазами!.. Якщо потрібно буде, вони працюватимуть навіть у костюмах. Отоді ми вже докопаємося до цього скарбу, чи що воно там таке. Ні, з водолазами — це таки ідея!

Задоволений, я повертаюсь до великих каменів, сідаю на більший з них, схрещую ноги і в позі турецького султана обдумую, як краще підступитися до водолазів і з кого саме почати. Мабуть, найперше треба поговорити з Гіві. Він серйозна людина й одразу зрозуміє мене.

— Еге-ге-гей! — це кричить Стась. Щоб переконатися в цьому, мені не треба навіть повертати в той бік голову. Але я все-таки повертаю. Стась уже неподалік, на сусідньому островці. На всяк випадок кладу біля себе невеличкий камінець. Хоч настрій у мене зовсім не бойовий. Але нічого не вдієш — від Філа можна чекати чого завгодно. — Еге-гей! — знову кричить Філ. — Ти чого там?

— Яке тобі діло? — бурчу у відповідь, хоч знаю, що бурчання мого Філ не почує.

— Я йду до тебе! Можна?

— Іди! — кричу я і стиха додаю: — До дідька.

Філ не чує цього. Та, навіть якби й почув, все одно перебрів би невеличку протоку, що роз'єднує наші островці. Не повертатися ж йому назад. Невідомо лише, чому, з якого дива він раптом питає у мене дозволу? Щось раніше я не помічав за ним такої чемності. Заздрить моєму знайомству з моряками — он воно що! І підлещується, щоб завтра теж покататися на боті. Проте нічого не вийде. Нехай навчиться цінувати дружбу.

— Що ти тут робиш? — відхекується Філ уже за моєю спиною.

— Сиджу.

— А чого ти сюди заплив?

— Ти ж мене загнав зі своєю "гільдією", от я й сиджу. Дома переночував і знову прийшов.

Філові холодно. Він весь тремтить, і шкіра — наче в скубаного гусака.

— Сідай на камінь, грійся, — змилостивився я. — Вода, як у ванні, а тремтиш, ніби

тебе з ополонки витягли.

— Нічого собі ванна, — огризнувся Філ. — Звичайно, тебе підвезли сюди катером, мов короля...

— Не катером, а ботом, — уточнюю я з цілковитою зневагою до невігластва цього розбишаки.

— Бот? А що це за бот? Чого вони тут шукають? — одразу ожив Філ. Миттю всівся на камінь поруч мене і зазирає у вічі, склавши лапки, мов лев перед дресирувальником.

— Не твоє діло, — відповідаю, і обоє довго мовчимо. Філ не знає, що йому діяти далі. Повертатися на берег ні з чим йому не дозволяє самолюбство. Та й не переживе він, щоб завтра оцей бот знову відійшов від причалу з Русланом Горочем на борту, і знову без нього, Філа. Тому зараз він сидить і, зло насупившись, чекає, коли мені увірветься терпець.

— Ну от скажи: скільки днів минуло, як почалися канікули? — не витримую я нарешті. Не сидіти ж нам мовчки до ночі.

— Та небагато. А що? — питає Філ.

— А скільки разів ми з тобою сварилися за цей час?

— Та хіба це сварки, Руслане? — І він підбадьорливо підштовхує мене плечем.

— Ні, ти скажи, скільки?

— Та, мабуть, разів п'ятнадцять, — зітхає Філ. — Ну, такий у мене характер. Ну, що я роблю?

— А я — за справжню дружбу. Щоб не сваритися через дрібнички, не розпускати кулаки тільки тому, що річ, яка здалася другові літаком або "літаючою тарілкою", насправді виявилася баком для пального. Тепер у мене є справжня таємниця, але ти ніколи не дізнаєшся про неї.

— Таємниця? Ти щось знайшов? — підхопився Філ. — Тут, на цьому острові?

— Може, тут, а може, й ні.

— Слухай, Руслане, ти ж мене знаєш, — не витримує Філ. — Між нами всіляко бувало. Але ж ти знаєш, що ніхто так не зберігатиме твою таємницю, як я. Ніхто, розумієш?

Я й сам розумію, що ніхто, але ж не казати про це Філові.

Якийсь час я мовчу. Так, для годиться. Потім нарешті зважуюся:

— Ну, гаразд, — кажу. Почувши ці слова, Філ зривається з місця і підстрибує, хапаючись на льоту руками за ступні ніг, — цирковий номер Філа під час кожного "виходу на манеж". — Спочатку про бот...

— Шукають затонулий у війну катер, — випереджає мене Філ.

— Ти слухатимеш? — суворо запитую його і, знову витримавши належну в таких випадках паузу, продовжую. — Бот цей — водозазний. Вони обстежують дно біля коси. — І розповідаю йому все, що почув від Гіві про греблю, перекачування солоної води в море, а прісної в озеро, про шосе, що проляже по греблі.

— Фантазійон! — каже Філ. Він наївно вважає, що це вся моя таємниця. — І все це озеро буде прісним? Тут ростимуть очерети, сади, а воду можна буде пити?

— Але це не має ніякого відношення до моєї таємниці, — кажу я і бачу, як Філ застигає з широко розкритим ротом. Не знаю, що його так вразило: чи те, що я маю ще більшу таємницю, чи те, що він так легко піддався на балачки про опріснення озера. — І взагалі історія з озером — ніяка не таємниця. Незабаром про це знатиме усе село. Гіві навіть сказав, що скоро сюди приїде інженер, який додумався до цього.

— Що тут додумуватися? — стелю плечима Філ. — Усе дуже просто.

— Ти б, звичайно, одразу спроектував, — уїдливо підтакую йому.

— Чому б і ні? Якби був конструктором... Кажі краще про діло, не мороч голову.

— Гаразд, ходім зі мною.

Ми йдемо до кручі, Філ весь час роззирається, сподіваючись помітити "щось таке" раніше, ніж встигну показати йому. Така вже вдача у Філа. Він не може миритися з тим, що хтось довідується про якусь дивину раніше за нього. Або виявиться спритнішим. Занадто самолюбивий.

Нарешті ми на кручі. Філ здивовано дивиться на мене. Попереду невеличка озерна затока і нічого такого, загадкового. Вода і мул — тільки й усього.

— Бачиш у воді тріску, обкладену камінцями?

Філ не відповідає, біжить з кручі, влітає у воду й одразу хапається за ріжок мішка.

— Що це? — запитує він, упершись ногами в дно і намагаючись вирвати мішок з мулу. — Швидко кажи, що це.

— Не тягни! — кричу я. — Обережніше! Це гумовий мішок! І ще не відомо, що в ньому.

7

Ми так захопилися, що не помітили, як наблизився бот. Обідня пора, сонце пражить немилосердно, але ми не відчуваємо ні спеки, ні голоду. Розгрібаємо мул по черзі, пірнаючи. Тепер ми переконалися, що це справді великий мішок, одначе викопали тільки невеличку частину, а весь він ще у мулі.

— Хлопці, чи не час обідати?! — гукає у мегафон капітан.

— Час, — каже Філ. І перший кидається у воду.

Я за ним. Бот підійшов зовсім близько і зупинився. Нас піднімають на борт. Спочатку мене, бо я все-таки випередив Філа.

— Скарб шукаєте? — цілком серйозно поцікавився Гіві.

— Може, й скарб, — відповідаю, непомітно моргаючи Філові: мовчи, мовляв, не час. Він, бачу, тежпо-змовницьки підморгує мені.

Здається, ці кілька годин, проведених на острові, здружили нас так, як не могли здружити роки навчання в одному класі. "Фантазі— он!" — як каже Філ.

— Руслане, кажи правду, — наполягає Гіві.

Щоб не обманювати його, я знічено мовчу. Як можна казати йому правду при всіх?

— Чого ти причепився? — заступається за нас Федір. — У них свій клопіт і свої таємниці. — І, зітхнувши, додає: — Вони живуть в іншому світі.

— Як це "в іншому"? — не розумію я.

— У своєму, хлоп'ячому, — пояснює водолаз. — Пожити б у ньому ще хоча б одне

літо. Одне-єдине...

Гіві зрозумів, що наполягати не варто, і дав нам спокій. А мені лишилося пожалкувати, що він тут не один. Адже ми втрачали чудову нагоду розповісти йому про той мішок і попросити допомоги.

— А може, сказати все капітанові? — завагався Філ, коли Гіві відійшов від нас.

— Капітанові не до наших мішків. Ні, спочатку лише Гіві. Він порадить, що робити далі.

— А в кого він квартирує?

— Квартирує?! Та це жидея! Треба розпитати, в кого квартирує Гіві, і тоді можна поговорити з ним віч-на-віч.

Біля причалу на нас чекає Віка. З моїм велосипедом.

— Куди це ви щезли? — обурюється вона, як тільки ми сходимо на берег. — Як велосипед охороняти, то Віка, а як на кораблі кататися, то сам, — це вже вона мені. — Розумний який знайшовся.

— Ми не катаємося, ми діло робимо, — відповідаю якомога поважніше. — Не те, що ти — байдикуєш,

— І ти теж — діло? — в'їдливо питає Віка, повертаючи до Філа засмагле, аж чорне, обличчя. Вона володіє дивовижною здатністю загоряти. Навесні, коли ми ще ходимо ніби у молоді купані, коли ще по-справжньому й сонячного дня не було, — вона вже примудряється так засмагнути, що тільки зуби блищать. Щоправда, вона й так смаглява. А взагалі-то в неї нічого красивого нема. Так собі: мала, худенька, язиката... Єдине, що заворожує, — це її сміх. Усі ми гигочемо, хто як може. А в неї сміх якийсь особливий. Його можна слухати годинами. Та вона й сміятися здатна годинами. З будь-якої нагоди. І навіть без неї.

— А я що, в бога теля з'їв? — спалахує Філ. — Там ми з Русланом...

Філ не договориє. Вважає: досить того, що він зі мною. Здається, він має мене за страшенно серйозного, а не брехливого. Іноді і в школі мене вважають значно серйознішим, ніж насправді. Мабуть, тому, що багато думаю і фантазую.

— Знаю я ваші діла, — каже Віка і навмисне кладе велосипед на землю, щоб мені довелося піднімати його. Але я на це не реагую. Гіві вже на березі, і я поспішаю розпитати, де він живе.

— У гості хочеш? — сміється Гіві. А потім показує, де та хата, в якій він квартирує.

Дива! Це ж хата мого діда.

— Так там же живуть мої дід і баба! — вигукую я.

— Ну?! — й собі дивується Гіві. — Хто ж кого запрошуватиме тепер у гості? Я тебе чи ти мене?

Я кидаюсь до велосипеда, миттю сідаю на нього і мчу додому. Все складається якнайкраще.

Філ і Віка здивовано презираються і біжать за мною.

— Куди тебе несе? — кричить Філ.

Але я не слухаю його, гукаю Гіві:

— Я приїду до вас! Пообідаю й приїду! Нам треба поговорити!

— Ми приїдемо разом! — гукає Філ. Він уже встиг наздогнати мене і всістися на вантажнику. — Віко, чекай нас у дворі!

— Я піду з вами, — погрожує Віка, даючи зрозуміти, що ніякої таємниці від неї не приховати.

За годину ми всі троє були в діда. Гіві пообідав і заснув у літній кухні. Баба Ольга заборонила нам заходити туди, а насипала борщу і відкрила слоїк сливового компоту. Ми поїли, і Філ та Віка всілися на лавці під вікном, а я подався в сад до діда.

— Давно я тебе не бачив, Русику. — Це ім'я вигадала баба Ольга, і тепер мене називає так усе село. — Чому не навідуєшся?

— Справи у мене, — пояснюю. — Батька досі нема, а я кролів годую, воду ношу...

— Й досі нема, — підтакує дід. Звуть його якимось дивно: Ромодан. Ніде більше я такого імені не зустрічав. Навіть у книжках. — Важко йому, мабуть, висидіти м іся і в тому будинку відпочинку.

— Хіба відпочивати важко? — дивуюсь я.

— Та воно як кому, — хитає головою дід. — Степовик довго без степу не може. Та ще влітку. Ось тобі хочеться піти з отарою на царину?

— Хочеться. — Я казав правду. — Але ще краще — до лісу.

— Ну от, бачиш... Я знав, що ти будеш чабаном. Ми — степовики, Русику. Я завжди наказую батькові твоєму, щоб учив тебе нашій справі чабанській. Так само, як я вчив його. У вівчарстві ж уся мудрість степу. Геть уся.

Дід переходить від дерева до дерева і уважно розглядає їх стовбури, дупла, нахилиє віття, обмацує недостиглі яблука. Я не знаю, чого він шукає на цих деревах, але теж зупиняюся біля кожного й оглядаю. Я, звичайно, міг би розпитати, проте боюсь вдаватися до довгих розмов, бо не хочу прогавити водолаза. Тим паче, що на лавці мене чекають Стась і Віка.

— Я, якби не слабував, то й сьогодні подався б на царину, — зітхає дід. — З отарою Каленика. Тільки ж світ далекий, а сонце пражить...

— Як повернеться батько, а вам стане краще, колись підемо разом, — кажу я. — І день виберемо такий, щоб не пражило. А зараз мені треба розбудити Гіві. Він сам просив, боїться проспати.

— Та його ж баба Ольга розбудить.

— Вона теж стомилася, спить, — кидаю я вже зі стежки і біжу до літньої кухні.

Проте Гіві уже не спить. Він зустрічає мене біля груші, під якою прибито до стовпчика умивальник.

— Дядьку Гіві, — ледве відхекуюсь я. — Ви повинні допомогти нам.

— Звичайно, повинен, — усміхається він, знімаючи з гілки рушник. — Тільки не називай мене дядьком, дорогенький. Тобі скільки? Чотирнадцятий? А мені двадцять четвертий. Майже ровесники. Кажі: Гіві. Ми — чабани, ми один одного завжди зрозуміємо.

— Там, біля острівця, ми знайшли мішок.

— А, мішок... — киває головою Гіві, і я починаю підозрювати, що він ще не зовсім прокинувся. Принаймні не подобається мені, як він недбало мовив: "А, мішок". — А що в ньому?

— Я не знаю.

— Може, риба?

— Та яка риба?! Він лежить на дні. Замулений. І, здається, гумовий.

— А навіщо він вам? — Гіві перекидає рушник через плече, солодко позіхає і кладе руку мені на плече, щоб вести до хати. Але я вислизаю з-під руки і затримую його.

— Нам обов'язково треба дізнатися, що в ньому. Не можна ж залишати його там, не дізнавшись.

— У ньому отрутохімікати. Знаєш, такі, якими щурів труять. Викинув якийсь негідник в озеро.

— Отрутохімікати в паперових. — Спокійний тон Гіві, його байдужий тон вже починає дратувати мене. — Я сам бачив. А це гумовий. І, може, те, що в ньому, — велика таємниця. Тому ми й хочемо, щоб ніхто з бота поки що не знав про цей мішок.

Якусь мить Гіві здивовано дивиться на мене. Здається, тільки тепер він збагнув, чого від нього вимагають.

— Я знаю, що таке для чоловіка таємниця, дорогенький.

— То що, підемо до острова?

— Звичайно, дорогенький, звичайно. — Гіві навіть озирнувся, чи не підслуховує нас хто-небудь! Але посмішка видала його: він зробив це навмисне, щоб переконати мене, як уміє шанувати таємниці. Я часто помічаю, що і дорослі чомусь досі поводяться зі мною, ніби з хлопчиком. Майже всі, крім батька. Батько, навпаки, весь час намагається переконати мене, що я самостійна людина, що при отарі я такий же чабан, як і він чи дядько Каленик. І головне, про життя-буття міркує зі мною цілком серйозно, без усіляких там "Русику, золотце".

— А коли? — допитуюся, боячись, що на цьому наша розмова й закінчиться.

— Післязавтра, у неділю, — відповів Гіві, трохи подумавши. — У суботу наш екіпаж подасться автобусом до міста. А в мене в місті знайомих нема, у гуртожитку робити нічого. Тут у вас цікавіше.

— Молодець ти, Гіві, — кажу я. — Справжній ти друг. Не те, що інші. — І біжу до Філа й Віки. — Ти справжній друг! — кричу я уже з двору.

Філ і Віка не можуть дочекатися мене. Вони стоять по той бік хвіртки і хтозна, може, збиралися йти геть, вважаючи, що я засів у діда надовго.

— У неділю почнемо, — відповідаю на німе запитання Філа. — Гіві пообіцяв. Сьогодні він просто не може. Завтра — теж. Цілий день вони на озері. А ввечері там нічого не зробиш. Головне, що я твердо домовився з ним.

— Фантазійон! — висловив своє захоплення Філ.

— І до неділі всього два дні, — додає Віка. Вона вже не намагається з'ясувати, про що між нами йдеться. Чому? Наші погляди зустрічаються, і я здогадуюсь: Філ усе їй розповів.

— Все одно дізналася б, — розгублено мовить Стась, опускаючи очі. Він не сподівався, що Віка так швидко і в такий спосіб викаже його, і тепер побоювався, що ображусь. Але я не збирався звинувачувати його. Досі Віка знала все, що знали ми удвох, то чому цього разу повинно бути інакше? Єдине, про що прошу їх, щоб більше — нікому. Ані слівця. Бо може статися так, що одного ранку ми навідаємося до мішка, а його нема. І тоді все полетить шкереберть. І Гіві просто вважатиме, що ми його обдурили.

— З Гіві так не можна, — погоджується Філ. Наче він теж добре знайомий з Гіві і вивчив його вдачу. — І взагалі, чи не податися нам знову на Козацький та не прикидати нашу знахідку мулом? Так надійніше. Вітер зовсім ущух, хвиль нема, так що сам він не замулиться.

— Не замулиться, — підтакує Віка. — Треба негайно піти і заховати його. І ніхто не знайде.

8

З обіду я знову пішов на бот. Але цього разу на острівця мене не висаджували. Я хотів подивитись, як спускаються на дно водолази, й мені дозволили. Але тільки мені одному, брати ще Стася та Віку капітан відмовився.

— Нам взагалі не можна брати сторонніх на бот, — пояснив він. — Атутодразу троє, та ще й підлітки... Це вже тебе, як давнього знайомого.

— А Стася можна завтра, — підказав я.

— Завтра інша річ. Доживемо — побачимо, — неохоче погодився Робертovich. — Гіві! — покликав бригадира водолазів, який саме оглядав скафандр. — Зараховуй у свою бригаду і повністю відповідатимеш за безпеку цього Магеллана.

— Це його озеро, — відповів Гіві. — Він тут господар. Так що боятися нічого.

— Тоді я спокійний, — розвів руками капітан, увіходячи у свою рубку.

І ось ми біля коси. За нею, аж до самого небокраю — біляво-синій обшир моря, на якому не видно жодного корабля, жодного човна. Озеро зовсім спокійне, а з того боку на косу раз по раз накочуються запінені хвилі, і здається, що ось-ось вони змиють останню перешкоду і ринуть — усе море рине — на озеро, на село, на степові долини. І вже ніщо не зможе зупинити їх. А раптом так воно колись і станеться? Село, царину, ліс — усе поглине вода, усе опиниться на дні моря, і з часом люди навіть і забудуть, що на цьому місці колись стояло наше Заозерне. Тим часом на палубі готуються до спуску водолаза. Першим піде Сергій Лазарук. Федір і Гіві допомагають йому одягнути скафандр. Я теж хочу допомогти, але Гіві каже, що обійдеться і без мене. Я це розумію, однак кручуся біля них. Ось Сергій уже в скафандрі, тільки ще без шолома. Зараз він схожий на космонавта перед стартом.

— Що, заздриш? — підморгує мені Сергій, бачачи, з якою цікавістю я розглядаю його кумедну постать. — Можу взяти з собою.

Але взяти мене з собою Лазарукові не довелося. Гіві старанно прилаштовує шолом, і тепер я ледве розрізняю його обличчя. Здається, він усміхається мені.

Гіві поплескує водолаза по плечу, той повільно спускається трапом за борт і

незабаром зникає у воді. Минає хвилина, і з переговорного пристрою долинає його голос:

— На дні. Глибина два-три метри. Дно мулисте, трапляється каміння. Густі водорості. На щось наткнувся. Дерево. Здається, рештки човна. Обминаю його. Потравить шланг. На борту, шланг потравить.

Никанор Артемович Кулеша, який стежить за тим, щоб шланг нормально спускався за борт, обережно посмикав за нього.

— Норма, — заспокоїв Лазарук. — Човен обминув.

— І так треба буде пройти від берега до берега? — запитую Гіві.

— Звичайно. І по той бік коси — теж. Тут працюватимуть різні механізми, тому треба знати, яке дно і чи немає там чогось такого, що завадило б роботі.

— Міні? — здогадуюсь я.

— Ну, міні це вже, дороженький, тяжкий випадок. — Про міні це ти у Никанора Артемовича Кулеші запитай. Він ще пам'ятає. Але снаряди й тепер трапляються. Цього добра вистачає. Баржі затонулі, катери, машини... На дні можеш натрапити на все...

— А чому бригадиром ти? Адже Никанор Артемович найстарший серед вас.

Кулеша і Гіві переглянулись і розсміялися, а я зрозумів, що бовкнув зайве. Але все-таки чому?

— Тому що я на "Каравелі" недавно, — пояснює Никанор Артемович. — А ще тому, що Гіві найкрасивіший серед нас.

Я червонію і благально дивлюся на переговорний пристрій, з якого має долинути голос Лазарука. Гіві дивиться на мене і, здається, теж почувається незручно перед Артемовичем. Може, він і сам не розуміє, чому бригадиром водолазів саме він, а не Кулеша.

— Знову якісь дошки, — нарешті озивається Лазарук. — Здається, корма ще одного човна. А сам він у муляці.

— Це рибальський, — пояснюю я. — У нас їх тут ціла флотилія. Рибальська артіль.

Кулеша і Гіві відмовчуються.

— Час повертатися, — наказує Гіві Лазаруку

— Повертаюсь, — доповідав водолаз після хвилини мовчання.

— Ти не сердься на мене, — стиха мовив я Гіві, коли на зміну Лаза— рукові під воду спустився Кулеша.

— Чоловіча розмова, — кивнув Гіві.

— Дурень я.

— Навіщо ти так? — поплескав мене по плечу. — Але взаємини між людьми річ складна. Це треба розуміти навіть у чотирнадцять.

— Я пам'ятатиму, — щиро обіцяю Гіві. Якщо вже йдеться про взаємини, то найперше мені не хочеться псувати їх саме з ним.

Гіві розуміє це. Він сміється і знову по-дружньому поплескує мене по плечу. Коли надходить його черга спускатися під воду, ми розлучаємося на цих кілька хвилин ще більшими друзями, ніж були досі. Я радий цьому. І коли він заглиблюється у воду,

подумки бажаю йому, щоб натрапив на дні на щось надзвичайне. Може, навіть на руїни стародавнього міста, про існування якого ніхто й не здогадується. Як Ольвія, на розкопки якої ми їздили на екскурсію.

До села повертаємося ще завидна. Усі чотири водолази уже були під водою по стільки часу, скільки дозволяється протягом одного дня, і наша "Каравела" повинна відпочивати. Я просив Гіві, щоб висадився разом зі мною на Козацький, але він не погодився. Напевне, стомився. "Доведеться-таки чекати неділі, — подумав я, проводжаючи сумним поглядом острівець, що швидко віддалявся. — А як це важко — чекати".

На причалі вже нервував Філ. Можливо, він походжав тут відтоді, як "Каравела" відійшла в обід од причалу.

— Нічого, — заспокоюю Філа. — Я домовився, що завтра візьмуть на бот тебе, а потім і Віку, якщо захоче.

— Не в цьому справа, — великодушно відмахнувся Філ. — Що я, бота не бачив? Краще скажи: знайшли що-небудь?

— Нічого цікавого. Уламки якихось човнів. Але ж їх тут повно.

— А біля того берега ви були?

— Ще не дійшли, а що?

— Пам'ятаєш, ми купалися там минулого літа, коли я пас з тобою отару?

Я пам'ятав. Філ пас зі мною лише один раз. Наприкінці минулого літа. Тоді це мене страшенно розчулило. Філ не визнавав улітку нічого, окрім берега озера і купання. І те, що він погодився пасти зі мною, було з його боку справжнісіньким подвигом.

— Так от, пам'ятаєш, ми бачили там снаряд? На мілині. Гільза з води стирчала капсулем догори. Невже не пригадуєш?

Я здивовано глянув на Філа і замислився. Я напружував пам'ять, наскільки був здатний, але пригадати снаряд, що стирчав би з води, не міг. І чесно признався у цьому.

— А я добре пам'ятаю, — уперто мовив він. — Тому що вдарився об нього ногою, коли йшов на глибину. І навіть пробував витягти, але не зміг.

— Не пригадую такого, — знову стенив я плечима. — А чому я не пам'ятаю? Адже повинен був...

— Повинен.

— Може, тоді ти був не зі мною? Адже... Наткнувшись на осудливий погляд Філа, я не доказав.

— Якщо ти не пам'ятаєш, це ще не означає, що снаряда там не було, — філософськи підсумував він. — І я повинен сказати про нього Гіві.

— Слухай, ми ж тоді купалися по черзі! — осяяло мене раптом. — По черзі, пам'ятаєш? І коли ти натрапив на цей клятущий снаряд, я завертав вівці, щоб вони не побрили через море у Крим. Гіві! — кричу я, кидаючись навздогін водолазам, які вже звертали у провулок, де живе мій дід. — Почекай! Є справа!

— Оце ви справді молодці, що пригадали, — похвалив Гіві, вислухавши нас. —

Завтра ж обидва підете на боті, покажете місце.

— Нехай Філ, це він згадав про снаряд. — Я хотів бути справедливим щодо Стася.

— Нічого-нічого, — заспокоїв мене Гіві. — Підете разом. Краще здружитесь.

— Усе-таки хороший він хлопець, цей Гіві, — сказав мені Стась, коли ми йшли вулицею до мого дому.

— Більше б таких, — погоджуюсь. — Він — справжній моряк.

— Ти ж не збираєшся бути моряком, чому так захоплюєшся? — підозріло запитав Філ.

— А ти ж не знаєш, що батько, дід і прадід Гіві були чабанами. Ти ж цього не знаєш!

— Тоді кажи, що він справжній чабан.

— Гіві — справжній чабан! — кричу я і, обійнявшись зі Стасем, ми заспівали:

Вівці мої, вівці,

Вівці та й отари...

Наступного ранку ми з Філом прийшли до причалу раніше за всіх, і, коли біля бота з'явився Гіві, ми вже загоряли на сонечку.

— Ну що ж, слова свого дотримуєте, — задоволено відзначив він, оглядаючи наші засмаглі, аж шоколадні, тіла. — Чесно кажучи, я думав, що ви або перебільшували, розповідаючи про снаряд, або ж проспите. Одне з двох.

— Ми ж пообіцяли! — обурюється Філ. — А якщо вже ми обіцяємо, то завжди пам'ятаємо про це.

Він тому й обурюється, що першим згадав про снаряд. Взагалі Філ справді любить перебільшувати, як каже Гіві. Але, якщо його піймано на цьому, — не обурюється, а задоволено всміхається. Наче втішається, що хоч на якийсь час, а вигадці його повірили. І ніколи не намагається виплутатись, як це роблю я.

— Ну, так уже й завжди... — недовіжливо каже Гіві. Він перейшов на бот, спустився в рубку і незабаром повернувся звідти з водолазним костюмом. Потім якийсь час ми мовчки стежили, як він прискіпливо оглядав його, обмацуючи сантиметр за сантиметром.

— Допоможемо оглянути? — штовхаю Філа.

— Що там цікавого? — бурчить. — Гума й залізо. Якщо десь порвалося — Гіві помітить.

— Нецікава ти людина, Філ. Тобі тільки б лежати, як тюленю на крижині, та гріти своє черевце.

Але й сам підводиться теж не поспішаю.

— Я не просто лежу, я думаю, — огризається Стась. — Отти подумав, як виправдатись, якщо снаряда там не виявиться?

— Чого ж тут виправдовуватись? Нема — то й добре. Менше мороки водолазам.

— А хто повірить, що він був?

Я спантеличено чухаю потилицю і замовкаю. Виходить, ми повинні радіти снарядові? Якщо ж не знайдемо його, Гіві подумає, що це наша вигадка. І вдалися ми до неї, аби лиш покататися.

Мабуть, Філ теж думав зараз про це, бо, не змовляючись, підводимося і переходимо на палубу бота. Далі оглядаємо костюм утрюх, і Гіві не заперечує проти цього, хоча ми йому тільки заважаємо.

Тим часом надійшов капітан та інші водолази.

— О, мореплавці вже тут, — задоволено потер руки Робертович. — Тоді одразу — курс на той берег, і там ви показуєте своє страховисько. Місце пам'ятаєте?

Я стурбовано дивлюся на Філа.

— Це ж проти хутірця, — нагадує мені Філ. — Звичайно, знаю, — упевнено каже він капітанові.

Тепер і я пригадав. Ми купалися якраз біля трьох великих каменів, покладених кимось напроти фундаменту, що лишився від крайньої хати хутірця. Самого хутірця вже ні я, ні Філ не застали, бо жителі його перебралися звідти до села ще до нашого народження. Але й досі знати місце, де були три садиби, а місцину так і називають хутірцем. Треба буде розпитати діда, а раптом з тим хутірцем пов'язана якась історія.

— Може б, нам краще було підійти до Козацького?— стиха кажу я Гіві, віддалившись від гурту. — Подивилися б, що там.

— На острів — потім. Спочатку треба оглянути місце, яке покаже Філ. Може, там дійсно щось серйозне.

— Тоді на острів навідаємося аж через тиждень, — пригнічено бурчу я.

— Острів буде наш, дорогенький. І ми неодмінно побуваємо там. Може, навіть завтра. Але сьогодні є діло.

Минуло ще кілька хвилин, і бот почав обережно йти вздовж берега. Я вже остаточно забуваю про снаряд, сиджу на кубельці з каната і милуюся селом, що райдужно зблискує під вранішнім сонцем бляшаними дахами. А Палац культури, що сіріє на високому пагорбі посеред села, видається старовинною фортецею, тільки без веж. І взагалі, все наше село на схилах долини видається містом на березі океану. Старовинним і химерним. Будівлі його, що постають із світанкового марева, набувають якоїсь незвичної форми.

— Знову замріявся, — шарпає за плече Філ. — Якір кинуть, ми біля островів Кука.

— Де? — не зрозумів я.

— Островів Кука, темряво географічна! — вигукує Філ. — Готуйся до пошуку скарбів.

Бот зупинився неподалік берега так, щоб не сісти на мілину. Гіві, Філ і я роздяглися, зійшли трапом у воду і побрели до берега.

Ось і три величезних камені, яких, мабуть, ніхто не заносив сюди, а просто вода вимила їх із дна.

Ми стоїмо на каменях, гріємося й пильно оглядаємо мілину навколо них.

— Що там? — цікавиться Робертович.

— Поки що нічого не знайшли, — відповідає Гіві.

— Уважніше огляньте мілину, а вже потім обстежимо глибину у скафандрі.

Гіві відповів, що згоден, і ми знову ввійшли у воду Довго місимо муляку поблизу

каменів, аж поки Філ, як і минулого літа, не вдарився ногою об вершечок гільзи, що майже підступав до поверхні.

— Є! Знайшов! — заволав він, вхопившись за поранену ногу. Зараз, стоячи на одній нозі, він скидався на чаплю. — Ось він!

— Та вже бачу, — задоволено каже Гіві. — У тебе вірний спосіб розшукувати такі речі.

— Щастить тобі, Філ, — і собі підливаю масла у вогонь. — Якби гільзу залишити тут, калічився б об неї щоліта, але так і не запам'ятав би, де вона.

Утрюх ми досить швидко витягли Філів "снаряд" з води й побачили, що це звичайнісінька іржава гільза. Напевне, хтось із хлопців заніс її зі степу для якоїсь розваги.

— Я ж не знав, що це жалюгідна гільза... — почав було Стась, винувато потупивши очі. — Якби ж то я знав... Тоді я просто не зміг витягти її...

Однаке Гіві зупинив його:

— Навіщо виправдуєшся, дороженький? Добре зробив, що сказав. Усе могло бути. А якби справді снаряд? Та, може, й не один? Хіба ж тут угадаєш? Щоправда, у цьому місці ніяких робіт не передбачається, проте все може бути. Краще перевірити.

— Ну що ти, Філ, ніхто ж не знав, що тут насправді, — одразу ж підтримав я водолаза. Звичайно, покепкувати один з одного ми іноді можемо. Але тепер Філові прикро на душі й треба його підтримати.

Беру у Філа гільзу й несу до берега.

Усі, хто був на боті, уважно стежать за мною, наче я несу не пусту іржаву гільзу, а міну, що ось-ось має вибухнути.

— Капітане, нічого страшного! — доповідає Гіві. — Гільза. Мабуть, зі степу занесли.

— Зрозуміло, — відповідає капітан умегафон. — Все одно хлопцям оголошую подяку. Тобі, Гіві, теж.

Ось я вже на березі. Ставлю гільзу на камінь, що лишився від фундаменту будинку, ще й обкладаю її камінцями.

Вже рушаючи назад, до друзів, які чекали мене на каменях, я озирнувся і побачив далеко в степу отару. І вершника. Це був не батько. Та все одно перед тим, як спуститися пологим берегом до води, я з хвилинку постояв, вдивляючись у постать на коні. Я заздрив тій людині. Бо заздрив кожному, хто може триматись у сідлі.

9

Крізь ранковий напівсон чую дзвоник і миттю прокидаюся зі щасливою думкою: "Приїхав!" Розплющую очі і підхоплююся на ноги, щоб бігти до драбини, але чиясь дужа рука зупиняє мене. Оглядаюся — батько.

Він стоїть біля мого узголів'я у сірому костюмі, купленому спеціально для будинку відпочинку, при картатій краватці, весь такий міський, геть не схожий на вівчаря Василя Гороча.

— Це ти мене будиш?! — кричу я, націлившись головою у живіт, і кидаюся у наступ. Ми падаємо на мою лежанку й борюємося, мнучи його костюм, аж поки знову не

пролунав дзвоник, яким мати або кликала снідати, або ж благала не трощити стелю. Тільки тоді ми всідаємось, і я починаю допитуватися, коли він приїхав та як йому велося у місті. Розпитую, а сам чекаю, коли нарешті батько поцікавиться, що новенькою чути у мене, і тоді я розповім йому і про водолазів, що обстежують озеро, і про опріснення, а головне, про знахідку біля острова. Але, на лихо, батько ні про що не розпитує. І тільки тоді, коли я вже вирішив, що треба хвалитися самому, він раптом каже:

— Ну, хвалися, хвалися. Знаю вже і про твій мішок, і про водолазний бот.

— Чим же хвалитися? — запитую я, вражено дивлячись на батька, а сам думаю: "І коли це мати встигла викласти йому все, просто дивно?"

— Як це, чим хвалитися? Ти тут такі відкриття робив без мене, що незабаром озеро назвуть твоїм ім'ям, — напівжартома-напівсерйозно каже батько. — Давай спускатися, щоб не примушувати маму-фельд— шерку, — це він такжартома її називає, — навідуватися сюди. І взагалі треба поспішати. Я привіз тобі морозива. У термосі.

Почувши це, я хапаю свої шорти і теніску, каменем кидаюся вниз і ще з порога бачу термос, але не встигаю де нього. Мати перехоплює мене за вухо і через мить термос виявився аж наприкінці довгого шляху через чищення зубів та умивання, а батько міг лише співчутливо поглядати на мене, не сміючи порушити раз і назавжди запровадженого матір'ю жорстокого ранкового розпорядку мого існування у цій хаті. Підозрюю, що його й самого мама-фельдшер примусила скоритися цьому розпорядку не одразу. Тільки й того, що він навчився приховувати це, а я — ще ні. Хоч мати каже, що я просто не звик. Можливо. Коли всі гігієнічні муки минулись, я нарешті взяв свій термос, пропустив повз вуха наказ матері не їсти більше десяти ложечок і пішов у свою "зимову резиденцію" — кімнатку з одним вікном, що виходило на річку. У цій кімнатці ще й досі поруч з дерев'яним ліжком, яке змайстрував для мене дід Ромодан, стоїть моя колиска, яку теж змайстрував він. Стоїть вона тут, мабуть, для того, щоб я не забував, що хоча вже й не дитя, але ще й не дорослий.

Я сиджу у своїй кімнатці, їм морозиво, прислухаюсь до розмови батьків і поглядаю на двері, чи не з'явиться в них мати. Вона не з'являється, і це мене дивує. Я знаю її натуру: якщо вона сказала, що не більше десяти, то саме тоді, коли їстиму одинадцяту ложечку, вона повинна з'явитися. Я поглядаю на двері і на вікно, у якому ледве вміщуються дві вишеньки, низенька кам'яна огорожа, рудуватий пагорбок на самому березі річечки і вузьенька смужка зеленавої, забитої водоростями води. Чомусь здається, що мене зачинено у цій кімнатці, приречено на тупе, мовчазне поїдання несмачного місива, яке годі назвати морозивом, і ніхто не дозволить мені вийти звідси. З'ївши двадцяту ложечку (я все ще мужньо рахував їх), підходжу до дверей, зазираю і бачу, що батько і мати сидять собі, обійнявшись, і пошепки перемовляються. Між іншим, я уже не вперше бачу, як вони сидять ось так і шепочуться, щоб я не почув. Але деякі великі секрети моїх батьків я знаю. Вони побралися, коли батькові було лише вісімнадцять, а матері ще не минуло й сімнадцяти. Мати тоді навчалася в училищі і приїхала на практику, а батько вже пас отару з дідом Ро— моданом. І познайомилися

вони в степу. А восени побралися, і їх за це лаяли. Казали, що рано їм одружуватися. Усі лаяли. Навіть дід Ромодан. От і вийшло так, що син у них уже дорослий, а самі вони ще молоді й несерйозні.

Дійшовши такого висновку, я тихенько прочинив вікно і вислизнув з кімнати. Тільки підбігши до берега річки й заховавшись там у кущах, я щасливо всміхнувся. Нехай вони собі там шепочуться. Мабуть, знову про те, як мене виховувати. Скільки разів я чув, як вони сперечалися через те, що не могли дійти згоди щодо мого виховання. Мати вважала, що все літо я повинен сидіти за книжками, щоб устигати протягом навчального року лише на "відмінно". Вона хотіла, щоб після школи я неодмінно пішов учитися на лікаря. А батько доводив, що мене слід виховувати, як степовика, щоб я загартовувався і міцнів і нічого в житті не боявся, тому що це головне. А вже ким я стану — час покаже. Хоча, звісно, він знав, ким я повинен стати, — вівчарем. І мати це знала. І казала батькові, що він не справжній батько. Бо справжній батько, навіть лаючи свою дитину, не став би зичити їй лишатися на все життя чабаном. Світ не вигадав роботи жахливішої за чабанську. І, може, тому, що матір дуже вражала їхня родинна професія, батько з такою впертістю доводив, що його син таки стане чабаном. Кращим чабаном у цьому степу.

Від цих слів мати жахалася ще більше і казала, що він, батько мій, просто не любить свого сина. І не дбає про його майбутнє. І взагалі, якщо так, то нехай він виховує свого чабаненка, як хоче. Вона у цю справу не втручається. А батько сміявся й казав: "Нарешті... Тільки ти мені й заважаєш виховувати його по-спартанськи". І хоча я достеменно не знав, що означає "по-спартанськи", але однак схвалював батьків намір. Навіть двічі перечитав пошарпану, з загубленими сторінками книжку про Спартака. Хоч там і слова не мовиться ні про яке виховання. Просто він був рабом і повстав. Я, правда, запитав батька, що означає: виховувати чабана по-спартанськи. Він довго витлумачував мені, але, бачачи, що я так нічого й не второпав, махнув рукою.

— Отак, як я тебе виховую, це і є по-спартанському. У грецькому місті Спарті так виховували воїнів.

— Так тож воїнів... — розчаровано мовив я. — Ми з тобою хіба воїни?

— Нічого ти не розумієш, — сердився батько. — Головне — виховання. Щоб людина уміла вижити за будь-яких умов. Щоб навчилася задовольнятися найнеобхіднішим. Їсти — що знайдеться, спати — де доведеться. І ні за яких умов не скімлити. Ти пригадуєш, щоб я коли — небудь хворів? Або хоча б застуджувався, як інші? Ніколи. їм траву, можу кілька діб харчуватися жолудями, листям, чим завгодно. А можу спати на мокрій землі, і ніяка болячка мене не візьме. Бо все своє життя я під вітрами, дощами і під палючим сонцем... За це я люблю своє вівчарування. Хоча, ніде правди діти, не модна це професія. Усім чомусь здається, що, як чабан, то неодмінно неук якийсь.

Я сиджу на маленькому півострівці, прихованому за кущами бузку. Навпроти, по той бік річки, — старий радгоспний сад. Трохи далі, за просікою, вже насаджено молоді яблуні, а тут, біля річки, ще й досі стоїть з десяток зістарілих дерев, які вже не родили і навіть не зеленіли. А ще позаминулого літа я робив набіги на ці дерева. Потай, пізно

увечері, перебривав річечку і, причаївшись під кручею, сторожко оглядав сад, чи нема десь поблизу діда Юхима, нашого одвічного садівника і сторожа. Дід Юхим сам не раз просив мене навідатися, поласувати вишеньками чи грушками, але я не хотів приймати дарунки від сторожа — це нецікаво. У нас удома свій сад чималенький.

Тепер я вже надто дорослий, щоб вдаватися до таких рейдів. А щасливі були вечори. Не знаю навіть, як і пояснити, чому вони здавалися такими щасливими. Адже яблука чи "грушоньки", як казав дід Юхим, були не смачнішими за наші. Мені навіть їсти їх не хотілося. Але з яким войовничим настроєм я переправлявся потім через річку на свою "базу". Часи були!..

Я лежу горілиць. Наді мною стіжок хмари, посеред якого, у синій цятці неба, тьмяно зблискує ледь помітна зірка. А може, навіть не зірка, а око якоїсь незнаної істоти, яка дивиться у просвіт на все, що діється на цій землі. Око якогось космічного циклопа.

— Ага, он де ти! — це голос батька. Підводжу очі, бачу, що він стоїть наді мною, і обличчя його, коли дивитися ось так, знизу вгору, якимсь кумедне: ніс картоплинкою, борода гостренька, очей не видно, густі чорні вуса ніби приклеєні... — Чого це ти втік?

— А що робити у хаті? Сумно з вами: то сваритеся, то перешіптуєтесь.

— Ати б не підглядав, — ображено, по-хлоп'ячому докоряє батько і сідає біля мене.
— Нічого не вдієш, — каже він. — Усе, як ужитті. Морозиво з'їв?

Я показую пальцем на термос, що валяється над урвищем...

— Але там є ще кілька ложечок. Залишив.

— Потім з'їси. Ти ж знаєш, що я морозива не люблю.

Я киваю, але не вірю, що існує людина, яка б відмовилася од морозива. Це неймовірно.

— Ну, розкажи, що водолази говорили про наше озеро. Скоро насиплють греблю?

— Вони тільки казали, що воно стане прісним. Яка різниця: солоне воно чи прісне?
— Кажу я, хоч добре розумію, що різниця все-таки є.

— Сідай, двійка... — хмуриться батько. — Скільки люди живуть тут, між морем та озером, стільки й мріють про таке диво. Води ж он скільки, а користі від неї? Якби не ця мізерна річечка, що вже ледве животіє, не знаю, що б тут взагалі було. Ніде й худобу напоїти. І царина он бачиш яка... Солоні вітри сушать, солоні тумани змочують. А береги такі засолені, що геть змертвіли. Хіба це трава? А так навколо озера зможемо ліс посадити. А в лісі на луках пасти. Так це ж буде паша! А сади які виростуть! Весь цей край зміниться. Вода є вода. Все зрошуватиметься, всюди канали. Аж трохи сумно від усього цього.

— Чому?

— Та як тобі сказати? Степ наш стане іншим. Можливо, навіть перестане бути степом. Насадять садів, лісів.

— Ти ж сам кажеш, що це добре.

— Звичайно, добре, — поклав мені руку на плече. Він ніколи не робив цього, бо завжди поводився, як з дорослим. Така була наша умова, яку запропонував він сам. А я,

звичайно, охоче пристав на це. Він поклав руку мені на плече і розгублено дивився на мене, аж поки я не зрозумів, що він не може пояснити, що мав на увазі. І тоді я сказав:

— Я розумію. Ти звик до такого степу, як зараз. А коли він стане іншим — подумаєш, що в нашому житті щось страшенно змінилось. І тобі буде сумно. Тому хочеться, щоб усе було як раніше. У мене таке бувало.

— Дивно, — хитнув головою батько. — А я не знав, як усе це пояснити.

— А ти й не пояснюй, — заспокоюю. — Це я про прісну воду так, щоб подратувати тебе...

10

Клуби світанкового туману викочуються з озера і плинуть разом з чередою у степ. Вологі стеблини трави зблискують під благоденними промінчиками сонця, що ледь-ледь жевріє десь далеко в морі. Я озираюся на село, але бачу лише крайні хати. Обриси їх такі кумедні, що важко впізнати людське житло — якесь сіре громаддя, а дахи їхні здаються напівзатонулими човнами. Отара теж розчиняється в тумані, і дзвіночки, що долинають з нього, здаються відлунням далеких дзвонів.

Попереду зринув невисокий, ніби розламаний навпіл, пагорб, і тільки по ньому я визначив, що ми вже обігнули озеро і вийшли на "цариння". Вітер тут сильніший і туман неначе вологіший та холодніший, але це вже царина, і я радів, що знову повернувся сюди з батьком, отарою, конем Мурзаєм і псом Гладіатором, що нарешті всі ми знову разом.

Батько, який їде попереду на коні, зупиняє отару, і вона розбрєда— ється крутими берегами лиману. А самого його я не бачу, аж поки він не виринає за кілька кроків від мене.

— Як тобі в степу мається, вівчарику? — весело запитує він.

Це в нас як пароль. З цього ми починаємо наші нескінченні степові розмовки (теж батькове слово) про наш степ, про море, про війну, прочитані книжки, давні легенди нашого озера і новітні сільські чутки. Словом, про все на світі. Але найбільше й найцікавіше він усе-таки розповідає про степ, про овець і вівчарів. Він учить мене, як відшукувати корінці, пожувавши які, можна втамувати спрагу, як розкладати під дощем багаття, як у холодну ніч спати між двома вогнищами, визначати час за тінню, передбачати погоду і безліч інших премудростей, про які я раніш і не здогадувався. Отож, він каже мені зараз: "Як тобі в степу мається, вівчарику?" — і я відповідаю теж завченими словами:

— Нічого, паша є.

— Аби тільки паша була... — А потім, поглянувши на озеро, додаю: — А справжня паша з'явиться тут, коли опріснять Карагач. Уявляєш, як це буде чудово: ціле озеро прісної води? Коли це таке диво було в нашому степу?

Мені подобається, як батько тримається в сідлі. Я дивлюся на нього й уявляю його у формі гусара. А що? В ньому є щось гусарське. Хоча б густе чорне волосся, ніби шолом. Завдяки цьому батько з ранньої весни і до пізньої осені в будь-яку погоду ходить без кашкета.

Я гладжу морду Мурзая і благально дивлюся на батька.

— Почнемо, — погоджується він, охоче залишаючи сідло. — Поки отара при озері, можна вчитися.

Мурзай вважає, що його відпущено на волю попастися, але батько перехоплює коня за вуздечку і підставляє мені зігнуту руку. Я стаю на неї, мов на щабель, потім встромляю ногу в стремяно й так незграбно сідаю, що мало не опиняюся на землі по той бік коня. Мурзай уже все зрозумів, притих і насторожено косує на мене, чекаючи, коли можна буде рушати. Батько показав мені, як зручніше вмотитися в сідлі, й повільно повів коня понад берегом. Зросту я не маленького, але й то ледве дотягуюся кінчиками пальців до стремени. Мурзай начебто йде повільно, та чомусь мене підкидає так, мовби він брикається підо мною.

— Не дивись на землю. На землю не дивись, — повчає батько, ледве стримуючи Мурзая. Клятий кінь, мабуть, навмисне поривається в степ, щоб скинути мене десь у вибалку, а самому вдосталь нагасатися на царині. А з вигляду смирний. Я вже не покладаюся на повід і міцно вчіплююся в гриву. Гадаючи, що я "дозрів" для верхової їзди, батько відпускає коня, і той гарцює степом й ірже, наче регоче з мене. Я ж мов лантух з половою. Трясуюся, підлітаю й думаю вже не про те, як би краще проїхати, а як м'якше впасти.

Нарешті Мурзай змиловився наді мною і, ще раз вдоволено заіржавши, повернувся до господаря.

— Так, козак з тебе нікудишній, — підсумовує батько, знімаючи мене з сідла, наче малого. — Але перший урок відбувся і тепер хочеш не хочеш, а треба вчитися.

Поплескавши мене по плечу, батько скочив на коня і помчав завертати гурт овець, якому заманулося податися до кошари. А я, щасливий від того, що природа вигала такий простий і такий мудрий спосіб пересування — на власних двоох, — подибавав до Гладіатора, який весь цей час лежав собі на пагорбі і дрімав та краєчком ока споглядав усю ту суєту, що чинилася довкруг нього. Колись він невідступно бігав за батьком, де б той не був, а тепер чи постарішав, чи порозумнішав, але підводиться лише тоді, як почує: "Гладіатор, верни!" Тільки цей наказ здатний був підняти його з землі. Та коли вже він підводився, то горе було вівці, якій заманулося відбитися від отари або повести інших у шкоду. Але зранку батько намагався не дуже ганяти його, щоб зберегти псові сили на надвечірню пору, коли притомимось і ми, і наш кінь Мурзай.

— Нам краще чапати ніжками, правда, Гладіаторчику? — гладжу його добру, вологу морду, і мені чомусь шкода пса. Хоча після всього, що він бачив, йому повинно бути шкода мене.

Туман розвіюється, і морочний світ, у якому ми досі ниділи, одразу зникає. Нас гріє велике червоне сонце, проміння якого стелеться до царини вузькою злітною доріжкою, що починається далеко в морі, аж на небокраї. Цю доріжку перетинає ледь помітний силует корабля, і настає мить, коли корабель і сонце зливаються воедино, наче корабель розплавився у велетенській червоній кулі.

— Ну що, спробуємо ще раз? — запитав батько, повернувшись зі свого рейду.

Я хотів було відмовитись, але зустрівся з насмішкуватим поглядом батькових очей і якомога бадьоріше відповів:

— Звичайно.

— Оце по-нашому, — зрадів він. Я ж розумію, що він ревностежить, щоб я засвоював усі чабанські премудрості. І не хочу розчаровувати.

11

Я лежу, висунувши голову в проїму дверцят горища, дивлюся на зчервонене промінням вечорового сонця плесо озера й думаю про долю людства. Від клубу долинає музика (їм весело!), перегукуються через садиби сусідки, тітка Ганна і тітка Ярина, шумує крильми зграя граків, сад пахне яблуками і розігрітою живицею, а я думаю про долю людства! Оце прочитав статтю в журналі "Наука и жизнь" (батько дуже любить читати його), ніби вже доведено, що настане час, коли сонце згасне і життя на землі замре. Правда, далеко-далеко, у Всесвіті, на той час може засвітитися нове Сонце і на якійсь планеті виникне таке ж саме життя, як у нас, але хіба нам від цього легше? Отож я лежу і з величезним жалем намагаюсь уявити, як це вона виглядатиме, ця нещасна Земля: без сіл, без моря, без річок, без лісів і садів, без птахів, без отар... Не буде мене, не буде нікого в світі. Скрізь, куди не кинь поглядом, чорна крижана пустеля. Тільки й поглядом кинути нікому буде.

Я тяжко зітхаю і пильніше вдивляюсь у блакитно-червону далечінь озера. Мені страшенно шкода нашої Землі, і тому все, що відкривається зараз моїм очам, здається милішим, ніж будь-коли. І я починаю усвідомлювати, як це добре, що все в цьому світі влаштоване саме так: існують озеро, море, сад, отари і я. Батько й мати, звичайно, теж. Але якщо все це колись раптом зникне... Втім, хтозна. Може, цього ніколи не станеться? Може, вчені помилилися?

— Русику! Русику! — Це Стась. Я впізнаю його по голосу одразу, але, заповнений думою про майбутнє світу, не відгукуюсь. Є справи важливіші, ніж теревені з Філом. — Тороч! — кричить Філ, уже стоячи біля драбини. — Ти якого дідька вилежуєшся у цій конурі? Гіві і твій батько збираються плисти човном на Козацький, відкопувати з мулу наш мішок.

— Як це "плисти й відкопувати"? — вражено запитую я, миттю скочуючись униз. — Це вони хочуть без нас? Без мене?.. Та ти що?

— Не марнуй часу! Бери велосипед! — тупцює від нетерплячки Стась. Мабуть, він ніяк не може збагнути, чому я досі не зірвався з місця й не погнав велосипедом до озера. Та я й сам не збагну чому. Мабуть, ніяк не можу отямитися. Це ж треба; дочекатися від батька й Гіві такої несправедливості! Невже їм захотілося похвалитися, що це вони знайшли мішок? Не може бути. Не може цього бути!..

— Ти по-людськи можеш розповісти, що там сталося? — несподівано зриваюсь я. — По-людськи.

— А я тобі як, по-пінгвінячому? — й собі образився Стась. — Усе дуже просто. Твій батько навідався до діда Ромодана, а там — Гіві. Ну, водолаз похвалився, що завтра попливе на острів подивитися, що ти там знайшов.

— Ми знайшли, — виправляю Філа.

— Що ми знайшли, — підхоплює Стась. — А батько каже: "Якщо вже цілий мішок, то навіщо відкладати? Давай подивимося сьогодні. Човен у діда справний". А потім до мене: "Сідай з нами, утрюх швидше впораємося". Я саме під'їхав до двору, думав, що ти у діда.

— І ви хотіли плисти без мене?

— Та ото ж я й кажу своєму батькові: "Давайте покличемо Руслана". А він сміється: "Відкопаємо мішок, подивимося, що в ньому, — тоді й покличемо. Це йому сюрприз. А може, й не варто буде кликати. Ще невідомо, що там у ньому".

Почувши це, я не витримав: кинувся до повітки, в якій стояв велосипед, і за хвилину ми вже летіли до причалу. А звідти, берегом, до того місця, звідки завжди переправлялися на Козацький.

— Чому ж ти не сів з ними у човен? — запитую у Філа уже на ходу.

— Та хотілося. Боявся, щоб не відкопали той мішок без мене. Але й тебе теж там не було б.

І хоча я промовчав — якось соромно було дякувати Фінові, — але по думки похвалив його. Та що там похвалив? Я був такий вдячний Стасеві, що хотілося кинути велосипед й обійняти його. Та тільки що це за ніжності — обійматися? Я давно помітив, що і я, і Стась, і Віка — всі ми чомусь соромимося щирості. Навіть не дякуємо до пуття, бо не водиться між нами таке: казати усілякі слова вдячності. Мабуть, це погано. Хочтозна... Може, й не потрібно висловлювати все, що на душі. Ми — друзі, отож повинні допомагати один одному, підтримувати без будь-яких подяк, радити. Словом, треба ще колись поміркувати над цим. Цікаво, що думає про це Віка? "Знову Віка! — обурююсь власній думці. — Чому неодмінно вона? Звичайно, можна запитати й Віку. Нічого страшного в цьому нема. Але чомусь останнім часом я все частіше ловлю себе на тому, що намагаюся з'ясувати: а що скаже про це Віка, що вона подумає, коли дізнається... А як вона сприйме це..."

— Он вони! — вириває мене з задуми переможний крик Філа, який перший вилетів на пагорб і зупинився, чекаючи мене. — Он, бачиш човен?

— Бачу, — невдоволено бурчу, відводячи погляд. — Що ж тут бачити? Він неподалік, за якихось сто метрів. Я навіть бачу, що веслує мій батько. Він собі спокійнісінько веслує і навіть не здогадується, як мені прикро, що пішов до острова без мене. Як мені соромно, що він і Гіві — теж мені друг! — вчинили таке.

— Вони вже біля Козацького, але без нас не знайдуть. Тільки ми знаємо, де лежить мішок.

Тим часом батько теж помітив нас, підняв весло й помахав ним.

— Кличе! — вигукнув я, вмить забувши про всі свої прикрощі й кривди. І знову сів на велосипед.

— Перед водою не гальмуй, — весело кричить Філ. — Форсуємо водну перешкоду!

Проте форсувати мілесеньку протоку, що відокремлювала клаптик кам'янистого ґрунту від степу, нам не вдалося. Десь посередині ми обидва шубовснули у воду. Потім

залишаємо велосипеди і намоклі шорти на островці і далі, через весь архіпелаг, добуваємося лише в плавках.

Та однак, поки ми переправлялися, батько і Гіві уже опинилися на Козацькому. Стоять біля каменів, якраз посередині островця, і роззираються навкруги.

— А може, ти все це вигадав? — обережно запитує батько, тільки— но я виходжу з води. — Тоді зізнайся, й не гаятимемо часу,

— Таке не вигадують, — заступився Гіві і навіть поплескав мене по плечу. Але я відсторонився. Не треба мені цієї дружби.

— Нічого я не вигадав, — кажу їм, а Філ уже біжить до затоки, в якій лежить наша знахідка. — Та коли б знав, що ви такі, не сказав би вам.

— Ну-ну, — заспокоює мене батько. — Чого ображаєшся? Ми ж хотіли, як краще. Відкопали б, принесли додому, показали...

— Дуже мені цікаво — дивитися вдома.

— Він тут! — кричить Філ. — Ось він! Ідіть сюди! Його знову замулило.

Я біжу до нього, а батько й Гіві повертаються до човна, роздягаються там, беруть лопати і вже тоді підходять до затоки.

— Що ж воно може бути? — спантеличено чухає потилицю батько. — Може, шмат звичайнісінької гуми.

— Це коштовності піратів, — цілком серйозно каже Гіві, вганяючи лопату в м'який мул.

— За тих часів гуми ще не існувало, — відповідає Філ. — І я глянув на нього з повагою. Мені це чомусь не спало на думку. А справді, за тих часів гуми не існувало. Хоча, звичайно, Гіві жартує.

Добрих півгодини батько й Гіві обережно відкопують нашу знахідку, а ми, як можемо, допомагаємо їм, розгрібаючи мул руками та раз по раз хапаючись за різки мішка. Тепер ми вже переконалися, що це мішок і то чималенький. Потім лопати довелося відкласти, і ми всі четверо по черзі пірнаємо, щоб звільнити мішок ще на якийсь сантиметр.

Нарешті настає час, коли мішок можна витягти. Ми відчули це, але шарпати боїмося — а раптом розірвемо. Гіві пірнув і вхопив мішок десь при самому дні ями, ми втрюх вчепилися в нього де хто міг. Не знаю, як у кого, а в мене серце калатало так, що думав: не витримає. А руки аж затерпли, але не від напруги чи втоми, а від напруженого чекання. Ось він, мішок! Справжній, гумовий. У якому, ясна річ, щось є. Має бути. Щось незвичайне.

Ми видобули його з ями і витягли на берег. Мішок досить великий, у мій зріст чи й більший. У Гіві обличчя в муляці, він весь такий брудний, що тільки зуби зблискують, але ми не сміємось. Усі ми зараз схожі на чортів, але це не має ніякого значення. Головне — ось він. Отже, мені не привиділося, він справді є, цей мішок. Ще й чимось набитий. Я обмацую його й переможно зиркаю на Філа. Він, так само переможно, — на мене. Ми обидва щасливі.

— Ну що, хлопці, мішок склеєний і, напевне, подвійний, — каже батько й оглядає

усіх нас. — Що робитимемо?

— Розірвемо, — кажу я. — Можна лопатою ріжок відрубати.

— Не можна, — заперечливо хитає головою Гіві. — Здається, там папери. І хтозна, що то за папери.

— Теж вірно, — погоджується батько. — Хтозна, що там. Прості папірці в таких мішках не ховатимуть. Отже, якісь документи. Ану, Русику, сідай на велосипеда і миттю — до дільничного міліціонера. Поясни, що й до чого, і проси, щоб приїхав сюди. Нехай уже на місці все огляне. А ми ще у цій ямі попорпаємося та неподалік неї. А раптом...

— Може, ми удвох з Філом? — невпевнено кажу, переступаючи з ноги на ногу, і з надією дивлюся на Стася. Зараз мені страшенно не хочеться залишати його тут. Може, поки я їздитиму, тут станеться щось надзвичайне. Чи, дивись, батько і Гіві все-таки зважаться розрізати мішок. Або знайдуть ще один.

— їдь сам. Навіщо ганяти туди-сюди два велосипеди? — хитрує Філ. І чому батько не запропонував поїхати по міліціонера йому?

— Ну, нічого, нічого, — підганяє мене батько. — Сідай на свою велолосмикалку й жени до села. Тільки час марнуємо.

Я востаннє поглядаю на Філа. На його місці я, звичайно, погодився б і поїхав. Усе-таки вдвох. Одначе Філ зраджує мене: спокійнісінько відводить погляд, а потім і зовсім одвертається, ніби побачив далеко на обрії щось цікаве.

Тяжко зітхаю, кидаюся у воду і перепливаю на сусідній острівця. Дивно, але тепер я вже не осуджую Філа, а просто заздрю йому. Може, на його місці я теж не наважився б залишити таємничу знахідку з дорослими. А дружба, справжня дружба, хіба вона визначається такими дрібницями? Просто йому не цікаво їхати зараз зі мною — тільки й усього. Подумавши таке, я враз відчув, що більше не серджуся на Філа і навіть прощаю його слабкодухість. І на велосипед сів уже зовсім заспокоєний, навіть веселий.

12

Нашого дільничного міліціонера я застав у сільраді. Вислухавши мою розповідь, він напівжартома-напівсерйозно вхопив мене за вухо:

— Усе це, Русику, дуже цікаво. Але, якщо ти обманюєш дядька міліціонера...

— Як же я можу обманювати? — дивуюся. Дільничний товаришував з моїм батьком і не раз бував у нас у гостях, тому добре знав мене. Як він міг подумати, що це моя вигадка?

— То що, правда знайшли якийсь мішок? — здивовано перепитав він, виходячи слідом за мною на подвір'я. У сільраді були сторонні, то, щоб не казати при них, я попросив дільничного відійти в куток і розповів йому про знахідку пошепки. Може, це й насторожило його? Але тепер він, здається, повірив мені і вирішив, що краще поговорити наодинці.

— Знайшли. Гумовий. Подвійний. І в ньому щось схоже на папір.

— На папір? — насторожився міліціонер. — Що ж там за папір? Як той мішок міг опинитися в озері?

— Не знаю. Цього ще ніхто не знає. Батько і Гіві вирішили дочекатися вас, а тоді вже розрізати мішок і подивитися, що там таке.

— Оце так так... — раптом захвилювався дільничний і, скося поглядаючи на мене, — напевне, все ще побоювався, що це жарт, — заходився гарячково обмацувати свої кишені у пошуках цигарок. — Ну, що ж, вікінг, доведеться повірити тобі, — мовив він, знайшовши нарешті пачку цигарок і сірники. — Он мій мотоцикл, сідай, поїдемо.

— Ні, я ж велосипедом. Ви їдьте, а я — слідом.

— А більше там нічого не було?— запитав він, уже беручись за руль мотоцикла.

— Ні.

— Хоча так, Гіві ж водолаз... — погодився міліціонер, і ще за мить мотоцикл його зник у провулку.

Потім я страшенно каявся, що не залишив свого велосипеда біля сільради і не поїхав з ним мотоциклом. Але це було пізніше, а поки що я поволеньки крутив педалі, роздумуючи: їхати туди чи краще дочекатися, коли повертатиметься з мішком до сільради? Адже навіть якщо вони вирішать розрізати мішок там же, на острові, я все одно не встигну. Вони зроблять це раніше. Та навряд чи їм спаде це на думку. Напевне, привезуть його сюди і вже тут, у сільраді... Взагалі це не має ніякого значення. Головне, що мішок є, що знайшов його я. А що там виявиться — рано чи пізно дізнаюся.

Отак розважливо розмірковуючи, я під'їхав до двору Віки, вхопився рукою за штахетину і, не сходячи з велосипеда, покликав її.

Через хвилину Віка з'являється. Але не з хати, а з городу.

— Що сталося?

— Ми відкопали мішок.

— Мішок? — розгублено запитує Віка, ховаючи за спиною брудні руки. Мабуть, проривала щось.

— Та той же, що біля Козацького лежав. Філ розповідав тобі.

— Так, розповідав. Ну й що ж там?

— Поки що не знаю. Ми його не розривали. Туди поїхав дільничний. Зараз повертатиметься, тоді й дізнаємося.

— У мене роботи багато, — знічується Віка, але все ж таки вибігає на дорогу і, стаючи навшпиньки, вдивляється в той бік, звідки має з'явитися мотоцикл.

— Нічого. Це ж недовго. Зараз він буде тут, — кажу я, страшенно побоюючись, що Віка знову зникне на своєму городі. А мені дуже хотілося б, щоб побула поруч зі мною ще хоч кілька хвилин. Навіть мовчки. Якщо зі мною стається якась приємна подія і поруч нема Віки, я завжди шкодую. З нею все набагато цікавіше. І взагалі, я помітив, що останнім часом життя моє поділяється начебто на дві частини: коли Віка є і коли її нема. І нічого тут не вдієш.

— Ну, гаразд, почекаємо, — невпевнено погоджується Віка і сідає на лавку біля хвіртки. Я залишаю велосипед і теж сідаю скраєчку.

Мовчимо. Час від часу я підводжусь і вибігаю на дорогу, щоб глянути, чи не видно мотоцикла, потім знову повертаюся на нашу лавку мовчання.

Вечір тихий, теплий та аж якийсь лагідний. Сонце вже зайшло, але десь у високості неба ще відсвічують блакитним сяєвом легенькі хмарки, і степовий небокрай ще палахкотить червонуватими пасмами заграви.

— Ти часто сидиш тут? — стиха запитує Віку, забувши про мотоцикл, мішок і все, що з ними пов'язане.

— Ні. Іноді, вечорами, іду на берег лиману. Звідти, з пагорба, добре видно море. І можна мріяти. Ніхто не заважає.

— І буваєш там щовечора?

— Щовечора не виходить. Мати повертається з поля стомлена, а дома завжди є робота.

— Це тільки я ледащо, — зітхаю і раптом з несподіваною одчай—душністю кажу: — А можна, я коли-небудь прийду до тебе на той пагорб. Посидимо разом.

— Та ти що? — вражено дивиться на мене Віка.

Я так само вражено дивлюся на неї. Що ж тут такого? І яка різниця, сама вона сидітиме чи зі мною? Посиділи б удвох.

— Знаєш, — потуплює очі Віка. — Можна, звичайно, й удвох. Але це вже виходитиме так, ніби... Ну, ніби у нас побачення.

От про це я не подумав. Справді, виглядатиме так, ніби у нас побачення.

— Але ж ми знатимемо, що це не побачення.

— А інші?

— Але ж ми з тобою знатимемо... — вперто стою на своєму. — Та навіть якщо подумають... Хіба нам не можна ходити на побачення?

Віка підвелася, гордо звела брови і, глянувши на мене так, що я одразу відчув себе недоумкуватим, одвернулася. А що я власне сказав такого?

— Що, справді не можна?

— Діткам до шістнадцяти, — в'їдливо каже Віка. — Та й дуже ти мені потрібен там. Самій набагато цікавіше.

"І мені самому — теж", — мало не зірвалося з моїх вуст. Але вчасно схаменувся. Бо коли б наважився скакати таке, вона неодмінно образилася б. А цього мені страшенно не хотілося.

— Віко, — кажу я. — Ну, чому ти така? Ну, не хочеш, я й не приходитиму.

Не знаю, що б вона відповіла і чим закінчилася б наша розмова, якби в цей час з-за рогу будинку не вигулькнув на велосипеді Стась Філонський.

— Чого ви киснете тут? — закричав він, на ходу зіскакуючи з велосипеда, як вершник з коня. — Там папери... Повний мішок паперів.

— Які папери? Де мішок? Де всі інші? — гарячкую.

— Мішка вже нема, — відхемкується Філ.

— Як це — нема?

— Та дуже просто. Дільничний повіз його в райцентр. Навпрошки, тією дорогою, що понад морем. Каже, що ці папери можуть виявитися дуже цінними.

— Заспокойся і розкажи все, як було, — порадила Віка на диво спокійним тоном.

Просто дивовижно, що, почувши таке від Філа, вона змогла залишитися спокійна.

— Ви ж не даєте заспокоїтися, — обурюється Філ. — Передихнути не даєте. Слухайте: мішок той виявився подвійним. А коли міліціонер обережно розрізав його ножем, ми побачили, що там папери. Що це за папери, я не знаю. Але написані по-німецькому. Так Гіві сказав, бо я ж учу англійську, ви ж знаєте.

Як Філ вчить англійську, це знали не лише ми, а й увесь наш клас. Про його навчання можна складати анекдоти. Але зараз це не мало ніякого значення. Так, Філ не міг би з'ясувати, якою мовою писані ті папери. Але що це за папери?

— Це якісь документи, — провадив далі Філ. — І на них свастика. Батько твій сказав, що, мабуть, цей мішок з документами закинули в озеро фашисти, коли відступали. Може, сподівалися, що повернуться і знайдуть його.

— Дива!

Те, що розповів Філ, так вразило мене, що я мовчки сідаю на лавку і якусь мить дивлюся на нього, широко розкривши рота. Філ, розкривши рота ще ширше, дивиться то на мене, то на Віку. Здається, тільки розповівши мені про знахідку, він сам зрозумів, яка це подія.

— Чому ж цей мішок не привезли сюди? — спам'яталася Віка.

— Тому що не можна. Дільничний каже, що з райцентру мішок неодмінно відправлять до Одеси, а може, навіть одразу до Москви. Бо це справа державної ваги.

Я тільки присвиснув і почухав потилицю. Поки я розмірковував над балачками вчених про кінець світу, у селі світ перевернувся. У на— тому озерці, у цій калюжі при морі, — і раптом мішок із військовими документами! Та ще й фашистськими!

— Фантазійон! — каже Філ. І цього разу я з ним цілком згоден.

— А де зараз батько?

— Поплив до садиби діда. Разом з Гіві. Але Гіві сказав міліціонеріві, що знайшов цей мішок ти, — додав Філ, щоб якось заспокоїти мене. Хоча, мабуть, зараз він дуже жалкував, що не кажуть: "Його знайшов Стась Філонський".

— Фантазійон! — кажу вже я. І Філ теж охоче погоджується.

— Ти стаєшвідомим. Усе село знатиме, що перший помітив його ти.

— Яке це має значення: хто помітив? — стенаю я плечима, але Філ не зважає на мої слова. Він не вірить у їх щирість. Та й сам я теж. — От ти — молодець, що покликав мене. Це ж цікаво, коли з дна озера видобувають щось важливе при тобі.

— Звичайна робота, — заспокоює мене Філ. — Дивно: стільки пролежали під водою і нічого, все збереглося. Тільки папери страшенно пожовкли.

— Що ж там у них? — розмірковує вголос Віка. — Може, якісь великі секрети.

— Я ж казав їм: "Давайте покличемо вчителя німецької мови". Але мене не послухали. Вважають, що треба швидше в місто, а там з'ясують що й до чого.

— Тільки вже без нас, — зітхаю я. — Один раз пощастило натрапити на щось незвичайне, та все одно вийшло не так, як у людей.

— Твій батько казав, що після війни у цьому озері багато дечого знаходили. Фашисти викидали все, що могли, щоб легше було втікати.

— Ну, це одразу після війни... А тепер ніхто нічого не знаходив. Окрім нас, — я навмисне сказав оце: "окрім нас", щоб Філ знав, що він теж причетний до знахідки, адже цілий тиждень вона була нашою спільною таємницею. Отож нехай посправедливості.

13

Минув місяць, відколи з дна озера було піднято мішок з якимись документами. І всі вже почали забувати про цю подію, навіть я сам, коли несподівано на сільраду прийшов лист із Москви, в якому працівники архіву дякували всім, хто брав участь у пошуках тих докумен — тів, і особлива подяка висловлювалася школярам Русланові Горочеві та Станіславу Філонському, які виявили пильність і вчасно повідомили дорослих про свою знахідку. Коли нас усіх: мене, Стася, батька і Гіві — запросили до сільради і зачитали цього листа, ми з Філом були на сьомому небі. Чесно кажучи, я навіть не так радів, що там назвали моє прізвище (хоча приємно, що не кажіть), як тому, що не забули назвати Стася. Я, правда, не зрозумів, звідки вони дізналися про наші прізвища, але батько одразу ж пояснив: це з акта, якого склав дільничний міліціонер, приймаючи від них знахідку. І я вирішив, що при нагоді подякую дядькові Тимкові, що не забув Стася.

Тим часом голова сільради привітав нас усіх, сказавши, що сільська рада пишається такими пильними і такими свідомими громадянами і що листа цього неодмінно передасть до музею історії села, який створюється при Палаці культури. Далі він прочитав другого листа, підписаного вже науковцем з архіву, у якому повідомлялося, що в штабних паперах фашистського полку, знайдених у мішку, він натрапив на донесення офіцера, котрий керував каральною експедицією проти партизан, які діяли в катакомбах неподалік від Одеси. З цього донесення стало відомо, що в селі Холодна Балка карателі захопили в полон хлопчину, Романа Гонтаря, партизанського зв'язкового й розвідника, якого виказав зрадник. На допиті Роман категорично відмовився од причетності до партизанів і не назвав жодної явки, жодного імені. Тоді фашисти наказали Романові вести їх у катакомби, в розташування загону. І от, щоб врятувати загін від нападу, Гонтар навмисне повів ворогів у ту частину катакомб, в якій — він знав це точно — не було ні партизанів, ні жителів села, котрі рятувалися від арештів. Цей хлопчина був сином місцевого шахтаря. Батько Романа все життя видобував каміння в катакомбах, отож хлопчина, часто навідуючись до нього, добре вивчив навколишні підземні лабіринти. Майже шість годин водив він ворожий загін підземеллям, зводячи нанівець усю операцію, і тільки коли офіцер зрозумів, що ніякі тортури не змусять Гонтаря показати їм шлях до партизанського табору, він наказав стратити хлопця. Це сталося тоді, як радянські війська вже були на підступах до міста. Коли наступного дня передові підрозділи визволили це приміське село, хлопчину знайшли замордованого в одній із кам'яних ніш. Фашисти закатували його, але так і не примусили стати зрадником. Учений-історик звертався до червоних слідопитів села з проханням розшукати рідних і друзів загиблого героя, встановити зв'язок зі школою, в якій він навчався до війни і де, напевне ж, знають про його подвиг. І, якщо вдасться з'ясувати цікаві деталі, — негайно повідомити йому.

Усе життя я мріяв, щоб у моєму житті сталося щось таке... Щось надзвичайне. Щоб нарешті, одна з тисяч захоплюючих подій, які щодня відбуваються у світі, випала й на мою долю. Але навіть у найфан— тастичніших мріях я не сягав того, що сталося.

Опам'ятавшись трохи від усього, що почули від голови сільради, ми з Філом зібрали велику раду — тобто я, Філ і Віка — і почали радитися, як нам бути. Ми розуміли, що тепер до нас прикута увага всього села, не кажучи вже про школу. Мало того, що ми знайшли архів цілого ворожого полку, ми ще й маємо завдання від ученого. І ми відкрили ще один подвиг, про який мало хто й знає в нашій країні, а може, взагалі не знають.

— Треба негайно їхати в Холодну Балку, — запропонував Філ. — Негайно.

— Ти хоч уявляєш, де вона? — іронічно поцікавилась Віка.

— Уявляю, — несподівано відповів Стась. — Через два села від нас. Тридцять кілометрів. У мене там тітка живе.

Ми оторопіло глянули на Стася.

— Це правда? — на всяк випадок поцікавивсь я.

— Я не Тороч, — відповів він ображено. — Коли бачу в степу бак з пальним, то не мудрую, що це: літак чи "літаюча тарілка".

— От цього б ти міг і не казати, — заступилася за мене Віка. Все— таки добра вона душа, ця Віка. В багатьох суперечках мене рятує саме її гострий язичок.

— Тоді вірте, що це правда, — твердо каже Стась. — І про тітку — правда, — уточнює він, перш ніж Віка встигла випалити щось. — І їхати туди з годину. Автобусом.

— Вирушаємо завтра ж, — мовив я. — Нема чого відкладати, незабаром у школу, тоді не дуже поїздиш.

— Ми поїдемо втрьох? — поцікавилась Віка.

— А хто нам ще потрібен? — здивувався Стась.

— А вчитель історії Володимир Петрович? — виклично труснула Віка зібраним у "хвостик" волоссям. — І взагалі, хто ми такі? Хіба ми загін червоних слідопитів?

— Чому б і ні? — так само виклично запитав я. — Нас троє, і ми знайшли мішок.

— Та досить уже про цей мішок, — зупинила мене Віка. — Всі знають, що знайшли його ви, — це вона від образи, що спочатку приховали свою таємницю. — Нам і треба розповісти про все Володимир Петровичу. Він знає про війну у сто разів більше, ніж ми. З ним буде цікаво.

— Дуже цікаво, — буркнув Стась. — Туди не ступи, те не скажи. Годину побудеш з ним, ніби шість уроків відсидиш. Ще й двійку з поведінки виставить.

— Тобі це не завадить, — відрізала Віка. — Але чомусь я не помічала, щоб наш учитель історії був такий прискіпливий. А на уроці в нього найцікавіше.

— Віка діло каже, — докидаю якомога поважніше. Відтепер я почувуюся старшим серед них, хоча завжди і в усьому командував Стась. — Та й не на уроки до нього проситимемося. Прийдемо, порадимось. Може, він ще й не погодиться їхати з нами. Справ у нього вистачає.

— Він не може не погодитися, — знову труснула своїм "хвостиком" Віка. І звідки у

неї така впевненість у всьому, що вона каже? Дивовижна істота, ця Віка! — Як це історик може відмовитися від такої поїздки?

Не знаю, чим би закінчилась наша висока рада, коли б раптом у розпал суперечки Філ не циткнув на нас і не ткнув пальцем кудись убік.

— Чуєте?

Ми чули чийсь голоси.

— Це ж наш історик! Фантазій! — вигукує Філ.

Ми прислухалися. Так, справді, у дворі чути голос нашого Володимира Петровича. Він розмовляє з моєю матір'ю. Допитується, де я. А вона не знає де. Каже, що крутився у дворі, а куди зник — невідомо.

— Ми тут, Володимире Петровичу! — гукаю я, висунувшись з горища. — Зараз злізаємо.

— Не треба, я до вас, — несподівано відповідає вчитель, і ми презираємось. Невже він полізе сюди?

А через якусь хвилю ми вже сидимо на ковдрі вчотирьох.

— Цікаво тут як, — каже вчитель, роззираючись. — Сто років не бував на горищі. Ніби в дитинство повернувся.

Володимир Петрович говорить це так, аж не віриться, що він учитель. Та й на історика він не схожий. Молодий іще, широкоплечий... Казали хлопці, що в інституті він був у боксерській команді. Я вірю цьому. І він таки схожий на боксера: невисокий на зріст, м'язистий, навіть пострижений під "бокс".

— Молодці ви, хлоп'ята, — каже вчитель. — Був я оце в сільраді, читав листи. Ви — молодці. Хто б міг подумати, що тут, у цьому озерці, може виявитися цілий архів? Та й взагалі я щось ніколи раніше не чув, щоб ворожі штабні документи знаходили в таких мішках. Мабуть, сподівалися, що повернуться і заберуть їх.

Він міцно потис кожному з нас руку. І знову роззирнувся, оглядаючи наше пристановище.

— Часто збираєтеся тут?

— Ні, — відповідаю. Все-таки я тут господар. — Це я тут часто буваю. Це моя літня резиденція.

— Он воно що, — сміється історик. — Добре тут. У дитинстві я теж любив спати на горищі. Сам собі господар. Лежи, читай, мрій... До речі, що ви думаєте з приводу листа вченого?

— Треба відповідати, — каже Філ. — А зробити це, мабуть, краще вам.

— Чому? — дивується Володимир Петрович.

— Так і кажи, що за помилки свої боїшся, — негайно встряває в чоловічу розмову Віка.

— А ти?

— У мене з російської мови четвірка. З української — п'ятірка. Можу й написати.

— Все-таки я гадаю, що краще буде, якщо відповісте ви, — мовив учитель. — Але не зараз. Спочатку треба побувати в Холодній Балці.

— Оце ж ми сидимо й радимосся, — не витримую я. — І про вас згадуємо. Ми хочемо, щоб ви поїхали разом з нами. У Філа в цьому селі тітка живе. Живе там тітка? — суворо запитую Філа, сподіваючись, що при вчителєві він уже не наважиться вигадувати.

— Я ж казав, — ввічливо обурюється Філ. — Не тітка вона, правда, але якась родичка.

— Не має значення, — кажу я. — Ми поїдемо туди і спробуємо все розпитати. А потім познайомимосся з хлопцями з їхньої школи. Листуватимемось.

— Ми поїдемо утрюх, — додав Філ. — А Віка поїде з нами іншим разом.

— А хіба я заважатиму? — ображено запитала Віка,

— Ні, — відповів Філ. — Просто нас буде занадто багато.

— Я не дуже й наполягаю, — фиркнула Віка. — Якби їхало кілька дівчат, тоді інша річ...

— Філ, — кажу якомога твердіше. — Віка повинна їхати з нами. — І помічаю, як Стась підозріло дивиться на мене.

— Ну, гаразд, це вирішимо потім, — втрутився вчитель історії. — Я з задоволенням поїду з вами. Але спочатку напишу листа. Там учителює мій товариш, гадаю, він допоможе. Сьогодні ж напишу. Щоб потім не застати його зненацька. А тим часом треба створити загін червоних слідопитів. На нашому озері були тяжкі бої, так що адрес для пошуку вистачатиме. А головне — з'ясуємо усі обставини подвигу Романа...

— Гонтаря, — підказали ми в один голос. Забути це прізвище ми вже не могли.

14

Ось уже кілька днів я живу немовби подвійним життям: своїм і Романа Гонтаря. Я намагаюся ще й ще раз пригадати, як усе це відбувалося. Як я вийшов з катакомб. Ні, спочатку, як мене викликав командир загону і дав завдання розвідати обстановку в селі. Ми вже знали тоді, що не сьогодні-завтра наші війська підуть у наступ на Одесу і визволять наше село. Ами, партизани, повинні допомогти їм. І я пішов виконувати завдання. Побував на околиці, розвідав, де розташовуються пости, побачив нову лінію окопів неподалік села, переконався, що на вулицях села-передмістя повно фашистів і поліцаїв.

Але хтось із зрадників уже помітив мене. За мною вже стежать, однак я ще не знаю про це. Хоча відчуваю. Адже не раз читав у книжках, що військовий розвідник гостро передчуває небезпеку. Інша річ, що не завжди знає, звідки чекати її. Та хоч я передчував загрозу, проте схопили мене несподівано. Коли вже вважав, що дізнався і про все, про що міг дізнатися, що завдання виконано і час повертатися у катакомби.

Що сталося потім? Мабуть, мене привели у якусь комендатуру чи штаб. І там почали допитувати. Спочатку спокійно, без тортур, може, навіть лагідно: все-таки хлопчина, у нього можна вивідати все. Обіцяли, що нічого поганого не зроблять мені. Я лишповинен показати дорогу до партизанської бази в катакомбах. Покажу — і мене відпустять. Але я уперто доводив, що не маю зв'язку з партизанами й не знаю, де міститься ота база, про яку вони запитують. Тоді вони почали погрожувати, а згодом і

знушатися наді мною. Потім водили мене селом і зупинялись біля кожного входу в катакомби, адже їх було кілька. (Я читав колись про Одеські катакомби і про загін Молодцова-Ба— даєва, що діяв у них, то знаю, що поблизу Одеси було багато входів у катакомби, і це рятувало партизанів.) Вони підводили мене до чергового входу і запитували: "Тут?" Але я казав: "Ні". — "Брешеш, — казали вони. — Ми знаємо, що входити треба тут".

Але я теж знав, що коли податися цим штреком, то невдовзі натрапиш на партизанський пост, тому вперто казав: "Ні". Або просто хитав головою, і впертість, з якою я це робив, нарешті переконувала ворогів. А потім, бачачи, що мені вже не вирватися з їхніх пазурів, повів у ту частину катакомб, в якій ніколи не було партизанів. Я повів їх у лабіринт, з якого вони навряд чи вийдуть. А коли якимось дивом врятуються через добу-дві, то їм уже буде не до каральної експедиції. Я зірву її. І врятую партизанів, серед яких і мій батько.

— Русику! — гукає батько. Ні, це не з катакомб, це мій справжній батько. Він щойно завернув овець і тепер виїхав конем на один з пагорбів неподалік річечки. Зараз він схожий на воєначальника, який оглядає поле битви. — Бери Мурзая! Він твій.

Я радію цій новині. Можливо, сьогодні я остаточно навчуся триматися в сідлі, а вже завтра помчуся на Мурзай вулицями нашого села. Стась Філонський умре від заздрощів. Втім, не треба, щоб він умирав. Тепер ми з ним друзі. Щирі, а не так, як водилося раніш. Отож, я з задоволенням кинувся б до батька і сів на коня, проте не можу зробити зараз цього. Я саме увійшов у катакомби. За мною — цілий загін ворогів. Цілий загін! І я мушу пройти тим останнім своїм шляхом задля пам'яті про Романа Гонтаря. І пережити все, що пережив він. Те, що я не покажу шляху до партизанів, — у це я вірю. Але чи зможу витримати тортури? Чи зможу стримати страх перед приставленим до горла багнетом, перед наведеними на мене десятками дул автоматів, перед страшними ударами чобіт? Адже досі я не знав за собою нічого геройського. Утікав від хлопців, сильніших за мене, побоюючись їхніх кулаків, і взагалі, в моєму житті не відбувалося нічого такого, на чому б міг випробувати свою хоробрість. Тож чи вистачить мужності не благодати ворогів зжалитися надійною, не вбивати? Чи зможу?..

— Ти чому не відповідаєш?

Я підводжу очі і бачу просто перед собою кінську морду з вологими вусиками довкола ніздрів. Мені хочеться поцілувати Мурзая у його добру, розумну морду.

— Підсади, — кажу батькові і, опинившись у сідлі кричу: — Жени коня!

— Гнати? — перепитав батько, наче боявся, що це йому причулося. Але я вже не встиг відповісти. Сам пришпорив коня, шарпонував за повід, і Мурзай полетів у степ. Я не знав, чи витримаю цей галоп, може, на одному з пагорбів я просто вилечу з сідла. Але навіть це чудово: вилетіти на повному скаку з сідла самого Мурзая!

Назустріч нам линула зграя птахів, і ми врізалися в неї, птахи злякано шугонули в небо. А теплий вітер бив і мене в обличчя, і вижов— кла трава лягала під ногами коня різнобарвним килимом. Ким я був у ці хвилини? Чий дух вселився в мене? Може, того скіфа, поховання якого розкопали неподалік озера у стародавньому кургані? Козака,

який, шаленіючи від радості, повертається з походу за Дунай до рідної хати? Спартанця, який опинився на цій далекій землі у полоні, але захопив коня і вирвався на волю? Єдине, що я усвідомлював, женучи коня у степ, — що це чудово і що це назавжди: степ, кінь і шалений лет у невідь. І коли ми з конем знову опинилися біля пагорба, на якому стояв батько, — так і не зрозумів, як ми там опинилися, адже я майже не правив Мурзаєм, — я ледве зсунувся з коня, шаленіючи від щастя, обійняв Мурзая і притисся обличчям до його змиленої морди.

Ні, я не загинув тоді в катакомбах. Там поліг ворожий загін. А я розчинився у пітьмі підземелля, увійшов у кам'яну товщу землі, проріс із неї травою і повернувся сюди, у свій степ, добрим конем Мурзаєм. Мене вже не існує. Я — степовий кінь, який усю свою радість і весь страх вкладає у шалений галоп. Ось хто я насправді!

15

— Що, стара, припікає? Нічого. Нап'ємося водички, перечекаємо до заходу сонця й відпочинемо. Ночі тепер лагідні. У серпні вони лагідні навіть для старих. Бачиш, уже й молоденька вип'ялася при тобі. Щось минулого літа я не бачив її. Із зерняти, мабуть, вип'ялася. Ні, таки бачив, але гадав, що не перезимує. А тепер оно яка! Через чотири роки вродить.

— З ким це ви розмовляєте, дідусю? — Дід не помітив мене і тому, почувши голос, здивовано озирнувся.

— Та з ким же? З деревом, — відповів він, дивуючись, що я досі не збагнув цього. А як я міг збагнути, що він говорить з деревом? Слухаючи його, я весь час дивився на кущі винограду. Мені здавалося, що за ними стоїть баба Ольга. Ну, сама з собою людина ще може говорити. Але з деревом...

— І воно розуміє вас?

— А кінь Мурзай тебе розуміє?

— Так то ж кінь! Він живий.

— А дерево мертве? Ну, бувають і мертві. Ондо, за річкою, в саду у Юхима Воцака, набереться з десятків мертвих. Та хтозна, може, й вони чують людський голос. Бо то лиш гілки, стовбур — мертві, а коріння живе. Коріння наше, Руслане, завжди живе в цій землі. Лишається в землі й живе після нас.

Коли він сказав, що розмовляє з деревом, я посміхнувся, сприйнявши це за жарт. А тепер бачу, що не жартує. Він справді вірить, що дерево розуміє його слова.

— Але все-таки дерево є дерево. Воно не може розуміти наших слів.

— Правду кажеш: не може, — погоджується дід і, відкинувши всохлу гілку яблуні, переходить до виноградинки. Чомусь занадто швидко він погодився зі мною і цим остаточно збив мене з пантелику. — А хіба я кажу, що воно слова наші розуміє? Своїх слів ми й самі до пуття не розуміємо. А воно доброту нашу відчуває, ми до нього щирістю своєю промовляємо. От кажуть, що не з кожних рук саджанець приймається. Спитати людей учених, то ті тільки усміхаються: вигадки. Може, й вигадки, бо коли добре посадиш, дерево завжди прийметься. Але ж треба сказати, що лихі люди рідко саджають дерева. Вони більше нищать.

Дід бере лозу з великими, ще зеленими гронами і обережно закладає її за перетинку дерев'яного стояка, довкола якого вона в'ється. Я підходжу до другого куща і роблю те ж саме. Повертаю лозу так, щоб була гроном до сонця.

Так ми працюємо, поки не підставили сонцю всі грона. Потім випиваємо по склянці компоту, відпочиваємо на лавці під яблунею і беремося за сапи.

— Невже це правда, що з руки лихої людини дерево не росте? — Все ще не можу збагнути справжнього змісту дідових слів.

Дід Ромодан дивиться на мене. Він гадав, що я вже давно забув про них.

— Може, й проростає. А тільки кожна людина повинна прагнути добра, а не тягтися до ненависті. Запам'ятай це.

Ми вже досапували невеличку латку городу, коли раптом почули голос діда Мажика, нашого конюха, озирнулися і бачимо, що він намагається в'їхати на своїй конячині у садову хвіртку.

— Чого це ти, Ромодане, — це він до діда, — кращому чабанові радгоспу сапу дав?

— Та я ж не знав, що він кращий, — виправдується дід, і обидва сміються.

— Ти смійся-смійся, — каже дід Мажик, відвертаючи коня від хвіртки. Однак не пройде через неї. — А я для твого Руслана новину везу.

— Яку? — зраділо зиркаю на конюха.

— Оце зустрів мене директор та й питає: "Ти, Пилипе Каленико— вичу, дбаєшпро свою зміну? Є в тебе на оці парубійко, який стане після тебе конюхом?" — "Та я й сам ще років з двадцять покручуся", — відповідаю. "А Василь Тороч дбає, — каже він, — бачив, якого чабана виховав? Усе літо удвох з сином отару пасуть. Оце воно і є: трудове виховання молоді, про яке так багато говорять зараз, але про яке дехто з нас не дуже дбає". Це він мене має на увазі, — додає дід Мажик, закурюючи свою вигнуту, оббиту мідними бляшками люльку. "Ото, — каже, — Пилипе Калениковичу, підбери для Горочів ще одного доброго коня, щоб хлопчина до коня звикав. Як і належить чабанові".

Ми з дідом мовчки презираємося. Дід Мажик говорить усе це так, що хтозна: вірити йому чи не вірити.

— Ти, Пилипе Калениковичу, правду хлопцеві кажеш? — нарешті не витримує дід. — Чи так, жарт?

— Який жарт? — розводить руками дід Мажик. — Щоб мені вуса почорніли, як брешу

Я кидаю сапку і з якимись дивовижними вигуками гасаю по городу. Діди показують на мене пальцями і регочуть. Навіть Мажикова конячина піднімає голову з лопухів й ірже. Теж від подиву.

— Так що прихось, вибирай, — кидає мені на прощання дід Мажик, рушаючи далі своєю дорогою.

— А я вже вибрав. Батько віддасть мені Мурзая.

— Знаєш, якого брати, — погоджується конюх. — Кращого коня в цьому степу не знайдеш. Справжній чабанський кінь.

Морський вітер-пустельник стих, і одразу ж небо затягло хмарами, і почалася злива. На щастя, батько передбачив, що це буде не звичайний літній дощик, а справжня злива. І вона застала нас уже біля зимових кошар. Після першого ж шквалу її вівці збилися до купи і, якби не мудрий ватаг Кизим (цього батько теж назвав Кизимом), який перший збагнув, що краще перечекати зливу в приміщенні, ніж мокнути й мерзнути за кілька метрів од кошар, та ще наш пес, то не знаю, чи вдалося б зрушити цю бекаючу купу з місця.

— Ну от бачиш, я ж казав, що після кожного пустельника приходить злива. Іноді вона може перішити по дві-три доби. І так завжди, щороку, — каже батько, коли ми нарешті зачинили двері кошари і забігли до невеличкої прибудови, у якій звичайно грівся нічний сторож.

— А що буває після цих злив? — запитав я, скидаючи штормовку. І свою, і мою штормовки батько завжди носив у маленькому речовику, в якому також був наш обід і два термоси: один з компотом, другий з водою.

— Спека. Найсильніша за все літо. Тижнів зо два підряд. Але кажуть старі люди, що вона дуже потрібна. Саме досягає виноград. Раніше я гадав, що за такої спеки все мусить в'янути, а виявляється, що після холодних злив винограду потрібна така спека. Але ти в цей час будеш уже в піонерському таборі.

— Правда! — вражено проказав я, виявляючи, що втратив лік дням і забув, що ми з Вікою маємо їхати до райцентру в наш піонертбір. Шкода тільки, що разом з нами не їде Стась. Але він і не хоче їхати, каже, що йому краще на озері. І це правда. Після того, як біля села з'явився водолазний бот, Стась взагалі ні про що інше й не говорить, тільки про море.

— А може, не їхати?

— Чому це? — здивовано звів брови батько. — Ти що, не хочеш побувати у таборі?

— Хіба тут вибираєш: хочеш чи не хочеш? — скрушно відповідаю я. — Час такий. По-перше, треба дочекатися ще одного листа від того вчителя з Холодної Балки, а раптом щось цікаве про Гонтаря. Та й незручно: коня дали, а я кидаю все і їду собі.

— Про те, що напише вчитель, тобі повідомить Стась. Або я напишу листа. А коня нам дадуть і наступного літа.

— А коней у табір не приймають? — питаю в батька.

— Якщо дуже попросиш виховательку... — усміхається він у відповідь.

Я сиджу на стільці біля вікна, дивлюсь крізь заплакану шибку на струмки під вікном і чомусь із сумом думаю про те, що все-таки невчасно мати взяла путівку до табору. Так цікаво було цього літа, так мені щастило, і раптом усе обірветься. Ну що цікавого в таборі? Ходитимемо під барабан, ну, вогнище... Правда, познайомишся з багатьма, але ж зараз тут однак цікавіше буде.

Відмовитися од табору, звісно, не відмовишся... Тоді що ж його робити? Хоча б уже лист надійшов за ці дні. Або прийняли б нас до табору удвох з Мурзаєм.

Цього разу злива тривала години дві, й одразу ж визирнуло сонце. Але бліде й

холодне. Батько ще залишився біля овець, щоб накидати їм корму, а мене відправив додому, бо побоювався, що застуджуся. Наче я вперше попадаю під дощ.

Ледве я встиг переодягнутися вдома, як несподівано в двері постукали і, коли я сказав: "Увійдіть", на порозі постав наш учитель історії Володимир Петрович.

— Добре, що ти вдома. Надійшов лист з Холодної Балки. Написали школярі, які вже кілька років розшукують рідних Романа Гонтаря та людей, котрі воювали разом з ним у партизанському загоні. Але найцікавіше не це. На ось, читай.

Поки мати пригощала вчителя чаєм з вишневим варенням, я засів у своїй кімнатці й заходився читати листа. Що вчитель вважав найцікавішим, я зрозумів одразу. Слідопити розповідали, що їм пощастило дізнатись, як саме відбувався арешт Гонтаря. Виявляється, вже під час арешту він повівся як герой, бо врятував від смерті свого товариша. Роман помітив, що на тому краю села, де починалися катакомби, з'явився загін німців, і вирішив дочекатися темряви на квартирі у свого однолітка, Степана Кримчака. Степан жив з матір'ю. Хата його стояла у глухому провулку, так що до неї можна було дістатися, минаючи людні вулиці. І Гонтар часто відсиджувався там. І чекаючи слушної нагоди, щоб вийти в розвідку, або повернутися непоміченим у катакомби. Степан теж повідомляв багато потрібного партизанам. Сам він не йшов у катакомби тільки тому, що не міг лишити хвору матір. І цього разу Роман подався до Кримчаків, але не помітив, що його вистежує зрадник. Запам'ятавши, до якого двору зайшов Гонтар, той чоловік побіг доповідати фашистам. А тим часом Степанова мати замкнула хату знadвору, щоб убезпечити партизана від випадкових свідків його появи, і пішла до сусідки.

Хлопці залишилися самі і вважали себе в безпеці. Аж раптом — сильний гуркіт у двері. Роман визирнув у вікно і побачив, що на подвір'ї повно ворожих солдатів. Вони вже виламували двері. Роман усе зрозумів: стільки ворожих солдатів не могло з'явитися тут випадком — КОВО. Зрозумів і те, що шукають саме його, партизанського розвідника. Але, якщо схоплять їх обох, не помилують і Степана. І тоді він наказав товаришеві швидко вдягти материну кофту, накинути на голову хустку й лягти у ліжко.

Коли фашисти нарешті увірвалися до хати, вони найперше побачили того, кого розшукували, а в сусідній кімнаті, під старими ковдрами стогнала "бабуся", яка їх зовсім не цікавила. Тим паче, що, коли туди поткнувся перекладач-поліцай, Роман сказав: "Вона хвора на тиф". Це і врятувало Степанові життя. Наблизитись до "хворої" фашисти побоялися. Згодом Степан пішов добровольцем в армію і загинув, визволяючи Прагу, але на селі й досі пам'ятають його розповідь про героїчний вчинок Романа Гонтаря.

Далі слідопити повідомляли, що партизанський загін, в якому воював Роман, складався здебільшого з жителів навколишніх сіл. Отже в ньому могли партизанити й люди з їхнього Заозерного. Тому вони просили опитати усіх на селі, може, хтось знав Романа Гонтаря або принаймні чув про нього.

Під листом стояло шість підписів, і першим було прізвище командира загону "Пошук" Ярослава Волонтаренка.

Перечитавши листа вдруге, я кілька хвилин сидів, наче заворожений. Я думав про Романа Гонтаря. Вірніше, не думав, а був уці хвилини Романом Гонтарем, перевтілювався в нього, як то вже не раз перевтілювався, дізнавшись про його подвиг. Роман Гонтар... Якою мужньою людиною він був!

Розумів, що його схоплять, що загине, але в останні хвилини волі думав тільки про те, як врятувати товариша. Ось де справжня дружба! Не те, що у нас із Стасем... Врятувати товариша, а потім, уже приреченим, витримати тортури, не виказати товаришів, боротися до кінця. Яким він був у дитинстві, цей Роман Гонтар? Що читав, чим захоплювався, як повадився у хлоп'ячих розвагах і бійках? Я відчував, що мені замало знати подробиці його подвигу. Хочу знати про цю людину все, що тільки можна. І, найперше — побачити його фотографію. Мені чомусь здавалося, що, коли б я побачив його обличчя, багато що одразу ж стало б зрозумілим.

— Русику, — з'явилася на порозі мати. Хоч при вчителеві вона могла б не називати мене Русиком? — Ти чому не виходиш? Тебе чекає вчитель.

— Він читає листа. А такі листи треба читати на самоті, — заступився за мене Володимир Петрович.

— Тоді дозвольте й мені прочитати, — попросила мати, і я подав їй листа.

— Кого нам ще залучити до "Пошуку"? — запитав учитель.

— Миколу Човняра.

Я вже обдумував це і твердо вирішив, що запрошувати треба ще Миколу Човняра з дев'ятого "А" й Віктора Романенка з восьмого "Б". Я знав, що їм це буде цікаво. Вони захоплюються книжками про війну, а тут така історія починається, що й самому можна книжки писати.

— Ну що ж, тоді нас буде шестеро, — погодився вчитель. — Для початку досить. Цілий загін. Давайте завтра вранці зберемося в школі й обговоримо, як нам діяти.

Наступного дня ми зібралися й вирішили, що вчитель через військкомат з'ясує, хто з жителів району воював у цьому партизанському загоні і, взагалі, хто з наших земляків відзначився під час війни. А ми тим часом почнемо опитувати наших односельців. Потім, зібравши необхідні матеріали, обладнаємо в школі кімнату бойової слави земляків.

Ще того вечора, коли вчитель приніс листа, я встиг поговорити з дідом Ромоданом. На жаль, про "Буревісник" з катакомб він не чув, про Романа Гонтаря — теж. Зате я дізнався, що дід мій воював тут, під Одесою, у морській піхоті і навіть брав участь у Григорівському десанті, про який нам не раз розповідали в школі. Цей десант було висаджено біля села Григорівна, щоб відкинути фашистів, які занадто близько підступили до міста. Десантники пройшли тилами ворога і з'єдналися з нашими військами, які наступали від міста. Дивно, раніше я навіть не здогадувався, що мій дід, який усе життя нібито чабанував, у війну був морським піхотинцем. І нагороджений орденом і двома медалями.

Але ще дивніше, що раніше мені й на думку не спадало розпитувати його про те, як і де він воював. А сам дід Ромодан завжди розповідав лише про степ, отару, про своє

чабанське ремесло та про людські обличчя. Був упевнений, що, коли навчитися "читати" людські обличчя, можна дізнатися багато цікавого про людину, навіть ні про що не розпитуючи її. І справді, траплялося так, що дід вгадував мої думки та бажання, перш ніж я встигав висловити їх.

Того вечора ми довго сиділи з ним у саду на лавці під розлогою яблунею, і дід розповідав про десант, і про те, як обороняли Одесу, потім Севастополь, під яким його поранило. А вдруге його поранило, коли до Берліна залишалося якихось тридцять кілометрів. А ще він розповідав, як швидко розкривається на війні характер людини, її душа. Про одчайдухів, що, мов заворожені від куль, проривалися крізь будь-який вогонь, і про людей, яким бракувало волі піднятися і в першу, і в другу, і в третю атаки, але які зрештою переборювали себе, бо бачили, що поруч гинуть їхні товариші.

— Скажи: а сам ти був одчайдухом? — запитав я, вислухавши все це.

— Ні, — стримано відповів дід.

— Але ж у тебе орден і медаль.

— А це за те, що не піддався страху та не ховався за чужі спini.

Я, звичайно, не повірив йому, бо добре знав, що нагороджують лише сміливих. І, напевне, мій дід був найсміливішим у своїй роті морських піхотинців.

А ще, слухаючи його, я зрозумів, що відкрив для себе історію життя колишнього сержанта морської піхоти Ромодана Гороча. Виявляється, можна щодня бачитися з людиною, розмовляти з нею, навіть любити її і нічого ніколи не знати про неї...

17

— Чому ти не приходиш на бот?

Я зустрівся з Гіві в провулку, коли водолаз повертався з озера, і тепер ми йдемо до дідової хати разом. Гіві запитав це, посміхаючись. Але мені не до посмішок. Адже це через нього сталося так, що мішок мало не дістали без мене.

— То що, не хочеш відповідати? — нагадує про себе і Гіві. — Я тебе чимось образив?

— Та ні, чому ж... Просто ніколи ходити на ваш бот, — відповідаю, напускаючи на себе туману байдужості. — Що там у вас цікавого? Щодня одне й те ж.

— Ну, не щодня, — відповідає водолаз. — Мабуть, ти гніваєшся на мене.

— Чого б це я мав гніватись?

— Що, зовсім не гніваєшся?

Я мовчу.

— От бачиш, трошки все-таки гніваєшся, — каже Гіві і кладе мені руку на плече. — Не можеш пробачити, що поплив шукати того мішка без тебе.

— Могли б і покликати, — зауважую я. — Ні, справді, чому вам захотілося діставати без мене?

— Тому що забули, якими були в дитинстві. І як цінували кожен свою таємницю. А ще тому, що в мішку могло бути хтосьна-що. А сам він міг бути замінованим.

Я не відповідаю. Не знаю, що йому відповісти. Бо й справді: фашисти могли замінювати свій мішок з цінними документами. Як це не спало на думку ні мені, ні Стасеві? А те, що Гіві просив вибачення, — розчулило мене. Я почувався незручно, але

водночас усвідомлював, що так може поводитися тільки справжній друг. Хіба я сам завжди прошу вибачення, коли почуваюся винним?

Вже хотів було сказати, що зовсім не гніваюся на нього, але у воротах несподівано з'явився дід.

— Ну, бачив свого коня? — запитав він, не дочекавшись, поки ми наблизимося.

— Я взяв собі Мурзая, — з гордістю відповів я. — І тепер ходитиму до нього щоранку, навіть коли не пастиму.

— Що це за кінь? — не розуміє Гіві.

— Це мій кінь. Раніше ми з батьком мали одного коня на двох. А тепер у кожного свій. І батько віддав мені Мурзая. Це кращий на нашій конюшні.

— Ти щасливий чоловік, — каже Гіві. — Я тобі заздрю. У нас у селі всі заздрили джигітові, який мав найкращого коня. Ніхто навіть не соромився цих заздрощів. Неодмінно покажи його.

— А ти сам мав коли-небудь свого коня?

— Ні.

— І їздити верхи не вмієш?

— Умію, але поганенько, — чесно зізнається Гіві. — Мабуть, тому, що все життя мріяв бути водолазом. Але що таке для джигіта кінь — я знаю.

Гіві і дід увійшли до хати. А мене, вже на порозі, раптом захопила геніальна ідея. І, щоб не привертати зайвої уваги дорослих, я тихенько вишмигнув назад на подвір'я, а звідти подався до конюшні.

— Ти чого це під вечір? — здивувався Каленикович. Він сидів на лавці біля конюшні і зшивав порвані віжки. — Прийшов провідати Мурзая?

Я гладжу коня і мовчу. А Мурзай косує на мене і, як мені здається, хитрувато підморгує. Він мій спільник — це я відчуваю. Він і сам радий би вирватися на волю, а тільки як вирвешся, коли тебе прив'язано?

— Чого ж ти мовчиш? — усміхається конюх. — Що, покататися закортіло?

— Ні, — кажу я. Довго гладжу морду Мурзая, а тоді заходжу до конюшні й дістаю з полиці скребок і щітку, якими дід завжди чистить коней.

— Оце ти молодець, — каже конюх, схвально дивлячись на мене. — Їздити всі охочі, а почистити коня та вчасно напоїти — не кожному на умі. Такщотипо-хазяйськи, похазяйськи... А воно йне дивно. Весь час при отарі, при роботі — не те, що інші: до двадцяти років байдики б'ють.

Мурзай і так чистий, і дід знає це, але ще не було такого, щоб він заборонив комусь чистити коня. Та, чесно кажучи, мені й самому це подобається. Я беруся за діло. Конюх не витримав, підвівся і приглядається до моєї роботи.

— А ти що, з отарою сьогодні не ходив? — питає він.

— Вихідні. Батьків напарник працює.

— А я вже, грішним ділом, подумав, що, може, без коней подалися. Хоча яке, скажу тобі, чабанування без коней?

— Погано без коня, — погоджуюсь я і, користуючись слушною миттю, прошу: — А

ви дасте мені його зараз? Поїду до річки, скупаю. Дивіться, яка на ньому шерсть масна і брудна.

Дід недовіжливо обмацує круп коня і знизує плечима: шерсть як шерсть. Але не заперечує.

— Тільки недовго, — каже він. — Бачиш, уже смеркається.

— Недовго! — весело кричу я, задоволений тим, що знайшов спосіб випросити коня. Розумів, що просто так, покататись, Мурзая б мені не дали.

А за кілька хвилин я вже під'їжджав до садиби діда Ромодана. Біля хвіртки зупинився, прив'язав коня до штахетини й увійшов до хати.

— Де Гіві? — запитую.

Дід з бабою сидять собі біля столу, п'ють квас і дивляться телевизор.

— Де Гіві? — запитую в них, тричі запевнивши, що ситий, хоч насправді був голодний, як вовк.

— Відпочиває на лежанці під вишнею.

Я миттю вискакую надвір. Як добре, що Гіві тут, бо довелося б шукати його по селу. Я заводжу Мурзая у хвіртку, сідаю на нього з лавки і скачу в сад.

— Гіві! — гукаю. — Бери коня! Я дарую його!

Гіві, який уже задрімав, підхоплюється і сонно кліпає очима, дивлячись то на коня, то на мене.

— Я дарую тобі коня! — Вигукую ще голосніше, щоб якось розбуркати Гіві.

Гіві розводить руками й радісно всміхається. Він щось говорить, але я не розумію, що саме. Зо сну, а може, з радощів, він говорить по-грузинському.

— Ти мені друг, Руслан! Ти мені найсвятіший друг, — каже він, схаменувшись, і намагається обняти нас обох: мене і коня. Але це йому не вдається. — Я ніколи в житті не бачив прекраснішого коня. Це красень кінь. Ти навіть не уявляєш собі, що це за кінь!

— Не уявляю! — гукаю я. І обидва ми гукаємо щось. А бідний Мурзай полохається й шарахається вбік. Ми ледве втихомирюємо його.

Я зіскакую з коня, а Гіві миттю сідає на нього і їде стежкою до перелазу, а коли Мурзай перескакує його, зичить берегом озера. Бачачи, як він тримається на коні, я розумію, що він казав неправду. Або просто не хотів хвалитися. їздить він чудово. Може, навіть краще за мого батька.

Минає хвилин з двадцять, перш ніж Гіві тим же шляхом, через перелаз, повертається назад.

— Цьому коневі нема ціни! — гукає він ще здалеку. — А знаєш, чому він такий? Його предок утік з Кавказьких гір і прибіг сюди. Це кавказький кінь, розумієш?

Я не розумію, чому Мурзай неодмінно повинен походити з Кавказу, але головне, що цим своїм дарунком я викликав у Гіві радість. Я так хотів зробити для нього щось таке, щоб віддячити йому за нашу дружбу! І я зробив це. Гіві радий. І ніколи більше не питатиме, чи гніваюся на нього за той жалюгідний мішок.

— Він з Кавказу, — погоджуюсь, і тільки тепер помічаю, що з хати вибігли украй

здивовані дід Ромодан і баба Ольга. Вони дивляться на нас з Гіві, на коня і не можуть зрозуміти, що тут відбувається. Але їхня поява вже не зупиняє мене. — Це кавказький кінь Мурзай, нащадок того коня, якого колись давно твій прадід подарував моему прадідові! — кричу я. — Тепер дарую його тобі!..

18

У неділю приїхав мотоциклом лісник Гнат Федорович, який доводиться нам якимось далеким родичем, і забрав мене з собою в ліс. Я завжди охоче згоджувався на такі поїздки, бо навіть коли вдавалося бувати з отарою біля самого лісу, то хіба це прогулянка, якщо одним оком відшукуєш гриб чи ягоду, а другим пильнуєш Кизима, що й сам не від того, щоб поблукати лісом? А за ним, звісно, блукає вся отара. Інша річ, коли дядько Гнат привозить мене мотоциклом до своєї садиби, а там ми беремо вудочки, набираємо у речовий мішок картоплі, цибулі, слоїк квашеної капусти і йдемо до озера. У виямку, між трьома старезними пнями, на яких можна сидіти, як у кріслах, лісник розкладає багаття, і ми печемо картоплю, вгадуємо голоси птахів і говоримо про життя.

Час від часу він приїжджав до нас, і завжди в неділю, перекидався кількома словами з батьком і матір'ю, садив мене на заднє сидіння мотоцикла й віз до себе в ліс. І я не міг зрозуміти, чому він обрав саме мене, а не батька і чому цікаво йому сидіти зі мною в лісі й мізкувати над життям. Адже з батьком, звичайно ж, було б цікавіше.

Цього разу він заїхав, уже маючи за плечима невеличкий речовий мішок з картоплею й усім необхідним для нашого мізкування. Мабуть, це він, щоб не гаяти часу: не заїжджати додому, а одразу, путівцем, до місця нашого вогнища.

— Ну от, тепер можна й посидіти, поговорити, — весело проказав дядько, коли над викладеними пірамідкою сухими прутиками з'явилася тоненька цівка сивого диму. — Ти мені скажи: любиш бувати тут зі мною?

— Звичайно! — весело відповів я, розстібаючи поли куртки, бо вечір видався на диво теплий, аж паркий, і вмощуючись на великому плескатою камені. Таких каменів тут було з двадцять, і всі плескати, закіптюжені, обписані іменами та помальовані якимись химерними малюнками-тріщинами.

— Іноді я й сам приходжу сюди, але самому сумно, ти ж знаєш.

— Самому сумно, — кивнув я, приймаючи від дядька торбину з картоплею. Пекти картоплю — це мій обов'язок. Дядько повинен був розкласти вогнище, а потім готувати з огірків, цибулі та капусти салат. Так було завжди, і так повинно бути сьогодні. — А зі мною хіба вам весело?

Дядько здивовано зиркнув на мене і, засміявшись, похитав головою. Цього запитання він не чекав.

— Не про те питаєш, малий. Справа не в тому, що весело чи не весело. Просто людяно мені з тобою.

Мені ще ніхто не казав, що зі мною людяно. Віка — та каже, що зі мною нудно, бо я ніколи не граюся ні в які вуличні ігри: ні у вибивного, ні в класи. Філ — що зі мною сумно, бо я вічно або обманюю, або фантазую; мати — що зі мною клопітно — і це

правда. Якось так мені ведеться, що кожен день завдаю батькам клопоту. І тільки дядько Гнат сказав, що зі мною людяно.

Уже вечоріє. Небо опускається низенько, аж на саме віття дерев, і незабаром ми вже сидимо під синьою стріхою його, і наш сховок стає схожим на високий морочний намет. З озера повівав теплий вологий вітерець і приносить з собою кумкання жаб, крякання качок, свійських, мабуть, і голоси рибалок. Далекі голоси — з того берега. Ми вже не підкидаємо у вогнище гілки і чекаємо, коли воно погасне, щоб тоді покласти в жар картоплю. Тоді вона не згорить, а спечеться й розпариться.

— А ви воювали? — запитую я, пригадавши, що з дядьком Гнатом ніхто з нас не говорив.

— Чи воював? — перепитав він. — Та як тобі сказати? Трохи довелося. Але вже під кінець війни. У сорок першому мені чотирнадцять було. Який з мене солдат?

— У чотирнадцять, звісно, — розчаровано кажу я, враз втрачаючи інтерес до дядькового воювання під кінець війни.

Але ж Романові Гонтарю теж було чотирнадцять, а він воював. У партизанський загін пішов. Правда, тут нема катакомб...

— А в нашому лісі партизани були?

— Були б, мабуть, та лісу не було.

— Як це не було? — вражено запитую я, озираючись на стовбури велетенських дерев, що підступають до нашого вогнища.

— Ці були, — киває дядько. — Вони старі, з давнього, ще поміщицького парку. І взагалі, вся оця частина лісу — це здичавілий парк. Дерев тут старезні, дубам років по сто, а може, й більше. Але навіть у цьому парку та по навколишніх балках ми переховувалися не гірше, ніж у лісі. Бачиш, четверо нас, хлопців, створили підпільну молодіжну групу. Я був наймолодший серед них, а тим трьом — теж років по п'ятнадцять-шістнадцять було, не більше. Мріяли організувати партизанський загін. Керівник наш, Федір Мальований, написав кілька листівок, які ми розкидали по селу. Ну, ще провели кілька зборів у цьому парку, тільки туди далі, біля плавнів. Зібрали по навколишніх селах сім гвинтівок і обстріляли фашистський обоз з трьох підвід. Хліб везли, гади. Здається, одного обозника вбили чи, може, тільки поранили — я просто боюся хвалитися нашим воюванням. Словом, скромним воно видалося, тут нічого не вдієш. Дуже вже швидко вистежили нас поліцаї.

Тих трьох хлопців заарештували. А мене сестричка Мальованого попередила. Утік я сюди, в плавні, пересидів до темряви, а вночі подався у Кремидівку, село таке є кілометрів за двадцять звідси. Там у мене тітка жила. У неї й перебував цілих два роки. Спочатку переховувався, а потім бачу, що ніхто на мене особливої уваги не звертає, то познайомився з тамтешніми підпільниками і разом з ними пішов у Савранський ліс до партизанів. Дорога ця виявилася страшною. Ми двічі потрапляли в засідку, п'ятеро загинуло, одного схопили поліцаї, так що до лісу дійшло нас лише троє. Та й то виявилось, що невчасно. Ліс оточили карателі, і пройти до загону ми не могли. Поки там точилися бої, переховувалися у якоїсь бабусі, а потім довідались, що партизани

прорвалися на Кіровоградщину, в Голованівський ліс, і вирушили слідом за ними. Там, нарешті, ми й приєдналися до загону. Ну що? Півроку партизанів, поки підійшли наші війська, а тоді вже одягнув військову форму і з армією пішов на захід, до Дністра.

— А що сталося з тими трьома, яких арештували?

Дядько поворушив паличкою жарини, видобув цигарку, довго розминав її і, тільки запаливши, сказав:

— Мальованого і Ірицька Динюка, меншого брата дядька Динюка, який механіком зараз у нас працює, розстріляли. А Віктора Різника ті двоє врятували. Казали, що він у групі не був, усі звинувачення взяли на себе, та й було тоді Різникові всього п'ятнадцять літ. Ти уявляєш собі, що таке чекати смертного вироку у п'ятнадцять? Засудили його на каторжні роботи. Але він тільки рік попрацював, а потім утік, воював. І загинув уже десь в Угорщині. Після арешту ми так з ним більше і не бачились.

Ми довго мовчали. Дядько — тому, що пригадував своїх друзів, які загинули. Я — тому, що був вражений черговою таємницею, яка відкрилася мені: у нашому селі діяли партизани! Ось тут, у цьому пар— ку-лісі, вони збиралися, тут переховували зброю, звідси нападали на ворожий обоз з хлібом. А хто знає про це, крім мене?

— Чому ж ви ніколи не розповідали про це?

— Про що? — підвів голову дядько.

— Ну, про вашу партизанську групу.

— Та про що ж тут розповідати? Що розкидали кілька листівок і кілька разів стрілили, щоб полякати обозників? Люди он які подвиги здійснювали. Читав же, мабуть, і про молодогвардійців, і про "Партизанську іскру"...

Я, звичайно, читав і про "Партизанську іскру", і про молодогвардійців, і про Яшка Гордієнка. Але хто міг би переконати мене зараз, що партизанська група, в якій боровся мій дядько, не така значуща, як усі інші? Ні, в цьому я з ним не погоджувався.

Звечоріло. Крізь віття дерев пробивається до нашого пригаслого вогнища бліде саяво місяця. Ми їмо картоплю. Вона дуже смачна. Салат, наготовлений дядьком у високій пластмасовій мисці, теж здається дивовижно смачним.

— А ви бували тут із моїм батьком? — мене все ще цікавило, чому дядько їздить сюди зі мною. Він сказав: "Справа не в тому, що весело чи невесело". Але я не зрозумів, що він цим хотів сказати. Так само, як не зрозумів, що означає слово "людяно".

— Він дорослий, — знизав плечима дядько.

— А зі мною їздите тому, що я не дорослий?

— Що, ніяк не можеш зрозуміти, чому привожу тебе?

— Не можу, — зізнався я, радіючи, що він нарешті здогадався, чого від нього домагаються.

— Бачиш, малий, у мене нема дітей. Зовсім нема.

— А чому?

Дядько застиг з картоплиною біля рота і довго дивився на мене, не знаючи, що відповісти. Я й сам уже зрозумів, що бовкнув не те, що треба, — зі мною таке трапляється, — але вже було пізно.

— Тільки не тому, що мені не хотілося їх мати.

Я почервонів і замовк. Відчув, що враз зіпсував йому настрої.

А дядько все-таки доказав те, що хотів:

— Просто їх у нас нема, дітей. Сина нема. А це мучить мене, і тому час від часу не витримую, навідуюсь до вас і прошу твого батька, щоб відпустив тебе зі мною до лісу. Але навіщо я пояснюю тобі? Однак ти цього не зрозумієш.

— Чому? — самовпевнено запитав я. — Усе зрозумів.

— Не розумієш, малий, — похитав головою дядько. — Не можеш зрозуміти. Навіть батько твій і той дивується з мене. Та, правду кажучи, я й сам із себе дивуюся.

Я вражено мовчу. Можливо, я ніколи й нікому не скажу того, що чув зараз від лісника, та все ж таки це ще одне моє відкриття. Тепер я знаю таємницю лісника Гната, мого дядька. І таємницю цього лісу. І в нашій групі "Пошук" помруть від заздрощів, дізнавшись, з чим я прийду післязавтра на засідання групи. Але доти мовчатиму. Не можу ж я переповідати одне й те ж кожному окремо...

19

Коні обережно, майже слід у слід, сходять пологим берегом ставка, а потім, посхилявши морди до води, довго приносяться і косують один на одного, очікуючи, хто наважиться увійти у воду перший. Вони схропують, махають головами, передзвонюючись вуздечками, й знімають губами мрійливе літепло.

— Давно купав їх, забули, — сміється дід Мажик і махає мені рукою. — Ану зажени Мурзая.

Я зіскакую з коня і неголосно посвистую. Мурзай уже знає, що це запрошення йти за мною, і покірно ступає у воду.

— Та не забудь роздягнутися, — нагадує конюх, усе ще перекриваючи своїм Жайворонком вихід з улоговини, у яку загнано коней. Боїться, щоб не розбіглися, не подалися в кукурудзу, що росте неподалік.

— А він уміє плавати?! — кричу я дідові, швидко скидаючи з себе сорочку й шорти.

— Ти запитай його.

— Що, справді умієш? — запитую Мурзая і тягну за повід.

Кінь тупцює на місці, потім, не бажаючи виглядати боягузом, усе— таки рушає за мною. Я кидаю повід і відпливаю далі від берега, але Мурзая не треба плисти, він іде слідом за мною. Повільно, гордо піднявши голову і весело зближуючи вогнисто-чорними очима. Та мені хочеться, щоб він плив, тому швидше добуваюся до середини ставка і знову кличу його. За ці дні ми вже встигли здружитися, і кінь визнав мене господарем. По царині він ходить слідом за мною, навіть якщо відпускаю повід. Я міг покликати його свистом або вигукуючи його кличку. А якщо мені не вдавалося сісти з першого разу, Мурзай ледь— ледь присідав на задніх і покірно чекав, поки вмощуся на ньому. Тим часом Мурзай форкає, і спина його загойдалася за кілька метрів від мене. Він плив.

Коли кінь наблизився, я взяв ліворуч, проте Мурзай повернув за мною. Хтозна, може, він боявся, щоб зі мною не сталося чогось лихого?

Коням, що стояли на березі, набридло пектися на сонці, і вони теж увійшли в ставок. Пили, форкали, хлюпалися мордами у воді, оббризкуючи одне одного. Вони поводитися, мов хлопчак, які нарешті допалися до води. Побачивши таке, дід Мажик відпустив і свого коня і, закотивши холоші, увійшов у воду, але скраєчку.

— Досить тобі брѳохатися, халамиднику! — гукнув мені. — Берися за щітку!

Я охоче повертаюся до берега, теж беру щітку, і ми влаштовуємо коням справжнісіньку лазню. Я виводжу коней одного за одним на мілину, і ми старанно тремо щітками спини, боки, загривки та вимиваємо їх теплою водою. Коням це страшенно подобається. Навіть ті, яких ми вже викупали, стоять поблизу нас і заздрісно дивляться, як миємо інших. Може, чекають, що їх митимуть іще раз. Коли дійшла черга до Мурзая, я вмив йому навіть морду: він-бо вранці не вмивався. Проте Мурзаєві ця процедура не дуже сподобалася. І тільки-но відпускаємо його — вибігає на пагорбок, лягає і, мстиво іржучи, качається, весело дригаючи ногами.

— От шалапут, — бурчить дід. — Усі коні як коні, а цей тільки й шукає, у чому б вивалитися.

— Ні, він — справжній кінь, — заступаюся за Мурзая.

— А всі інші — несправжні ?

— Інші не так розуміють те, що їм кажуть.

— Так? Ти вже помітив це, — здивовано питає конюх, подумавши над моїми словами. — Це добре. Але запам'ятай: кінь розуміє лише того, кого визнає товаришем. Пес — той любить господаря, а кінь — товариша. Потоваришуй з ним, і буде вірний тобі, поки житиме. З будь-якої біди врятує. Як не раз бувало на війні... Але що казати? На війні усіляко бувало...

— Ви хіба теж воювали? — запитую я, миючи стареньку шкапину, на якій полюбляє кататися сам дід.

— Воював. Усі ж воювали. А чому ти так дивуєшся? — вражено дивиться на мене конюх. — Чи гадаєш, що я все життя був старим конюхом? Ні, хлопче, конюхи теж бувають молодими. І не все життя — конюхи. Іноді доводиться й воювати.

Тільки тепер я пригадав, що ми зовсім забули про діда Мажика. Просто нікому з нас, навіть учителеві, й на думку не спало запитувати в діда Мажика про партизанів з катакомб. Який з нього вояка? Я прискіпливо оглядаю худорляву, приземкувату постать конюха, засмагле зморшкувате обличчя, таке, що одразу й не збагнеш, який він з лиця — самі зморшки. І не наважуюся запитати його про Гонтаря.

— А в армії ви теж були конюхом? — обережно так запитую його, щоб не дуже образити.

— В кінноті я був, хлопче. В бригаді генерала Плієва, тій, що визволяла Одесу. Чув, мабуть, про Плієва, про нього часто розповідають і в газетах, і по радіо. Відважний був генерал. Проти його кінноти й танки нічого вдіяти не могли. Але в кінноту я потрапив уже після визволення Одеси.

— Значить, і ви нічого не знаєте про партизанів у катакомбах, — зітхаю я, враз втрачаючи інтерес до дідової розповіді.

— У катакомбах? — насторожується конюх. — А чому ти раптом питаєш про катакомби?

— Ви ж чули про мішок, якого я знайшов.

— Чув.

— Там був документ, у якому розповідалося про партизанського розвідника Гонтаря.

— Гонтаря. Це про якого Гонтаря? — здивовано запитав дід.

— Про Романа. Хлопчину з села Холодна Балка.

— Ага, про Романа... — кивнув старий. — Але ж я про нього й без того документа знав.

— Звідки знали? — вражено дивлюся на старого. Мені здалося, що дід кепкує з мене.

— Та від кого ж мені знати, синку? Це ж про того Гонтаря, який був у нашому партизанському загоні. Того дня, як наші війська визволяли село, ми вирвалися з катакомб і вдарили по фашистах з тилу. Добряче вдарили, скажу тобі. Але тоді ми ще не знали, що нашого Романа вже нема. Гадали, що він десь у селі, переховується у знайомих. Одчайдушний був розвідник. Не вірилося, що й таких людей смерть знаходить. А, виявляється, знайшла. То я потім тіло його розшукав і поховав.

— І ви добре знали його?

— У сорок першому, під час бою біля Холодної Балки, мене поранило, і я мало не попав у полон, але врятував мене батько Романа — Дмитро Гонтар. І в катакомби ми пішли разом. А потім у загін прийшов Роман. Тоді він ще був хлопчиною. Років чотирнадцять — не більше. Але сміливий...

Мурзай ще раз викупався, уже без нас, і тепер стояв на березі й, гордо звівши голову, вдивлявся в степ по той бік ставка. А ластівки літали над ним і задержувато дражнили. Інші коні розбрелися по долині й мирно паслися на молодій траві, що вперто пробивалася після дощу між брунатними вирвами. Але конюх, здається, забув про них. Він розповідав, як Роман Гонтар разом з двома хлопцями прокрався вночі у розташування ворожої батареї на Жеваховій горі і познімав замки з чотирьох гармат, і як викрили зрадника, що тривалий час доносив на селян, які допомагали партизанам, і як двічі проривався у катакомби з боєм.

І все це розповідав мені дід Мажик! Дід Мажик обороняв Одесу, був партизаном, воював у загоні "Буревісник" і особисто знав Романа Гонтаря. А потім ще й став кавалеристом у бригаді генерала Плієва! Я навіть не здогадувався про це. І ніхто не здогадується. Ніхто! Ми вважали, що в нашому селі нема партизанів. Ми так вважали, але тепер я умовлю Пилипа Калениковича виступити в нас у школі. А потім напишемо листа школярам з Холодної Балки. І вони будуть вдячні нам, адже розповідь діда ще цінніша, ніж отой папірець у гумовому мішку. Як мені щастить цього літа! Як мені щастить!..

Одеси. Почувши цю новину, я швидко одягнувся, і ми подалися до причалу. Мабуть, Стась помилився, сказавши, що вони вирушають через годину, бо коли ми вибігли на причал, Гіві уже закинув кінці канатів, якими було прикріплено бот, і збирався скочити на палубу. Нас він не помітив.

— Гіві! — гукнув я, злякавшись, що бот може відійти і ми навіть не попрощаємось.

— Русику, дорогенький! — розкинув руки Гіві. — Чого ти так довго спиш?

— Я ж не знав, що ви вже все оглянули.

— Можемо підкинути до острова! — мовив капітан, висунувшись зі своєї рубки.

— Вірно, капітане, — погодився Гіві. — Таких чудових степовиків не гріх підкинути й до Одеси. Швидко на борт! — скомандував він. І за якусь хвилю ми вже стояли на кормі, а бот швидко віддалявся од берега. Мені чомусь здавалося, що ми вирушаємо в далеку дорогу. Я стояв і не міг одвести погляду від села, що стрімко втікало в степ, водночас відкриваючись перед нами найвіддаленішими будівлями, які пістрявіли дахами на схилах розлогої долини.

— Невже ви оглянули все дно? — запитав я Гіві, все ще не одводячи погляду від цього вранішнього краєвиду.

— Не все, — поклав мені руку на плече Гіві. — А лише ту частину, на якій прокладатимуть дамбу. Але вивчили її добре. Водолазів перевіряти нікому, тому все робимо на совість.

— А ти ніколи більше не навідаєшся сюди?

— Не знаю, дорогенький, не знаю. Твій дід запрошував мене. А він дуже схожий на мого діда. Особливо, коли працює на винограднику. Якщо запрошує така людина, як твій дід, не приїхати неможливо. А ти коли-небудь неодмінно навідайся в Грузію. Там, недалеко від Руставі, є село Варайпі. Навіть у Тбілісі кожен знає це село. Кращого вина нема в усій Грузії. Знайдеш будинок Кабрідзе. Або просто увійдеш у будь-який дім і скажеш, що ти товариш Гіві Кабрідзе. І ти — найдорожчий гість. А мій дід прийме тебе краще, ніж приймає свого Гіві. Бо Гіві лише неслухняний внук. А ти — гість. Ти найдорожчий гість, бо Гіві назвав тебе своїм товаришем.

— Я неодмінно побуваю у твоєму селі, — сказав я щиро. Гіві дуже подобається мені. Останнім часом я навіть почав говорити з такою ж вимовою, як він. І, якщо в тому селі, де роблять найкраще вино в Грузії (щоправда, я не уявляю, як це можна визначити, яке вино найкраще, яке найгірше), усі люди такі щирі, як Гіві, то це, мабуть, найкраще село у світі. Навіть якщо вино у ньому найгірше. — А знаєш, наш учитель написав листа в школу, в якій навчався Роман Гонтар. У нього там знайомий учитель. Просив, щоб надалі він повідомляв нам про все, що дізнається про Гонтаря.

— Гонтар був мужній чоловік, — кивнув Гіві. — Ти теж напиши мені, що там нового ви дізнаєтеся про цього хлопця. Мені буде цікаво. Адресу я тобі залишу.

Він пішов у кубрик і незабаром повернувся звідти з невеличким аркушиком, вирваним із записника. На ньому була його одеська адреса, а нижче — й адреса, за якою проживав його дід.

— Ти теж мій товариш, — мовив він Стасеві, який досі тримався трохи осторонь нас,

намагаючись не заважати розмові. — Будете в Одесі або в Грузії, словом, де б ми не зустрілися, і ти, і Руслан — мої гості. Це закон гір.

Коли ми почали наближатися до протоки, я побачив на березі вершника, а трохи далі — отару овець. Цим вершником був мій батько. Берег уже зовсім близько, і він, мабуть, бачив на палубі двох хлопчаків і здогадався, що один із них — його син.

— Он мій батько, — показав я Гіві.

— Він народився в сідлі, — похитав головою Гіві, милуючись вершником на вороному коні, що застиг на пагорбі. — Справжній джигіт. Давайте, хлопці, висадимо вас тут. Покатаєтеся на коні.

Ми охоче погодилися, і Гіві попросив капітана пристати до берега. На прощання всі, хто був на боті, потисли нам руки, а Гіві встиг метнутися в каюту і повернутись з двома великими морськими скойками.

— Це вам, хлопці. Слухайте голоси моря. Нехай воно кличе вас завжди. Ми ще побачимося! — гукнув Гіві моєму батькові, який під'їхав, коли бот уже відчаливав.

Батько привітно помахав йому рукою. І кілька хвилин ми всі троє дивилися услід боту. Я навіть не відчував смутку, знав, що з Гіві ми неодмінно зустрінемося. Не розумію навіть, звідки у мене ця впевненість. Мабуть, Гіві така людина, з якою неможливо не зустрітись ще раз.

— А в мене для тебе новина, — мовив батько, сходячи з коня й передаючи мені повід. — Був тут сьогодні директор. Він знає, що ти пасеш зі мною, отож запитував, який у тебе настрій, ким збираєшся стати. Коли я сказав, що чабаном, — не повірив.

— Стась теж не вірить, — докинув я, штурхнувши Філа ліктем.

— Я особисто буду моряком. А ти — ким хочеш, — буркнув Філ.

— Але я його все-таки переконав. Він бачив тебе на коні. Проїжджав дорогою і бачив. Каже, що ти чудовий вершник і що він страшенно радітиме, якщо в радгоспі з'явиться такий чабан.

— Правда? — недовіжливо запитав я.

— Ти ж бачиш, що Мурзай кивнув на знак згоди, — відповідає батько.

З моря від бота поверталася галаслива зграя чайок. Може, їх примусив повернутися різкий вітер, що вирвався з морської далечини, вдарив у берег і пройшовся смерчем по царині.

— Ну от, знову пустельник навідався, — кивнув батько у бік смерчу, що вже згасав біля річечки.

— Який пустельник? — не зрозумів Стась.

— Дід наш називає так вітер, що віє в середині липня. Він завжди приходить о цій порі і віє цілий тшвдень, хоч і з моря, але сухий, палючий. Під ним царина остаточно вижовкає, тому доводиться переганяти отару ближче до лісу. Степ наш стає пустельним під ним, звідси й назва.

Я пригадав, що не раз чув це слово, але не надавав йому значення. А відтепер знатиму, що на початку серпня на царині знову треба чекати пустельника. Це теж один із наших вівчарських секретів.

Коли наступного дня зібралася наша група "Пошук", я значуще мовчав, вирішивши залишити свою новину наостанок. Вона повинна була вразити всіх. По-перше, нікому й на думку не могло спасти, що наш конюх дід Мажик виявиться колишнім партизаном з катакомб, по-друге, тому, що дізнався про це знову ж таки я, Руслан Гороч, який знайшов мішок із секретними документами. Це ж треба, щоб протягом одного літа так щастило людині!

— Ну, що в нас нового? — запитав учитель, щойно ми всілися на стільцях у нашій піонерській кімнаті. — Є щось цікаве?

Ми мовчки презирнулися. Я удав, що радий би почати першим, але говорити нема про що. Філ скромно мовчав, бо йому просто нічим було похвалитися.

— Тітка Настя була санітаркою, — несподівано заговорила Віка. — Тоді вона була ще дівчиною, не мала навіть вісімнадцяти. Вона приписала собі рік...

— Почекай, яка це тітка Настя? — урвав її Стась.

— Настя Іванівна, комірниця наша. — Вона глянула на Стася так, наче не могла зрозуміти, яким треба бути незнайком, щоб не здогадатися, про яку тітку Настю йдеться. — Міг би й знати. Так от, — Віка демонстративно одвернулася від мене і Філа і надалі дивилася тільки на вчителя. — Під час бою біля Пруту вона винесла тяжко пораненого сержанта, який здійснив подвиг. Тоді тітка Настя винесла багато поранених, але сержант був останнім, і виносила вона його теж уже поранена. А в госпіталі їм обом вручали нагороди. Йому — Зірку Героя, а їй — орден Червоної Зірки. Після госпіталю вони ніколи більше не бачилися, але два роки тому Настя Іванівна розшукала цього сержанта і ось уже два роки листується з ним. Про це навіть писали в газеті. В нашій, обласній. І той Герой Радянського Союзу, я забула його прізвище, обіцяв приїхати сюди. Уявляєте?

Ми вражено мовчали. Винести з поля бою пораненого Героя Радянського Союзу! І це Настя Іванівна! В сімнадцять років була на фронті. Нагороджена орденом. А ми нічого не знали про це!

— А дід Куланич був парашутистом-десантником, — заговорив Коржань (він теж став членом нашого загону), перечекавши, поки ми нарешті уявимо, як це могло статися, що Настя Іванівна винесла з поля бою Героя. — Він висаджувався в тилу у ворога.

Стась розсміявся. Я ладен був розсміятися разом з ним. Усі ми знали діда Куланича, який щоліта сторожував на баштані. Коли ми робили черговий наскок на його володіння, він починав ганятися за нами з палицею. Тоді ми відступали до лісосмуги, яку вважали нейтральною територією і до якої дід ніколи не добігав. Він зупинявся неподалік, за дорогою, вичитував нам, які усі ми, лобуряки, лихо для радгоспного господарства. І хоча вичитування його були грізними, закінчувалися вони однаково: дід змилостивлювався і власноручно зривав нам два кавуни або чотири диньки. Втім, ми не так часто набридали йому, а нашістья свої чинили тільки тому, що це було цікаво: вкрати кавуна під носом у зовсім не грізного діда Куланича.

— Ви що, не вірите? — обурився Коржань, почувши регіт Стася.

— Що дід Куланич був парашутистом-десантником? — крізь сміх перепитав Філ. — Це ж фантазій!

— Сам ти фантазій! — спалахнув Микола, наважившись перечити навіть Філові. Чесно кажучи, такої сміливості я від нього не чекав.

— У тім-то й річ, — втрутився вчитель, — що літа нещадні й до найміцніших людей. І зараз, дивлячись на наших дідів, вам, підліткам, навіть важко припустити, що колись ці люди були сильними й мужніми. А коли поцікавишся, то виявиться, що біографії багатьох із них — просто-таки героїчні. Старіють наші ветерани, з кожним роком їх стає серед нас усе менше. Тому й кажу, що ми з вами зробимо добру справу, якщо створимо в школі музей і розповімо в ньому про всіх учасників війни з нашого села. Живих і мертвих. Цим ми збережемо пам'ять про них. А Федір Григорович Куланич дійсно був десантником, можу підтвердити це. П'ять разів його закидали в тил ворога для виконання важливих завдань. Допомогавав партизанам, був розвідником і мінером. У нього два ордени і чотири медалі.

Почувши таке від учителя, ми тільки здивовано переглянулися. Тепер ми не сумнівалися, що це правда. Мені раптом захотілося одразу вискочити зі школи і побігти на баштан. Здалося, що в нашому баштанникові є щось надзвичайне, але я не міг розгледіти цього. Та й коли розглядати? Втікаючи з кавуном?

Потім розповідав Стась. І всі інші. І кожен дивувався своєю розповіддю. Ми читали в книжках про розвідників, десантників, медсестер, про переправу через Дніпро і партизанів. Але ніхто з нас досі й не здогадувався, що ці колишні розвідники, десантники, мінери і партизани живуть у нашому селі. Наслухавшись розповідей, я навіть відчув, що своїм відкриттям нашого конюха, діда Мажика, який знав Романа Гонтаря і воював з ним в одному загоні, вже нікого не здивую. Хоча створили ми свою групу "Пошук" саме для того, щоб зібрати відомості про Романа, а пощастило знайти людину, яка воювала в катакомбах, знову ж таки мені.

Вислухавши мою розповідь, Віка одразу ж запропонувала піти поговорити з дідом. Але вчитель не погодився.

— Воно, звичайно, можна піти, — мовив Володимир Петрович. — Але давайте краще зберемо всіх школярів і запросимо нашого шановного Пилипа Калениковича Мажика на зустріч. А розповідь його запишемо на магнітофонну стрічку. Потім вона стане одним із експонатів нашого музею. А поки що нехай Руслан Гороч поговорить з ним ще кілька разів і все цікаве, що вдасться почути від нього, запише. Адже на зустрічі Мажик хвилюватиметься і дещо надзвичайно важливе для нас може просто забути.

— Вірно. Потім ми цю стрічку перепишемо і пошлемо в Холодно— балківську школу, — додав Микола. — От буде несподіванка!

І ця ідея теж сподобалася всім. Зрештою, повинні ж ми надіслати у школу Романа Гонтаря хоч якийсь подарунок.

Ось уже другий день ми пасемо отару в найдальшому кутку царини, біля лісу. Тут нам ведеться найкраще, бо у найспекотніші години можна кілька хвилин посидіти у затінку під деревом, полежати на ледь-ледь піджовклій траві або кілька разів пірнути з поставленої на греблі вишки.

Купаємося ми завжди удвох із Мурзаєм, і я завжди співчуваю коневі, який не може відчувати, що це за насолода: пірнати з вишки у глибіню озера, коли за одну мить долаєш три шари води, аж до дна, де вода крижана, а потім поступово виходиш на поверхню і лежиш у теплому, густому, наче старка на молоці, верхньому шарі, в самому літеплі. Лежиш, дивлячись на небо та на маківки дерев. І ні про що не думаєш. Зовсім ні про що. Лежиш і насолоджуєшся життям. А Мурзай у цей час місить дно на мілині, шалено б'є хвостом та крутить головою, відганяючи набридливих мух, форкає і п'є. П'є і форкає. У кожного своя радість.

Я вже скупався і хотів востаннє пірнути з вишки та повернутися до отари, щоб дати батькові можливість відпочити. Але тільки-но я почав підніматися хисткою драбиною, як до греблі підкотила чорна "Волга", здається, нашого директора, і з неї вийшов якийсь чоловік. По тому, як він уважно, з-під долоні, подивився у мій бік, я зрозумів, що саме Руслан Гороч йому й потрібен. Ну, не те, щоб зрозумів, а просто відчув. Отож, мабуть, переконавшись, що то справді я, чоловік махнув рукою водієві, щоб завів машину у затінок, і рушив до мене.

— Оце ти і є Руслан Вівчарик? — запитав він, піднявшись на греблю. Був він високого зросту, худорлявий, з геть сивим волоссям, хоча видно було, що ще не старий. Чому це так рано сивіють? А одягнений він був у дуже красивий світлий костюм, ще красивіший, ніж пошили моєму батькові, з двома рядами гудзиків.

— Я, — охоче відповідаю йому, всівшись на щабель драбини.

— І це ти знайшов архів на дні лиману?

— А ви той чоловік, який писав нам листа? З Москви?

— Листа? — здивовано перепитав приїжджий. — Ні, я, власне, письменник. З Одеси. Звуть мене Вадимом Вікторовичем. А прізвище — Поричан. Досі я не писав для дітей про війну, так що, може, тобі й не доводилося читати моїх книжок. Але це не має значення.

Одверто кажучи, я ніколи не запам'ятовую прізвищ письменників. І тому запитав, як називаються його книжки. Він сказав, але всі назви видалися мені незнайомими. Втім, назви я теж запам'ятовую не всі. Ну, хіба що "Острів скарбів", "Слідопит", "Останній з могікан". От якби він ще сказав, про що там ідеться в його книжках, може, виявилось б, що якусь я читав. Але просити його про це я вже не зважився. З того, що він письменник, і що з Одеси, і цікавиться архівом, знайденим на дні нашого озера, я зрозумів: зараз Вадим Вікторович розпитуватиме про Романа Гонтаря. Щоб переконатися у цьому, я так просто й запитав його:

— Ви, мабуть, хочете написати книжку про партизанського розвідника з Холодної Балки?

— Так, ти вірно зрозумів мету мого приїзду, — відповів він. — Ось уже другий рік я

розпитую всіх, хто хоч що-небудь знає про долю цього хлопчини, збираю документи і хочу написати книжку.

— Невже? — Я так зрадив, що мало не впав із драбини. — І це буде справжня книжка? Велика?

— Може, й не дуже велика, — усміхнувся письменник. — Не в цьому річ. А от справжня... Сподіваюсь, що повинна бути справжньою, тобто правдивою і цікавою.

Я заморожено дивився на Вадима Вікторовича. Оце так! Я уперше в житті бачу живого письменника. А тут ще виявляється, що цей письменник писатиме книжку про Гонтаря.

— Дасте почитати? — користуюся нагодою. Бо книжка буде цікавою, але спробуй знайти її потім.

— Дам, — цілком серйозно відповів Вадим Вікторович. І це мені сподобалося. А ще сподобалося, як він говорить — спокійно, повільно і трохи наче сумовито. Мабуть, так і належить говорити про тих, хто загинув. Та досить швидко я переконався, що це у нього така манера говорити, про що б там не йшлося. Може, така манера у всіх письменників? — Навіть надішлю тобі з автографом, — додав він.

— Як це? — не зрозумів я.

— З дарчим написом.

— Ого! — Я уявив собі, як здивуються в нас у школі, дізнавшись, що в мене книжка з цим, як його, з автографом самого письменника.

Вадимові Вікторовичу жарко було стояти у костюмі, без капелюха на палючому сонці, і ми спустилися з греблі і пройшли берегом до каменів, на яких не раз сиділи удвох з лісником. "Волга" вже стояла неподалік того місця, у затінку, під крислатим кленом.

— Я навіть не здогадувався, що тут, у степу, може бути таке диво, — мовив Вадим Вікторович, оглянувши узлісся.

— Ліс як ліс, — стелю я плечима.

Письменник кивнув, усміхнувся і, розстеливши на камені газету, сів. Дивлячись на нього, я не переставав дивуватися. Він повадився надзвичайно стримано, а мені чомусь здавалося, що письменник повинен бути не таким. Ну, якимось жвавішим, енергійнішим, словом, сам не знаю яким... Але не таким, як Поричан.

— Ти часто думаєш про подвиг Романа? — несподівано запитав Вадим Вікторович. Я чекав, що він почне розмову з іншого, з прохання розповісти, як я знайшов мішок.

— Думаю, — зізнався я. — Намагаюся уявити, як він повадився в останні хвилини свого життя. Що думав, відчував... Навіть заздрю йому.

— Он як? Не знаю, чи треба заздрити людям, які загинули. Та ще в юності. Але останнім часом я теж часто думаю про цього хлопця. І, звичайно, теж намагаюся уявити, як Роман повадився на допиті і потім, коли вів ворожий загін у катакомби; як прийняв смерть... А знаєш, ким він хотів стати?

— Моряком. Тоді, до війни, в Одесі всі хлопці мріяли стати моряками.

— Чому ти так вважаєш?

— Хіба ні? Про це пишеться в усіх книжках про одеських хлопців.

— Пишеться, — погодився Вадим Вікторович. — Але Роман хотів стати пілотом. Військовим пілотом. Виростав на березі морського лиману, всі дні проводив на морі, мріяв про небо, а... повторив подвиг Івана Сусаніна.

— Правда...

— Що правда? — не зрозумів письменник.

— Що він повторив подвиг Івана Сусаніна. Ми чомусь не подумали про це.

Я вже трохи посміливішав і тримався упевненіше. Та все-таки мене дивувала наша розмова.

— А ким ти хочеш стати?

— Не знаю, у мене, мабуть, нема мрії. Напевне, я стану вівчарем. Мені вже навіть коня дали. Не розумію, чому це так. У нас у класі всі мріють стати космонавтами, артистами, дипломатами, моряками далекого плавання... У нас у школі зараз усі мріють про такі модні професії. А мене чомусь не приваблює жодна з них. Одна дівчина з нашого класу якось навіть назвала мене людиною без мрії. Наприкінці навчального року ми писали твір на тему: "Ким я стану, коли закінчу школу". Я написав, що стану чабаном. Сміху було на два тижні.

— Невже всі сміялися? — недовіжливо запитав Вадим Вікторович.

— Ну, не те, щоб одверто сміялися... — почухав я потилицю. — Але видно було, що дивуються.

— Це інша річ. Хоч мені, наприклад, здається, що в тебе хороша мрія. І нема нічого дивного в тому, що син вівчаря хоче стати вівчарем.

Я насторожено глянув на Вадима Вікторовича. Обличчя його лишалося таким, як і було: спокійним і задумливим. А мені чомусь здавалося, що він насміхається наді мною.

— Я кажу це серйозно, — уловив мої сумніви письменник. — Бути відомим, талановитим, знаменитим хочеться всім. А хто мріє стати чабаном? Так от, я вважаю, що чабанами мріють стати мужні люди, які шанують свою родинну професію. — І тут він не стримався, щиро усміхнувся мені і поплескав по плечу.

— Так що не соромся, хлопче, своєї мрії. А директор радгоспу і голова сільради хвалять тебе. Дуже хвалять. І знаєш, про що вони мріють самі?

Я здивовано знизав плечима. Уяви не мав, про що можуть мріяти директор та голова.

— І ніколи не здогадаєшся. А вони мріють, щоб якомога більше учнів вашої школи так любили степ і так охоче прилучалися до селянської праці, як ти. Тільки умова: не зазнаватися.

— Умова, — весело погодивсь я. Така розмова з письменником мені подобалася.

— А тепер розкажи, як ти натрапив на архів, — нарешті запитав він про те, ради чого й приїхав сюди.

І я розповів, хоча, звичайно, не пояснював, як опинився того дня на Козацькому, — ще не вистачало, щоб письменник знав, як мене за мою брехливість заганяють на острови. Я докладно розповів йому і про водолазний бот, і про Гіві. А потім, не чекаючи

його розпитувань, одразу ж сказав, що вдалося розшукати людину, яка знала Романа Гонтаря і навіть воювала з ним в одному загоні.

Дізнавшись про це, письменник зрадів. "Оце вдача!" — вигукнув він і, плеснувши себе по коліні, підвівся і почав ходити взад-вперед.

— І що, цей ваш конюх живий-здоровий? Він у селі і з ним можна зустрітися? Навіть сьогодні?

— Хоч зараз, — упевнено відповів я. — Ми бачилися з ним три години тому, коли я брав коня.

— Ні, це таки справді вдача! — знову вигукнув Вадим Вікторович. — Не завжди так щастить... То що, може, одразу й поїдемо до нього?

— Звичайно, треба поїхати, — підхопивсь я, але тієї ж миті згадав, що поїхати з ним не можу. Я обіцяв, що зміню батька, щоб він теж скупався. — Знаєте, — мовив я, зітхнувши. — Ви їдьте до нього самі. Конюшню знайти не важко, ви проїжджали повз неї. А мені треба до отари.

— Шкода, — розвів руками письменник. А коли я сів на Мурзая, він попросив почекати, кинувся до машини, дістав зі своєї спортивної сумки фотоапарат і кілька разів сфотографував мене.

Взагалі-то я не люблю фотографуватися. Нудне це заняття, особливо коли тебе садять на стілець і примушують крутити головою туди-сюди, наказуючи, куди слід дивитися, а куди не слід... Але про знімок на коні можна лише мріяти.

— Тільки неодмінно надішліть хоча б одну фотокартку! — гукнув я, переводячи коня в галоп. — Я чекатиму!

Може, письменник і відповів щось, але я не чув. Уже від'їхавши досить далеченько, я побачив, що він усе ще стоїть біля машини і дивиться мені вслід.

23

Довго сиджу на ліжку, бо ніяк не можу збагнути, що за дивні запахи долинають із сусідньої кімнати. Нарешті встаю, босоніж підходжу до дверей і, перехилившись через поріг, зазираю туди. На столі, на стільцях і на довгій, вкритій килимовою доріжкою лавці — великі жмутики цвіту, коренів і стебел. Неначе прокинувся я не в хаті, а десь на лісовому лузі. По черзі беру кожен жмутик, оглядаю, нюхаю, навіть куштую на смак. За цим заняттям і застає мене мати.

— Що, смачно?

Мати вдягнена у спортивний костюм, у якому подобається мені найбільше, на голові — блакитний берет. Я знаю, що так вона одягається, коли йде до річки на ранкову пробіжку або збирається до лісу.

— Чому ж мене не покликала? — запитую я замість відповіді.

— Ти краще скажи, чи цікаво тобі збирати?

— Звичайно, цікаво. І знаю, навіщо нарвала їх. Це ліки.

— Поки що не ліки, а лише трава, квіти... — усміхається вона. — Оце, бач, ромашка.

— Ромашку я знаю.

— Так от, настоями з цієї квітки, яку ти сто, тисячу разів бачив у полі чи на

галявині лісу, можна лікуватися від кількох хвороб. А оце стебла ластовиноного зілля. Раніше я його в наших краях не бачила, тільки цього року натрапила на нього на березі озера. Якщо поранишся, потри листочок цього зілля і приклади. Сік його зупиняє кров і загоює рани. А он, у кутку, найпахучіша — м'ята. Вона теж росте всюди, навіть у наших садках, але мало хто знає, яка це цінна рослина.

Мати розповідала про кожне з цих зіль, а я тільки вражено поглядав то на неї, то на пахучий килим рослин, що лежав переді мною, не вірячи, що ці стебельця здатні втамовувати біль, загоювати рани, виводити з обличчя веснянки. Звідки у них така сила і як люди дізналися, якою з цих трав та що саме можна лікувати?

Я і раніше бачив у різних материних сховках жмутики якоїсь сушеної трави, але не звертав на них уваги. Знав також, що люди часто приходили до неї радитися, просили трави, і вона давала й пояснювала, як користуватися, але я вважав, що це не повинно цікавити мене.

— Чому ти не розповідала цього раніше? — запитав я з докором.

— Ти ще був маленький і мало що міг зрозуміти з моїх розповідей. До того ж знаю, що ви, чоловіки, — мені сподобалося, що вона сказала так: "Ви, чоловіки..." — рідко цікавитеся усім цим зіллям. От, якби ти захотів стати лікарем, — тоді інша річ.

— А може, я буду лікарем? — невпевнено проказав я, знизуючи плечима. — Лікарем теж цікаво.

— Може... — зітхнула мати. І я зрозумів, що вона не вірить у це. Добре знає: єдине, що мене по-справжньому цікавить, то це мій кінь Мурзай і отара на царині.

— Усе це ти нарвала сама? — запитую лише для того, щоб вона знову не заговорила про моє майбутнє. Та й справді цікаво, коли це вона встигла, адже іще ранок і я лише прокинувся.

— З Оксаною.

— З Байдиною? — розчаровано перепитую я. — Завтра підемо удвох і нарвемо удвічі більше. І взагалі, чому це ти ходиш з Оксаною, а не зі мною? Невже з нею цікавіше?

Оксана — це наша сусідка. Вона перейшла в десятий клас і наступного року збирається поступати до медичного інституту. Ще невідомо, чи поступить, а вже весь час бігає за моєю матір'ю хвостиком, розпитує, що та як, і корчить із себе таку лікарку, що зі мною вже й розмовляти по-людськи соромиться. Бо коли проходить повз мене, ніби повз пенюк, то замість вітання завжди питає: "Чого це ти знову байдикуєш, байдика малий?" Неначе я повинен цілими днями ходити з книжкою в руках, як вона. Через це "байдика малий" ми зі Стасем і прозвали її Байдиною.

— Дарма ти так ставишся до Оксани, — зауважує мати, зв'язуючи ниткою черговий жмутик трави. Потім вона виносить жмутики і підвішує їх знадвору під дахом. Там вони й сушаться до осені. — Дівчина вона розумна і, головне, у неї є мета. До вступу на медичний готується з сьомого класу. Хіба ще хтось із вас, школярів, готується так? Мріють усі, але вона не просто мріє, а готується до своєї професії: читає книжки про лікарів, вивчає трави і рецепти приготування настоїв із них, та й у школі вона — голова санітарної дружини і вже вміє надавати першу допомогу. Так що прізвиська їй не

чіпляй — це взагалі некрасиво: дражнитися, а краще повчися в неї, бери приклад.

— Нічого, я теж готуюся. На коні їздити умію. Допомагав батькові приймати окоти, знаю, як доглядати ягнят...

Мати здивовано глянула на мене, але тільки посміхнулася і похитала головою.

— Взувся б ти краще, вівчарику, та не стояв босий на підлозі. До батька підеш, у степ?

Я мовчки киваю.

— Тоді добре поїж і на обід неодмінно прийди, борщу наварю. А з собою візьми якийсь підручник. Усе літо читаєш тільки про піратів та шпигунів.

— І фантастику. Це ж цікаво, — кажу я, дивуючись, як мати не розуміє цього.

А наступного дня вдосвіта вирушаємо з нею на приозерні луки. Сонця ще нема, тільки краєчок неба далеко-далеко над морем червониться і міниться, наче полохливе полум'я вогнища. Сивий туман накочується на берег, клубочиться степом і розвіюється на кошлатому узліссі. М'яка волога стежка повільно виповзає з-під різнобарвного, зрошеного сріблястими краплинами килима, стелеться під ноги і теж зникає десь позаду нас.

Степ ще дрімає, і ми йдемо ним легко, обережно, щоб не збудити.

— Будь уважним, Русику, — каже мати. — Придивляйся до стеблин і квітів. Сьогодні ми з тобою пізнаватимемо таємниці нашого степу...

24

Нарешті збулося: ми їдемо в Холодну Балку, де жив Роман Гонтар і де нас чекають друзі.

Усе склалося якнайкраще. Володимир Петрович відремонтував свого "Запорожця", і ми вчотирьох — він, Віка, Стась Філонський і я — вирушили рано-вранці в давно очікувану подорож, що уявлялася мені майже фантастичною. А тим часом нічого надприродного не відбулося. Ми їхали сільським путівцем, потім пробилися через велику вибоїну на асфальтівку і помчали в напрямку до міста, щоб, не доїжджаючи до нього якихось два кілометри, звернути й опинитися у цьому приміському селі з дивною назвою Холодна Балка, що насправді розкинулося в сонячній долині, на схилах якої вже косили пшеницю. І було в цьому селі так само спекотно, як і скрізь у нашому степу.

Дізнавшись, що Віка теж їде з нами, Стась навіть обурився. Він взагалі був проти того, щоб брати з собою ще й дівчат (висловлюючи це, він дипломатично уникав називати ім'я Віки), вважаючи, що там, де є хоч одна дівчина, діла вже не буде, а буде суцільне сум'яття. Тепер він сидів поруч мене і, розклавши на колінах карту області, пильнував назви сіл, які ми проїжджали, удаючи з себе бозна-якого штурмана. Ніби на цьому шосе можна заблудитися, або ж Володимир Петрович не знає, де саме слід звернути, чи нездатний прочитати назви села.

Стася не засмучувало навіть те, що вчитель не звертає уваги на його коментарі. Він сидів у наполеонівській позі і, тикаючи час від часу одним пальцем у карту, другим — у вітрове скло, вигукував:

— Наближаємося до Петрівки! Або:

— Проїхали Петрівку! Наближаємося до Приморського!..

Що ж до мене, то я спокійнісінько оглядав села, повз які ми подорожували. Там завжди можна було бачити одне й те ж: будка автобусної зупинки, гурт людей біля неї і вулиці понад шосе, будинки якої змагалися один з одним у красі вималюваних стін та розмаїтті дерев'яних, кам'яних, цегляних і ще якихось огорож, якими вони відгородилися од неспокійного шосе. Отож я, не виявляючи такого дитячого (тут слід чесно сказати) захвату від подорожі, як Стась, сидів собі, іноді зазиравав через плече Віки, яка переглядала альбом з репродукціями картин, і думав про велике. Про подвиг Романа Гонтаря. І взагалі про подвиги, ким би вони не здійснювалися, і про те, що неодмінно мушу здійснити якийсь подвиг і я сам.

Від часу тієї знахідки на озері я вже й не сумнівався в цьому, вважаючи, що мені просто так судилося, чи що... Щоправда, не уявляв собі поки що, яким саме буде мій подвиг. Та це й не мало особливого значення. Може, знайду склад з мінами, які залишилися ще від війни, й розміную. Сам, без саперів. Або вскочу колись у палаючий будинок і...

Зараз я не переобтяжував себе фантазуванням над подробицями свого майбутнього подвигу ні... Головне, що вірив: здійснию. Нікуди мені від цього не дітися.

— Як почуття екіпажу? — запитує вчитель, не обертаючись. — З'явилися якісь ідеї, пропозиції?

— Бортові системи працюють нормально, — відповідаю я, зупинившись, нарешті, на тому, що все це: і розмінування, і пожежі, і рятування потоплюваних уже тисячі разів було, і нікого цим не здивуєш. Інша річ — політ у космос. Але ж як потрапити до загону космонавтів? А непогано було б...

— Самопочуття бортінженера підполковника Філонського і космонавта-дослідника Тороча добре, — підхоплює Стась. — Корабель "Меркурій-2" рухається по орбіті в апогеї двадцять кілометрів від Заозерного, в пе... в пе... — раптом збився він і винувато зиркнув спочатку на вчителя, а потім на мене. Ніби стоїть перед класною дошкою і чекає підказки.

— У перигеї, — великодушно кажу я, помучивши його якусь мить, поки він там заїкався.

— Щоб про мене не забував, — мстиво додає Віка, ображена тим, що в доповіді командир корабля її не згадали.

— У перигеї, — безсоромно продовжував Стась, удаючи, ніби нічого й не сталося, — сорок п'ять. Двигуни і бортові системи функціонують нормально.

Ну та нічого, в школі ми цього ще не проходили, так що можна пробачити. І я пробачив би, якби не знав, що Стась любить завчати слівця, значення яких йому не відоме, й потім розкидатися ними. Та, зрештою, чого це прискіпався до Стася? Я думаю про велике. Про подвиг, про катакомби, яких ніколи не бачив, але які вже снилися мені.

...Я вже знову вів фашистський загін нескінченним підземеллям, у нетрях якого, десь вдалині, світило — мабуть, лише мені одному — чи то сонце, чи вогнище.

Партизанське.

Воно світило надзвичайно яскраво, проте не розвіювало мороку, у який я все далі й далі, аж до невідворотної помсти, заводив той самий загін карателів, якого водив колись Роман. Не знаю, що зі мною коїться. Іноді так захоплююся, що здається, ніби остаточно перевтілююсь у того мужнього хлопця, могилу якого оце через годину другу маємо провідати. От якби він міг знати, що зараз живе людина, яка прагне пережити все, що пережив колись в останню мить свого життя він сам. Напевне, він був би вдячний.

— Екіпаж, увага! — раптом вигукує Стась. — Холодна Балка.

І це був єдиний вигук, який справді виявився доречним. Замріявшись, я перестав стежити за дорогою і не помітив, як ми з'їхали з шосе й опинилися в передмісті. Власне, це щось таке: ні місто, ні село. Асфальтовані вулиці, тротуари, будочки з телефонами-автоматами, а хати такі ж, як і в нашому Заозерному. Звичайні сільські хати з садками-городами.

Біля школи нас зустріли вчитель Холоднобалківської школи Кирило Мефодійович, студентський товариш нашого вчителя, якому той написав листа, і троє хлопців із загону "Пошук", що були також членами ради музею Романа Гонтаря.

Ще до того, як ми познайомились, я намагався вгадати, хто з них Ярослав Волонтаренко, який писав нам. Але не вгадав. Ярослав виявився найменшим з-поміж них, худорлявим і страшенно сором'язливим хлопчиною. Тримався він дещо осторонь учителя й товаришів і взагалі мало чим нагадував командира загону. А командиром я чомусь вважав Володимира Вороненка, плечистого парубійка, який навіть руку мою намагався потиснути так, щоб у мене не лишалось сумніву, що збирається розтрошити її.

Другого хлопця, теж десятикласника, звали Валерієм. Він тримався не так виключно, як Вороненко, в розмову встрявав, коли запитання стосувалося саме його, і відповідав двома-трьома словами. Втім, згодом я зрозумів, чому він небалакучий. Він трішки заїкався. Ледь-ледь. Але, мабуть, соромився цього, особливо, розмовляючи з незнайомими, і тільки-но починав говорити, як одразу ж червонів.

Що ж до Ярослава, то потім ми дізналися від Кирила Мефодійо— вича, що він уже вісім разів організовував пошукові рейди в катакомби і вважався найкращим знавцем їх в усьому селі. Батько його, як колись батько Романа Гонтаря, був шахтарем. У штреки, де видобували камінь, Ярослава, звичайно, не пускали, зате старі штольні він вивчив краще, ніж вулиці села. Принаймні так казав учитель.

А задум створити пошуковий загін зі старшокласників виник по тому, як Ярослав сам вирішив пройти партизанськими маршрутами в катакомбах, вважаючи, що зможе знайти там багато цікавого, може, навіть, щоденник Романа Гонтаря. Виступаючи в школі, хтось із колишніх партизанів сказав, що ніби сам бачив, як Роман кілька разів робив записи, мабуть, вів щоденник. Але куди подівся цей зошит — він не знав. Очевидно, йдучи у свою останню розвідку, Роман заховав його в потайне місце, не бажаючи, щоб він потрапляв комусь на очі, а може, взяв із собою і перед тим, як його

схопили вороги, встиг заховати десь у селі? Хто міг знати тепер?

Почувши це, Ярослав вирішив будь-що розшукати щоденник. Якось, не сказавши нікому ні слова, одягнувся тепліше, взяв у спортивну сумку їжі, ліхтарик та кілька запасних батарейок, і вирушив на пошуки. А потім шукали його самого. Дві доби. І не знайшли. Врятувався ж він дивом. На третю добу, коли не залишилося й крихти їжі, він випадково натрапив на лаз, що виводив у степ, за кілька кілометрів від села. Цей вихід, яким Ярослав ледве продерся на поверхню, і врятував його життя. Так само, як колись, можливо, рятував життя обложеним у катакомбах партизанам, коли фашисти замінували всі відомі їм входи в підземелля.

За цю прогулянку Волонтаренкові, звісно, перепало. Але після неї вирішили створити пошуковий загін, до якого входили б дорослі і який проводив би пошуки обережно, з усіма можливими пересторогами. Учнівську секцію цього загону довірили очолити Ярославові. Як найдосвідченішому. Та й хлопці після тієї подорожі почали поважати його. Всі вони знали, що таке лабіринти катакомб і як просто загинути там, якщо тільки розгубишся, втратиш самовладання. Ярослав же поводився мужньо. Навіть не кинув партизанської гвинтівки, на яку натрапив десь у закутку.

Після цієї розповіді я дивився на Волонтаренка, мов на аргонAUTA. Роман Гонтар, безсумнівно, був схожий на нього! І якби Ярославові випало жити у війну, він теж подався б до партизанів. У цьому я не сумнівався. Тому зараз він має більше права вважати своє життя продовженням життя Романа. Мені прикро усвідомлювати це, але нічого не вдієш. Тут слід бути справедливим.

Тим часом Кирило Мефодійович запросив нас до себе додому. Його дружина пригощала усіх смачним борщем і варениками.

За звичкою я спочатку відмовлявся їсти, але Ярослав сказав, що це нечесно, і я скорився. Тим паче, що ми ще мали вирушати в катакомби.

Після сніданку нам показали шкільний музей, до експонатів якого прилучалася тепер і копія листа від науковця з Москви. Копію цю зробив наш учитель і передав її музеєві. Тут, у музеї, ми вперше побачили фотографію Романа. Єдину, яку вдалося знайти слідопитам. На мій подив, він таки справді здався схожий на Ярослава. Таке ж худорляве обличчя, волосся їжачком і несмілива, трохи сумовита усмішка. Одначе на фотографії він здавався хлопчиком. І нічого героїчного. Нічого! А досі я вважав, що в обличчі таких людей повинно проглядатися щось надзвичайне, щось таке...

Ніяких особистих речей Романа в музеї не було. Не збереглося. Був хіба що старенький вижовклий альбом, на першому аркуші якого намальовано літак, що майже вертикально злітає у височінь. Альбом належав Гонтарю. Я пригадав розповідь письменника. Роман любив літаки і мріяв стати пілотом. На жаль, усі інші сторінки альбому залишилися чисті. Мрія його обривалася на першому аркуші. Так само, як обірвалася в дійсності. На першому аркуші життя.

А ще в музеї були: партизанська листівка, каганець з гільзи, струхлявілий від часу олівець у гільзі і навіть сільничка з почорнілими крупинами солі — теж із перерубаної навпіл гільзи. Були також партизанська фляга, уламок каменю, на якому видряпано

єдине слово "загін" і ще якась літера, з якої, мабуть, починалася назва загону; автомат з розтрощеним прикладом і гвинтівка без приклада, яку знайшов Ярослав. А головною цінністю музею був зшиток, у якому члени музейної ради записували розповіді тих, хто особисто знав Романа Гонтаря.

Прочитати всі розповіді не було змоги. Тому Ярослав коротко переповідав, про що там йдеться. А коли загорнув альбом, додав:

— Однієї розповіді тут ще нема. Про те, як Роман разом з колишнім моряком Миколою Осташенком, який теж був у загоні, врятував і привів у катакомби радянську розвідницю — парашутистку. Про цей випадок згадується у кількох газетних статтях ветеранів загону. А ще докладні відомості про нього зібрав письменник Вадим Поричан. І вже описав його.

— Поричан?! — здивовано вигукнув я. — Та це ж той, що приїжджав до нас.

— Мабуть, той, — кивнув Ярослав. Наш учитель і Стась теж знали, що письменник зустрічався зі мною, і це їх не здивувало. А я почувався гордим.

— Ну і де про це можна прочитати? — запитав Стась, напевне, дуже шкодуючи, що Вадим Вікторович зустрічався не з ним.

— У книжці, яка ще не вийшла. Але письменник прислав нам це оповідання надруковане на машинці.

— У двох примірниках, — підтвердив Кирило Мефодійович. — Досить цікаво. Один примірник оце в мене, другий — у Ярослава. Мабуть, один з них треба підклеїти до альбому, нехай буде хоча б воно, поки з'явиться книжка. Письменник подарує її. Обіцяв.

— У тебе справді є це оповідання? — стиха запитую Ярослава, коли ми виходимо з музею.

— Є, звичайно, — стеновав плечима. — А що?

Я аж слину проковтнув.

— Нічого, — удаю, ніби запитав із цікавості. Ясна річ, хотілося, щоб Ярослав дав почитати його. Але попросити ось так, одразу, я не наважився. Та й чи дасть він? Якби ж ми жили у сусідніх селах. А так подумає: "Віддам, а потім шукай, де живе той Руслан Тороч. А він ще візьме та завіє музейний експонат".

Попросити тоді я так і не наважився, але надалі тримався ближче до Ярослава, щоб швидше подружитися. Надвечір ми вже мали вирушати додому, а коли ще потрапиш у Холодну Балку? На листи ж не розраховував, у листі й просити таке незручно.

25

Катакомби зустріли нас шумом моря. Я знав, що до моря звідси далеко, але виразно чув, як хвиля за хвилею накочується воно на берег. І навіть повів вітру, справжнього штормового вітру, долинав сюди, у морочне підземелля, нагадуючи про теплий ласкавий берег.

— Звідки цей шум? — вражено запитав я.

— Те, що ви чуєте, — слухова ілюзія, — спокійно відповів Кирило Мефодійович. — Насправді то шумує наша кров. Це викликано атмосферним тиском у катакомбах.

Катакомби... Тепер уже ніхто не знає, куди веде який хід, де закінчується і зі скількома іншими перехрещується, переплітається, утворюючи закутки, колодязі або й просто велетенські зали. Пройшовши метрів зі сто вузьким коридором, ми опинилися в одному із таких залів. Промені ліхтариків вихоплювали з пільми шматки шерхких вологих стін і високої, гранчастої стелі або раптом натрапляли на чорний квадрат лазу. Низенько, при самій землі, щось схоже на лисячу нору. Та в одному місці такий квадрат виявився лише невеличкою нішею, на стінах якої збереглися сліди кіптяви.

— Ось тут, у цьому "палаці", розташовувався передовий пост партизанів, — розповідав Кирило Мефодійович. — Два-три бійці, які перебували тут цілодобово, повинні були перші помітити карателів і прийняти бій або ж затримати кожного, хто намагався проникнути сюди: а раптом ворог, зрадник, провокатор? Про всі події постові негайно доповідали польовим армійським телефоном у штаб, що містився за кілометр звідси. А ось цей виямок слугував партизанам каміном, тут вони розкладали вогнища, сушили одяг, варили їжу. Саме з цього поста пішов у останню розвідку Роман Гонтар. Ми не знаємо подробиць. Можливо, він востаннє посидів біля партизанського вогнища. Подумав про те, що йому вже минає вісімнадцятий, а прийшов же він сюди хлопчиськом. Отже, тут, у цьому вологому підземеллі, пройшла його юність. Подумав, що це таки остання розвідка, бо в загоні вже знали — радянські війська підійшли до передмість і готуються до штурму ворожих укріплень. І ще раз, востаннє, прислухався до "шумовиння моря", як оце зараз ми з вами. Хтось із вартових проводжав його до самого виходу. Так було заведено. Розвідник виходить на поверхню, а той, хто супроводжує його, зупиняється біля входу й уважно дослухається, що там діється. Якщо почуються постріли; він — єдиний, хто зможе доповісти, що біля входу засідка, єдиний знатиме, що сталося з партизанським розвідником, і зможе попередити всіх, що цим ходом користуватися поки що не можна. Тому супроводжувачі навіть не мали права вступати в бій — мусили лишатися живими. Але, звісно, вступали, виручали товариша. Хоч виручати в таких випадках, як правило, не вдавалося. Виходить партизан із підземелля, а на нього зі сліпучого ясного дня або місячної ночі націлені десятки ворожих автоматів. А самі вороги попричаюва— лися за найближчим пагорбком, зависли над партизаном, залігши на кам'яній покрівлі катакомб.

Але, кажу, ми не знаємо, як провів останні хвилини в підземеллі безстрашний розвідник Роман Гонтар. Достеменно відомо лише, що на розвідку він зголосився іти добровільно і командир попередив його, що це, напевне, останній вихід. Ситуація "на поверхні" дуже складна, відчуваючи свою приреченість, вороги лютують, намагаються знищити всіх, хто становить для них хоча б якусь загрозу. Боялися, що в найвідповідальніший момент наступу наших військ партизанські загони вийдуть із катакомб і вдарять у тил. Вороги не помилилися, так воно і сталося. На деяких ділянках партизани захоплювали будинки, вибивали ворога з вигідних оборонних позицій, проривалися назустріч нашим військам, карали запродавців, які гарячково зривали з себе фашистське обмундирування, щоб розчинитися серед мирного населення, замести сліди, зникнути. Відомо також, що вийшов Гонтар із штабу на

завдання веселий: або ж не передчував лиха, або просто звик до небезпеки, до постійної, щохвилинної, такої, що після війни відчуття її мало лишитися для нього найвиразнішим спогадом юності. І відомо, що з поста цього, де ми зараз перебуваємо, доповіли: "Розвідника провели. Усе гаразд". А в цей час Роман Гонтар ішов на подвиг, про який вони дізнаються лише через кілька днів, але всі подробиці якого невідомі нам і досі. Того ж дня з поста надходили тільки тривожні повідомлення: "Розвідник не повернувся..." І він— таки не повернувся, бо повернутися міг хіба що з загоном карателів. Але він не повернувся, і завдяки цьому партизанський загін ударив по ворогові у найвідповідальніший момент: коли наші війська проривали оборону. І хоча для нас, людей, що не знали війни, це звучить досить жорстоко, проте ми повинні бути вдячними Романові, що він не повернувся тоді, залишившись у подвигу, в легенді, що з'явилася потім про нього.

Учитель закінчив свою розповідь. Ми довго мовчали. Це було мовчання пам'яті.

Потім востаннє глянули на закіптюжену стіну Я обережно торкнувся її пальцями, щоб вони трохи пропахли димом партизанського вогнища...

26

Час було від'їздити. Наш учитель щиро подякував Кирилові Ме— фодійовичу та пошуківцям, а я ще раз, уже на прощання, погортав альбом з розповідями про Романа Гонтаря (після походу в катакомби вони здавалися мені зрозумілішими), і ми рушили до машини.

— Ти ще навідаєшся до нас коли-небудь? — стиха запитав мене Ярослав.

— Навідаюсь, — упевнено відповів я. — І ми ще побуваємо в катакомбах. І познаходимо там усе, що тільки можна знайти. Отоді у вас буде справжній музей. А ми в себе теж створимо.

— Музей Романа Гонтаря? — здивувався Волонтаренко.

— Уже почали. В нашому селі є конюх, який воював в одному загоні з Романом. Так от, запишемо його розповідь на магнітофонну стрічку. Вона і буде першим нашим експонатом. Кому цікаво — увімкнуй і слухай. Потім запишемо спогади інших ветеранів.

— Та ну?! — вхопив мене Ярослав за рукав. — Оце ідея!

— Що?

— Ну, стрічка ваша... Це ідея! Чому ж ми досі записуємо розповіді в альбом, коли цікавіше мати їх на стрічці?! Голос свідка! Голос ветерана! Ти — геній!

— Заспокойся, ніякий я не геній. А стрічку з розповіддю надішлемо й вам. Копію. Я поговорю з учителем.

— От тепер я бачу, що ти справжній товариш.

— До чого ж тут я? — стенаю плечима. — Ми так домовилися. Передамо копію листа, потім записи. А ви що-небудь — нам.

— Обов'язково, — твердо відповів Ярослав. — Правда, експонатів у нас поки що мало. Але все, що ми надалі знаходитимемо під час експедицій... Знаєш?! — раптом вигукнув він. — Хочеш, я віддам тобі оповідання? Адже у нас два примірники. А навіщо

нам аж два? Хочеш?

Я, звичайно, хотів. Від такого подарунка я не міг відмовитися. Та й не лише з цікавості приймаю його. Оповідання стане експонатом музею. Я сказав Ярославові, що він теж справжній друг і що такі подарунки не забуваються. Але він не став вислуховувати мене до кінця, миттю збігав додому, — а жив він поруч, за дві хати від школи, — і незабаром я вже тримав кілька схоплених скріпками аркушків паперу

— Оце так... — тільки й вимовив Стась, дивуючись, що Ярослав наважується дарувати таке. Сам він не подарував би. Стася я знаю добре. Але зараз не час доймати один одного кпинами. Ми ще раз попрощалися з усіма, ще раз подякували Ярославові і, всівшись у машину, одразу ж почали читати (вголос читав його Стась) оповідання, яке називалося "Операція Марія". І йшлося там... Втім, краще прочитайте його самі. Ось воно...

* * *

Хлопчина лежав у невеличкому, порослому вижухлою травою вибалку і сторожко прислухався до звуків, що долинали зі степу. Вечір видався на диво тихий. Ні вітру, ні пострілів, ні гуркоту машин на путівці, що ледве пробивався десь за кілометр звідси розлогою степовою долиною, яка вела від міста на північ, на Саврань, до лісів, про які всі вони мріяли, воюючи тут, у вологих морочних катакомбах.

Тиждень тому в ліси пішла група підпільників з передмістя. Провокатор видав кількох її членів та явочні квартири, і, щоб врятуватися від подальших арештів, невеличкий загін вирушив на з'єднання з партизанським загonom. Так було краще: в катакомбах ставало тісно. До того ж, останнім часом фашисти блокували і мінували усі відомі їм виходи на поверхню, а по селах нищпорили поліцаї і провокатори, намагаючись вистежити партизанських зв'язкових та вивідати, хто їм допомагає. Вже кілька разів ворог намагався заслати зрадників і в самі катакомби. Жити в підземеллі ставало дедалі скрутніше, і новому загонові краще було діяти в лісах. Зараз він там потрібніший.

А тим часом хлопчина, — звали його Романом Гонтарем, — лежачи в степовому вибалку, заздрив усім, хто пішов у ліси, за якими тече Південний Буг, де можна вільно дихати лісовим повітрям, полежати на березі річки і просто щодня бачити небо, сонце. Заздрив, хоча добре знав, що на війні заздрити нікому, тому що на війні ніхто не може знати, де краще, де гірше, кому пощастило, а кому — ні. Бо ніхто не знає своєї долі.

Тепер Роман уже виразно чув кроки, які долинали з яру, що в'юнився неподалік. Тріснула гілочка. Зашурхотіли камінці. Знав, що це має повертатися з розвідки його товариш, моряк Микола Остащенко, але про всяк випадок наготував автомат і поклав біля себе гранату. Два роки партизанського життя навчили його обережності, нехтування якою вже не одному коштувало життя.

Ось і постать. Проти місяця вона здається велетенською і кошлатою, наче наближалася якась фантастична істота.

— Пароль?

— Сова кричить опівночі.

— І на світанку, — відповів Роман, полегшено зітхнувши. А ще за хвилину моряк упав біля нього, перевернувся на спину і, розкинувши руки, почав важко відхемуватися.

— Що тут, малий, тихо?

— Тихо. — Роман не любив, коли його називали малий, проте не обурився, бо це й справді було б по-хлоп'ячому: ображатися на Миколу за таку дрібничку.

— А в мене новина!

— Яка?

— Неприємна. У селі поліцаї схопили парашутистку, яка шукала зв'язку з нами. Десантників було двоє, але хлопчина пішов у місто й досі не повернувся. Можливо, його теж схопили. Адівчи— ну-радистку звуть Марією. Кажуть, що дуже красива. І хоробра.

— Чого ж ми сидимо тут? — вражено запитав Роман. — Треба рятувати, поки ще є змога. — І, забувши про обережність, підхопився. Та моряк одразу ж повалив його на землю.

— Не маяч, малий. І не кричи. — Сторожко роззирнувся і далі говорив уже майже пошепки. — Давай обміркуємо. Розумієш, вона переховувалася у однієї бабусі, Гальчихи. Чекала повернення десантника та обережно, через стареньку, намацувала шлях до нас. Однак сільський поліцай вистежив її і сьогодні надвечір заарештував. Але до міста поки що не відвіз, у себе замкнув, у кам'яному сараї. І це мене дуже дивує. Чому він не поспішає повідомляти про арешт парашутистки фашистам? Чому ризикнув залишити парашутистку у себе?

— Запитати б це у нього самого... — замріяно відповів Роман. — Та так запитати!..

Кілька хвилин вони напружено мовчали. Тільки тепер Роман побачив у степу кілька вогників. Там, звідки прийшов Микола і де мало бути село Крутоярівка. Зараз воно здавалося не таким уже й далеким.

Матрос ходив туди втретє, але жодного разу не брав його з собою. Та й наказ був такий: він мав лишатися біля входу й охороняти його, а потім, повертаючись, добре замаскувати. Справа в тому, що про цей вхід у кам'яну шахту навіть у їхньому загоні знало всього

п'ять-шість осіб. Його берегли на той випадок, коли фашистами буде виявлено і заміновано всі інші.

— Ну що, час... — зітхнув Микола, але не підводився. Земля не остигла і пахла полином і ще чимось, чим може пахнути тільки в степу. І так хотілося полежати хоча б з годинку.

Роман глянув на моряка і теж продовжував лежати. На саму згадку про те, що цілу годину треба метлятися темними, вогкими тунелями, його пересмикнуло. А колись, до війни, він намагався бувати в них якомога частіше. Цікаво. Романтично. І навіть не уявлялося, що в цих шахтах йому доведеться переховуватись, воювати, виходити з них у розвідку. Ні, завжди, скільки пам'ятає себе, він марив лише літаками. Може, тому так часто й навідувався в кам'яні шахти, де працював батько, щоб потім, повернувшись після довгих мандрів по підземеллю, більше радіти небу, сонцю, зорям? І снилося йому

завжди небо. Не море і не шахтні штреки, а літаки і небо.

— А таки час, — лінкувато звівся на лікті Микола. Він і досі ходив у старому латаному бушлаті, бо ніякого іншого одягу не визнавав. І все похвалювався, що рано чи пізно вирветься до міста, щоб купити десь на товкучці новий бушлат і тільник. Роман навіть домовився з ним, що підуть разом. Проте командир не відпускав їх, а порушити заборону Микола не наважувався. — Замаскуєш? — запитав він, коли з лазу визирала вже тільки його голова.

— Не хвилюйся, замаскую.

— Я почекаю внизу.

Наступної миті він зник у катакомбах, а Роман іще раз роззир— нувся довкруг, прислухався до шелесту трави, до шумовиння крони старезної акації, що росла за кілька метрів від входу, востаннє поглянув на небо. Просто над ним мінилося мерехтливе пасмо Чумацького Шляху. Коли нарешті повернеться Червона Армія і загін вийде з катакомб, він упаде ось тут, біля акації, горілиць і пролежить так добу. Цілу добу! І нехай тільки хтось спробує потурбувати його. Нехай наважиться!

Роман зірвав кілька стеблин полину і замів ними сліди, яких не бачив, але які могли лишитися після них; потім, стоячи в неглибокій, по плечі, шахті, підсунув плоску кам'яну плиту і закрив нею вхід. Кому спаде на думку, що під цим припорошеним каменем починається вхід у катакомби?

— Усе спокійно? — запитав моряк, коли Гонтар спустився до нього похилим штреком, і увімкнув трофейний кишеньковий ліхтарик.

— Визволяти радистку підемо разом, — мовив Роман замість відповіді. — Тільки неодмінно разом. Ти вже заговори за мене слівце у штабі.

— Без тебе — ні кроку, — плеснув його по плечу Микола і, помовчавши трохи, додав: — Якщо тільки встигнемо.

* * *

Головний партизанський табір містився у великій кам'яній виробці, що нагадувала при світлі вогнища велетенську печеру. Взагалі партизани мешкали по навколишніх виробках — невеличких, тепліших, а сюди сходилися посидіти біля вогнища, погомоніти, поділитися новинами. Тут відбувалися загальні збори і наради, слухали інформацію про події на фронті. Поруч, у трохи меншому "залі", розташувався штаб, а за ним — криниця. Саме над табором був невеличкий степовий хутірець. Господар, у дворі якого була ця криниця, став партизанським зв'язковим і розвідником. Записки з донесенням він клав у відро, і партизани, які чергували біля криниці, у призначений час виймали з стіни кілька каменів і перехоплювали відро. У той же спосіб зв'язковий одержував завдання партизанського штабу.

Повернувшись із розвідки, Роман Гонтар і моряк одразу прийшли сюди, до головного табору. Роман залишився біля вогнища, де вже сиділо кілька партизанів, а Микола пішов доповідати командирові. Тепер хлопчина з нетерпінням чекав його повернення.

— Що там чути? — неголосно запитав Омелян Пилипович, літній, ще досить міцний

чолов'яга, біля якого присів Роман. Омелян Пилипович ковалював у їхньому селі, проте до війни хлопець майже не був знайомий з ним. Тільки й того, що часто бачив, як коваль проходить повз їхній двір: опасистий, дужий і завжди насуплений, мовчазний. Тут, у загоні, говіркішим коваль не став, але все-таки намагався триматись односельчан, особливо Романового батька, з яким, здається, подружив.

— Нічого особливого, — ухильно відповів Роман. Розвідник не мав права повідомляти ніяких новин, поки не доповість командирові. Такий був порядок, і порушити його Роман не міг.

— А батько твій у місто пішов. На зв'язок.

— Давно? — стурбовано запитав хлопець.

— Та щойно. Удвох з Федулою. На світанку мають вийти на Молдаванці. З кошиками, ніби на базар зібралися.

Роман кивнув. Він знав цю батькову роль селянина, що вирушає з приміського села на базар. Кошик, якесь ганчір'я і кілька яєць зверху. На продаж. Перший такий вихід "на базар" вони зробили удвох і ледве врятувалися під час облави. Після цього випадку командир не дозволяв батькові брати його з собою. Мабуть, не хотів, щоб родина втратила їх обох одразу.

Сам Роман з радістю ішов на будь-яке завдання, та коли на поверхню вирушав батько — страшенно хвилювався. Хлопець був певен, що зуміє викрутитись у будь-якій ситуації, і досі це йому справді вдавалося. Інша річ батько... Тому зараз, сидючи біля вогнища і слухаючи пісню, яку неголосно вели кілька партизанів, він уявляв собі, як батько мандрує до найдальшого поста, щоб перечекаати там до ранку, а потім вийти через підвал якогось зруйнованого будинку у місто. Цим ходом вони теж користувалися рідко, адже в руїнах завжди могла чатувати засідка. Але іншого виходу не було. І тому батько змушений буде важити життям. А в місті знову йтиме вулицями, де на кожному кроці або патруль, або таємні агенти. Самотній, беззбройний, стомлений безсонною ніччю, його добрий, лагідний батько... І якщо батька схоплять, то ні він, син його, ані хто інший не зможе йому допомогти.

— Знову журишся? — пролунав за спиною веселий голос Оста— шенка. Для цього моряка ніби й не існувало ні війни, ні гнітючого підземелля. Завжди веселий, завжди збуджений, завжди у гуморі. З ним, звичайно, легко, проте й сам він іноді здається легковажним. А хлопчина вже звик до мовчазних. Таких, як коваль, як батько, як майже всі, хто сидить зараз біля вогнища. Та водночас намагався походити саме на Осташенка.

— Що, є наказ? Вирушаємо? — підвівся Роман.

— Ну, не так швидко. Перепочинь.

— Відмовив, значить, — розчаровано розвів руками Роман.

— Не панікуй. Ходімо до кубрика. Поговоримо. Порадимось.

— Ага, все-таки дозволив! — зрадів Роман, відчуваючи, що матрос просто хоче пожартувати.

— Нетерплячий ти чоловік, Романе. Боцманом тобі не бути — це точно. І взагалі: за

що я тебе так поважаю, що беру з собою у розвідку?

— У розвідку я ходжу сам, — відповів Роман. — Ще й тебе доводиться охороняти. Щоб не вкрали.

— Ну, ну... — примирливо торкнувся його плеча Микола. — Це тобі не оперний театр, трагедій тут не виспівують. Перед світанком ідемо по парашутистку. І визволимо — слово дав командирові. Як назвемо операцію?

— Не знаю, — стенив плечима Роман. Але одразу ж додав: — Може, так і назвемо: "Марія"?

— О! — звів палець угору Микола. — Операція "Марія"! Звучить навіть для історії військового мистецтва. Візьмемо з собою чотирьох бійців, і я сам проведжати цю красуню сюди, як під вінець. Але от як бути з тим поліцаєм?

— Убити, — рішуче мовив Роман.

— Убити? — хмикнув матрос. — Убити й дурень зуміє. А я вже трохи розпитав про цього "краба". Стерво він страшенне. Раху— ночок за ним мається величенький і весь у кривавих плямах. Ще й допитувався у бабусі, чи не має зв'язку з партизанами. Одно з двох: або хоче продати нас усіх, або врятувати свою шкуру, коли прийдуть наші. Думає, прийде Червона Армія, а я, тепленький і свіженький, виходжу з катакомб і кидаюся в обійми прокурора. Прийми і приголуб героя-підпільника. Отакий чортів краб!

— Якщо вже так хоче побачитися з партизанами, то давай приведемо тепленькою й свіженького.

— Отож-бо й воно, — погодився матрос. — Але це не просто: привести такого кабанця сюди, щоб жоден пес у селі не гавкнув, жоден поліцай не сполошився. А до ранку він ще може викликати й підмогу.

Було за північ, коли Роман Гонтар і Микола Остащенко нарешті склали план операції "Марія" і визначили, хто з бійців повинен взяти в ній участь. Рада ця тривала вже у невеличкій печері, в якій розташувалися тільки вони утрюх — Микола, Роман та Миколин товариш Василь Жумайло, — і яку Микола вперто називав кубриком. Вхід до неї було завішано ковдрою. Троє нар. На стінах — вирізки з журналів, саморобна вішалка, піраміда для зброї. Так, це був справжнісінький кубрик. І вони підтримували у ньому морський порядок.

У цьому кубрику й зібрався перед світанком їхній невеличкий загін, щоб вирушити на операцію.

* * *

На світанку шестеро партизанів, яких очолював Микола Остащенко, залягли у вибалку біля села. Звідси вже видно було руїни церкви, а далі, за верховіттям дерев, мріли черепичні дахи будинків, в одному з яких жив той поліцай — Довбань.

— Ще раз нагадую план наших дій, — мовив матрос, поглядаючи на багрянні світанкові хмари, що спалахнули на небокраї. — Треба непомітно пройти повз ці руїни і прокрастися садками до ставка; звідти берегом дістатися до старого млина. Там ми залягаємо, а Рома й Жмайло ідуть на садибу до поліцай у розвідку. Далі діятимемо за обставинами. Ніякого шуму, на патруль не нападати, нехай поки що дихають. А ти,

Ромо, головне, з'ясуй, яка там біля того сарая охорона і взагалі чи є там Марія. Якщо раптом почуєте біля млина стрілянину — дійте самі. Як зможете. Але це так — про всяк випадок.

Роман мовчки кивнув. Йому сподобалося, що Остащенко звертається саме до нього, підкреслюючи, що має його за старшого, а головне — досвідченішого.

— Якщо станеться щось непередбачене уже по тому, як ми визволимо Марію, Машканов і Свириденко кладуть її на ноші, бо йти сама вона навряд чи зможе, і відходять. Усі інші — прикривають. Стояти на смерть. До входу в катакомби ворогів не приводити. Бо тоді його замінують ще й виставлять засідку. А рацію візьмеш ти, Жумайло. Тільки обережно. Ти ж розвертаєшся, як ведмідь на манежі.

— Не хвилюйся, флот, — пробасив Жумайло, широченний у плечах і майже двометрового зросту чоловіка, який щось із двадцять років пропрацював у порту вантажником. Роман уже знав, що під час евакуації наших військ з Одеси Жумайло був в ополченському загоні прикриття. Із загону їх лишилося тоді троє й усі поранені. Врятувалися вони лише тому, що неподалік їхніх окопів виявився вхід у катакомби. Майже півроку так, утрюх, вони й партизанили, аж поки не зв'язалися з загonom. Щоправда, жартують, ніби комендант загону умовляв командира не приймати вантажника: "Ти тільки глянь на нього. Це ж ведмідь. Він же на сніданок з'їсть дводенну норму загону ще й добавки попросить". З побоювань коменданта тоді посміялися, а прізвисько за Жумайлом так і лишилося.

Десь за півгодини загін був уже біля млина, а Роман Гонтар і Жумайло вирушили до садиби Довбаня.

— Як ти думаєш, чому він, гад цей, все-таки зачинив радистку у своєму сараї, а не одвіз одразу ж у своє гестапо чи ще там кудись? — запитав Жумайло, коли після кількох перебіжок вони нарешті продерлися через живопліт яким було обсаджено город Довбаня.

— Боявся виїжджати на ніч. А тут, мабуть, сам допитував. Хоче вивідати усе, а тоді вже продати. Якнайдорожче.

— Моряк теж так вважає?

— Теж. Але що там насправді задумав цей поліцай — не знає ніхто.

— Скупий він чоловік, цей Довбань, — буркнув Жумайло. — І це його погубить. Людськими долями торгувати не варто.

Роман мовчки кивнув. Вони були в розвідці, а тут він звик мовчати.

Колись, тільки-но він прийшов у загін, у ньому воював справжній розвідник, фронтовий старшина Ващук. Десь за Дністром він, поранений, попав у полон, але втік, уночі перепливав Дністер і пробився до Холодної Балки, де в нього жили родичі. Вони й показали шлях до катакомб. Романа теж одразу призначили у відділення розвідки, і Ващук був його першим учителем. Вечорами, а іноді навіть удень, вони виходили з катакомб, і старшина навчав його усім премудрощам розвідки: підкрадатися до вартового, нападати, зв'язувати "язика", маскуватися в степу, володіти багнетом. Перша заповідь, яку лишив тоді Ващук, — у розвідці треба зацікавитися. І Роман свято

дотримувався її. Він не раз ходив у розвідку з Ващуком і переконався, що той "розмовляє" тільки жестами. Пішли, стій, небезпека, лягай, вогонь... Один жест заміняв у нього цілі фрази.

Місяць тому Ващук не повернувся з міста. Потім у загоні дізналися, що на околиці його оточили, і розвідник підірвав себе "лимонкою", яку підібрав, ще втікаючи з полону, і з якою ніколи не розлучався.

Так, Ващук... Скількох чудових людей пізнав він, Роман Гонтар, за ці два роки війни! Чи зуміє пам'ятати їх усіх? Чи збереже в пам'яті їхні образи, слова, усмішки?..

— Чуєш? — раптом смикнув його за рукав Жумайло. Так, Роман чув. Торохтіла підвода. Наближається до подвір'я Довбаня. Зупинилася. Чоловічі голоси. Їх двоє. Мабуть, один із них — Довбань.

Роман торкнувся плеча Жумайла, махнув рукою і обережно поповз городом до кам'яної огорожі, за якою пролягала дорога. Мали опинитися за хатою, залягти там, вивідати, що за підвода, хто і чого приїхав.

Зволожена рососою земля була липка й холодна, але підводиться небезпечно. Якщо Марію вартують, то їх могли одразу ж виявити. Жумайло, мабуть, теж намагався повзти якомога тихше, та однак Романові здавалося, ніби позад нього хтось тягне величезний лантук.

Вони вже були за хатою, коли сполошився пес і зчинив такий гавкіт, що мусили на якусь мить завмерти. На щастя, господар вирішив, що вівчарка гавкає на гостя, і це не викликало в нього занепокоєння. Ось і мур. Уже добре видно кінські морди, що сіріють метрів за два.

— Лишайся тут, — прошепотів Жумайлові, який присів поруч, підперши плечима мур, а сам поповз до воріт, щоб бачити, що там діється у дворі. Підповз, заховався за розлогим кущем бузку, затих.

Поліцаї вийшли з хати. Слідом виглянула чиясь голова, мабуть, господині, але один з поліцаїв — високий, огрядний — гаркнув, і голова миттю зникла. "Оце він і є — Довбань, — мовив собі Роман. — А той, приземкуватий, каракатий — напевне, його підлеглий".

— Прив'яжіть пса, пане Довбаню, — попросив приземкуватий п'яним і якимсь плаксивим голосом. — Щоб, бува, не дістав когось із нас.

"Уже паном називає, — з огидою подумав Роман. — Швидко привчили..."

— Зараз, — відповів Довбань. — Іди до комори. Там вона. Та дивись, щоб не затоптала тебе, утікаючи.

І зареготав.

"По Марію приїхали, — здогадався Роман. — Відвозитимуть. До райцентру, мабуть, у поліцію. А може, відразу до Одеси".

Швидко вислизнув з-під куща, підповз до Жумайла.

— Зараз виведуть Марію, — прошепотів. — Що робитимемо?

— Відіб'ємо, — твердо відповів Жумайло. — Удвох. До своїх не встигнемо.

— Але чому так рано, вдосвіта? — Романові все ще не вірилось, що поліцай справді

приїхав по Марію.

— Та людей же бояться, мерзотники. Крадькома, поки село спить... Спробуй потім доведи, що саме вони видали її фашистам. Хто бачив?

Роман тільки скрушно хитнув головою і поповз назад, до свого куща. Та щойно замаскувався, як на подвір'ї з'явилася жіноча постать, а за нею чвалав той каракатий поліцай.

— Що, ноги ще не витягла? — зло запитав Довбань, коли радистка порівнялася з ним. Підштовхнув її в плече і брутально вилаявся.

Дівчина дуже припадала на ногу. Помітно було, що йти їй важко. Але вона мовчала. Ні слів, ні стогону.

Тим часом поліцаєм здалося, що вона йде надто повільно, то підхопили її попідруки й майже потягли до воріт, до підводи. Була мить, коли Довбань опинився за крок від Романа, і на розвідника війнуло потом і самогоном.

Ось вони вже біля підводи. Примусили Марію сісти...

— Постережи, — мовив Довбань. — Зараз рацію принесу.

— Давай тягни, — відповів каракатий, щось мовив радистці і, напевне, задоволений своїм жартом, розреготався.

— Сволота ти, — відповіла Марія.

— Ну-ну, не смій, — огризнувся поліцай. — Почекай, з тобою ще не так жартуватимуть.

Довбань знову пройшов повз Романа, мало не зачіпаючи ногами кущ, і подався до льоху. Рацію він переховував там.

Роман зрозумів, що кращого моменту не буде. Або зараз, або ніколи... Озирнувся на Жумайла. Той підвівсь і, стоячи під кроною акації, обережно визирав з-за муру. Підповзти до нього Роман не мав часу, сказати щось уголос — небезпечно. Почує поліцай, почне стріляти. Ось Довбань нарешті відчинив двері льоху і зник у ньому. Все, тільки цієї миті...

Поліцай він зараз не бачив. Перехопивши автомат за ствол, він вискочив з воріт і за одним стрибком опинився біля підводи. Поліцай, який стояв до нього спиною, почув позад себе рух, озирнувся, але запізно. Роман ударив його прикладом по голові, вирвав з рук віжки і скочив на підводу.

— Жумайло, прикрий! Там рація! Тримайся, — кинув парашутистці і погнав коней у степ.

Вибравшись із льоху, Довбань почув лише гуркіт підводи і, не одразу збагнувши, що це віддаляється підвода з радисткою, спокійно пішов до воріт, несучи поперед себе мішок з рацією. Та як тільки він наблизився до хвіртки, від муру відділилася велетенська постать Жумайла.

— Вам допомогти? — чемно поцікавився партизан і, схопивши поліцай за груди, вирвав у нього мішок з рацією. А ще за мить Довбань звалився мертвий. Не гаючи ні хвилини, Жумайло закинув мішок з рацією на плечі, підхопив гвинтівку Довбаня і кинувся садком до партизанів.

Незабаром радистка Марія уже була в таборі. Це був найщасливіший ранок її життя. Перше, про що вона попросила командира загону, чи не можна представити до нагороди хлопчину, який врятував її і сміливість якого так вразила.

— Можна, — цілком серйозно відповів командир і звелів покликати Романа Гонтаря. А коли той з'явився, щиро подякував за мужність і урочисто вручив плитку шоколаду. — Інших нагород у партизанському загоні не існує, — пояснив він здивованій парашутистці. — От коли прийдуть наші — неодмінно проситиму, щоб представили до медалі "За відвагу".

А потім вручив таку ж плитку дівчині і, ніби між іншим, зауважив:

— Трофейний. Сам Роман Гонтар, рятівник ваш, — кивнув головою у бік хлопчини, — й захопив ящик цього добра під час нападу на фашистський обоз. Тепер "медалей" вистачає на весь загін.

27

В Заозерне повертаємося надвечір. Віка перечитує оповідання. Ми зі Стасем сидимо на задньому сидінні й співаємо. Не знаю, чи можна після усього, що побачили й почули у Холодній Балці, співати, чи годиться в такий день веселитися, але, помітивши перші хати нашого села, ми обнялись і заспівали. Хоча досі мовчали. Усі четверо. Кожен про своє.

Щодо мене, то я мовчав тому, що знову, вкотре вже, думав про велике: про Романа Гонтаря, про подвиг, якого я, можливо, ніколи й не здійснию, але про який усе-таки мріятиму завжди. Як Роман.

А чи мріяв Роман Гонтар про нього? Може, подвиги вдаються саме тим людям, які ніколи й не мріють про них? А просто живуть собі, працюють, вчаться, мріють про літаки. Або кораблі, як мій друг Стась Філонський, який так і не помітив, що я перестав співати, — йому здається, що ми все ще ведемо у два голоси. Або про чабанування, як я, син і внук вівчарів вівчарських.

— А могли б ви під'їхати до конюшні? — несміливо прошу вчителя.

— До конюшні? — здивовано перепитує Володимир Петрович, вирвавшись із плину роздумів. — Ага, до конюшні... — нарешті зрозумів, чому мене тягне туди. — Звичайно, зможу.

І звернув у провулок, у кінці якого хазяйнував Пилип Каленико — вич Мажик.

— А я знаю, чого ти їдеш туди, — штовхнув мене ліктем Філ.

— Щоб кататися на Мурзаї, — кажу я, не бажаючи робити з цього всесвітньої таємниці.

— Так от, був би ти другом...

— Я буду другом завтра, — відповів я, наперед знаючи, чого він домагається. — Приходь на царину. Даю на цілу годину.

— Фантазійон! — вражено вигукує Стась. — Але знай, що мені вистачить і п'яти хвилин. Я вже пробував.

— Про це знає все село, — сміюся. Може, Філа це й образить, але я все одно сміюся. — Про це розповідатимуть легенди!

— Ти, звичайно, починав краще... — справді образився Філ, і ми обнялися.

Учитель озирається на нас, хитає головою і сміється. Я давно помітив, що його зацікавили наші взаємини. Мабуть, не міг зрозуміти, як ми з Філом ставимося один до одного. Однак тепер він, здається, зрозумів. Цікаво було б знати, що він думає про нас. Просто цікаво.

Ось ми і біля конюшні. Я розшукую конюха, побоюючись, що він не дасть Мурзая. Знаходжу конюха у прибудові.

— Ага, не сидиться вдома, — сміється він.

— У машині, — уточнюю.

Пилип Каленикович виглядає і бачить "Запорожця" нашого вчителя. Вони з Філом виріптили подивитись, який з мене вершник. Можу поклястися, що це Філ намовив учителя.

— Учитель возить тільки найкращих учнів, — схвально кивнув Пилип Каленикович, привітавшись з водієм, що саме висунувся з машини. — Може, сказати директорові, щоб замість коня надав тобі для вівчарування "Волгу"? Так поважає тебе, що й дасть.

— Поки що з мене вистачить Мурзая, — кажу і кидаюся до конюшні.

Мурзай став дибки, вітаючи мене голосним іржанням. Коли відв'язую його, він намагається вкусити. Але я розумію, що це вияв найбільшої його любові.

Я виводжу Мурзая, і Філ мало не випадає з машини від заздрощів. Підозрюю, що вчитель теж хотів би покататися, тільки що соромно просити. Намагаюсь не звертати на них обох уваги, та все одно так хвилююся, що довго не можу сісти на Мурзая.

— Почекай, а сідло? — рятує мене Пилип Каленикович.

Ми прилаштовуємо сідло усі гуртом і тільки заважаємо конюхові. Найбільше старається Стась. Він аж упрів.

Нарешті мій степовий кінь готовий. Ставлю ногу в стремено, але мене майже викидають на Мурзая — і ми летимо в степ.

Якийсь час Філ і Віка біжать слідом за нами, і Філ репетує: "Фан— тазіон! Фантазіон!.."

Я щасливий. Озираюсь і теж кричу їм усім. І ніхто у світі не відчувається таким щасливим, як я.

28

Отару я знаходжу біля Гронової балки. Батько скаче мені назустріч, і ми з'Ївджуємося на плескатуму пригрітку, наче вожді індіанських племен, що вирішили закопати свої томагавки.

— Ну, що там цікавого чули-бачили у Холодній Балці?

— Тепло там, — відповідаю. — Красиве село. І балка красива. А Роман Гонтар був чудовим хлопцем. Нам би такими бути.

— Ну, може, ми з тобою і не гірші, — невпевнено відповідає батько.

— Якщо я розповім, як він рятував парашутистку, ти не повіриш. За це можна давати Героя.

— Тоді, мабуть, присвоять. Посмертно.

— Посмертно — це не цікаво, — зітхаю я. — От якби він жив...

"А цікаво, ким би він був зараз, якби жив? Льотчиком-винищува— чем? Або випробувачем?"

Я запитую про це в батька, а він цікавиться, ким був батько Романа. Кажу, що шахтарем. Камінь видобував.

— Тоді й Роман був би шахтарем, — мовив він.

— Та ти що? — дивуюся я. — Чого б це розвідник, який здійснив стільки подвигів, був зараз шахтарем?

— А ким же?

— Та хоча б космонавтом.

— Може, й космонавтом став би, — поблажливо стенає плечима мій батько, вівчар Тороч. — Але коли він здійснював свої подвиги, то не був навіть звичайнісіньким льотчиком, а був сином шахтаря. То чому потім, після війни, маючи нагороди, обов'язково ставати бозна— ким, а не тим, ким були всі в його роду?

— Так цікавіше, — кажу я. Проте відчуваю, що батька це не переконає.

Цікаво було б дізнатися, що він відповів би на це. Та відповісти він не встиг, бо Мурзай, що й досі гарцював від нетерплячки, раптом зірвався з місця і, вибрикуючи так, що я ледве тримався у сідлі, понісся довкола пригірка. Я натягував повіддя, шарпав його за гриву, але кінь тільки насмішкувато іржав і брикав ще сильніше. Страшенно перелякавшись, вибираю мить, кулею вискакую з сідла і відбігаю якомога далі від збожеволілого коня.

— Що це з ним?! — кричу батькові. Але той дивиться на Мурзая і сміється. — Що це з ним?! Він що, сказився?!

— Ні, — похитав головою батько. — Радіє. Радіє — тільки й усього. І це його танець. Тішитися, що ти визволив його з конюшні, що знову в степу, серед квітів і трав, між озером і лісом. І не бійся його — це звичайнісінький танець радості. Його знає кожен степовий кінь.

29

Сіті, розвішані на високих жердинах, стара кам'яна хатина на березі озера, великі тупоносі човни з лавками, пропахлими рибою... Як давно не був я тут, у нашій рибальській гавані. На Карагачі, неподалік конюшні, є невелика затока, береги якої поросли акацією. У цьому акацієвому гаю і стоїть рибальська хатина, а за нею — гавань з дерев'яними причалами, обіч яких відпочиває уся флотилія нашої рибальської артілі.

Пам'ятаю, дошкільням я тільки тут і пропадав і завжди шкодував, що мій батько не рибалка, як батько Стася Філонського, або Вікторії Береженко, нашої Віки. Ми приходили сюди ще ранньої весни, коли човни стояли на березі, під навісом. Понурі, облуплені, прибиті пилом. Ми гасали по них, перескакували з човна на човен, чи всідалися на одному з них, уявляючи, ніби ми — екіпаж каравели Магеллана або якогось піратського корабля. А згодом, уже як заходилося на літо, нас зваблював різкий запах смоли, яку розтоплювали у великому чані, поставленому на каменях, щоб потім смолити нею усю флотилію. Ми й собі бралися за смоломази, проте рибалки

чомусь завжди відбивалися од нас, наче від мух, бо вважали, що від нас більше клопоту, ніж допомоги.

А ще ми втрюх завжди бували тут, коли артіль виходила у море. Тоді рибалки ставилися до нас поблажливіше, а батько Віки, що був бригадиром артільників, навіть дозволяв сідати в його човна і висаджував аж на косі.

Як тут цікаво! І як давно я тут не був.

На березі майже вся артіль. Ремонтують човни, фарбують нові щогли, бо човни хоч і з моторами, але на кожному з них є ще й вітрило; лагодять сіті.

Я і Стась щойно прийшли і поки що байдикуємо. Але в мене таке відчуття, ніби сам маю вирушати з рибалками в море. І це буде якийсь надзвичайний похід, як кругосвітнє плавання або пошуки невідомої протоки чи таємничого острова.

— Ну, сам Тороч прийшов! — з подивом каже батько Філа, Микола Якимович. Він у нас справжній велетень. Мабуть, найвищий, наймо— гутніший і найсильніший у селі. Але дуже добрий. Може, правду кажуть, що сильні люди надзвичайно добрі й спокійні? Якщо це так, то Філ — якийсь прикрий виняток. Ні добрим, ні врівноваженим його не назвеш. А ніби весь у батька.

— Не заважай йому, нехай пройдеться поміж човнами. Може, знайде ще один архів, — жартує Клим Степанюк, його напарник по човну.

— Ага. Самого генерального штабу, — підтакує Микола Якимович.

Філ плескає мене по плечу.

— Не ображайся. Знаменитості не мають права ображатися, — я вичитав таке у якомусь журналі. Вони повинні мужньо нести тягар своєї слави. Так і написано.

— Я мужньо несу тягар своєї слави, — бурчу я, намагаючись прошигнути повз рибалок.

— Ти справді не ображайся, — зупиняє мене Філ. Останнім часом він чомусь дуже оберігає мене від образ. З якого б це дива? Раніше сам не втрачав жодної можливості образити.

— Давай краще допоможемо, — кажу я. — Хоч якась користь від нас суспільству.

Рибалки з радістю віддають нам щіточки й банки з фарбою. Клим Степанюк ще й насаджує мені на потилицю свою тюбетейку з під— жовклої газети. Не знаю, які там з нас малярі, але фарбувати мені подобається. Філ заходжується біля одного борту, я — біля другого. Від човна страшенно тхне рибою, водоростями і ще чимось, не знаю чим. Мабуть, самим морем. Як не дивно, я встиг одвикнути від цього запаху, і якийсь час мене аж нудить. Проте згодом це минається. Я фарбую і час від часу поглядаю на той бік озера, де може з'явитися наша отара, та на косу, з-за якої міг вийти водолазний бот "Каравела" з Гіві Кабрідзе на борту. Ото була б зустріч! Може, бот справді з'явиться? І саме сьогодні? Тому що завтра вже буде пізно. Завтра учитель одвезе мене і Віку машиною до піонерського табору.

— А знаєш, батько казав, що цього разу візьме мене на путину, — несподівано каже Філ. Ніби здогадався, що думаю про піонерський табір, і стало заздрісно.

— Заздрю тобі, — щиро кажу я. І це правда. Якщо тільки батько візьме його з

собою, то заздритиму. Людина була на путині! А кого здивуєш розповідями про табір? Ніби хтось у ньому не був, або там станеться щось надзвичайне. Можна подумати, що потрапиш у шторм чи витягнеш сітями якусь фантастичну рибу. Одначе я сумніваюся, щоб батько узяв Філа аж у море. До коси — я ще повірю. — Гадаєш, він все-таки зважиться? — запитує Філа.

— Я ж не дитя, — обурюється він. — І взагалі, в училище я піду одразу після восьмого.

— Та ти що? Хіба приймають?

— У середнє приймають. Це як технікум. Тільки називають його: середня морехідка. Якби лиш іспити склав.

— Іспити треба скласти. — Ми дивимось один на одного і зітхаємо. Філ — зі страху перед іспитами, я — зі співчуття до нього. Мені легше. Коня дали, вівці будуть, ніякого диплома не потрібно.

— Тобі добре, — розуміє моє мовчання Філ. — У тебе така мрія. Раніше я не вірив, що є хлопці, які не мріяли б стати моряками далекого плавання. Вважав, що не мріють про це тільки ті, хто не може мріяти. Ну, хворий там чи боїться моря. І тобі я теж не вірив. Жити на березі озера і йти в чабани!..

— Тепер віриш?

— Хто не повірить? Бачив, як радієш, сідаючи на коня, як скачеш у степ. Так само, як я — коли сідаю у човен чи бачу на горизонті корабель.

Фарбувати нам лишилося небагато. Ми швидко впоруємося з цим, потім спостерігаємо, як батько Стася та Клим Степанюк латають сіть, і теж хочемо братися за роботу, але поки що рибалки приймають нас тільки учнями. Та учнівство нам досить швидко набридає. Ми біжимо на причал, роздягаємось і кидаємось у воду.

— Чуєш, Русику, а тут, під причалами, водолази оглядали дно? — запитує Філ, випірнувши з затяжного спуску і стомлено відпирхуючись.

— Ні, — впевнено кажу я.

— У війну в рибальській хатині, що стояла на місці цієї, був ворожий спостережний пункт. Можеш запитати в мого батька. Він був хлопчиною, але добре пам'ятає це.

— Ну то й що? — запитує я, розуміючи, що це спало йому на думку під водою. А що путне може спасти Філові на думку на глибині двох метрів?

— Араптом...

— Ні, — кажу я. — Двох мішків в одному озері не буває. І взагалі таке трапляється раз у житті.

— Звідки ти знаєш: буває чи не буває? — глибокодумно мовить Філ, вчепившись рукою за палю причалу. — Давай краще попірнаємо. Однак же пірнатимемо, а так — з ділом.

Проте шукати скарб чи мішок генерального штабу, та ще на очах рибалок, мені не хочеться. Лягаю горілиць і задивляюся на небо. Мені здається, що я бачу Всесвіт. Усі зірки і планети, які там є. І це чудово: блакитна безодня і зірки, яких нема на небі, але які я виразно бачу зараз. І я починаю розуміти, чому так тягло в небо Романа Гонтаря.

А як тяжко було йти на подвиг у підземеллі, в суцільному мороці, людині, яка все життя марила небом і літаками!

— Вівчар, дивись! — кричить Стась. — Ваша отара! На самому березі!

Я миттю повертаюся зі своїх космічних мандрів і до пояса вискакую з води. Так, це отара. І майже на самому березі. Батько сьогодні вихідний, а пасе дядько Каленик. І взяв він сьогодні Мурзая. Шкода, звичайно. Якби Мурзай був у конюшні, я, може, й подався б зараз у степ. Востаннє за це літо. Бо коли повернуся з табору — треба готуватися до школи, а там і заняття. Ні, разів зо два я все-таки вийду з отарою. Але це вже не те, не те. Літо закінчиться. Воно вже закінчилося...

На березі, між двома пагорбами, з'явився вершник. Зійшов з коня і відпустив його.

— Нехай спочине, — кажу я, наче чабан може почути мої слова. Мені жаль Мурзая. Та й, чесно кажучи, я трохи ревную його до дядька Каленика. Хочеться, щоб Мурзай був вірним лише мені. Мені одному.

— Мурзай! — волаю я. — Мурзай! — І пливу до того берега, хоча добре знаю, що доплисти до нього не зможу. Забракне сил.

— Вертайся! — наздоганяє мене Філ.

Але я вперто пливу далі. Ще хоча б кілька метрів, кілька помахів рук. Задля мого коня.

ЗО

Врешті-решт ми повертаємося на берег і, знесилені, падаємо на пісок, неподалік рибальського причалу. Сонце вже припікає, і ми швидко зігріваємося, але продовжуємо лежати, розкинувшись на гарячому піску і широко пороззявлявши роти, неначе викинуті припливом дельфіни. Ми "п'ємо" сонце і тішимося, що більше не треба ні плисти, ні пірнати, ні просто триматися на воді.

Дядько Каленик уже збив отару з випаленого берега, і вона подалася у бік Гронової балки, а може, аж до ставка, до лісу.

Я востаннє бачу Мурзая на пагорбку. Лише мить, бо він одразу ж розчиняється у степовому мареві. Разом з вершником, отарою і псом Гладіатором, у якого не було ні вихідних, ні змінників. Він виріс і жив разом з отарою, і все життя його у степу або в зимовій кошарі. Останнім часом він так здружився з ватагом її бараном Кизимом-Другим, що вони майже завжди трималися вкупі, і це мене страшенно дивувало. Може, й Гладіатора вівціз часом визнають своїм ватагом? Зараз той берег уже спустів, рибалки теж залишають свої човни і сіті й сідають у затінку за хатою перепочити. Я заплющую очі і вже дрімаю. Можливо, я так і заснув би, коли б раптом не почув голос Миколи Коржання:

— Ви — тюлені! — кричить він, пробиваючись до нас через піщану косу на велосипеді. — Лежите, грієте боки й нічого не знаєте.

— А що ми повинні знати? — миттю підхоплюється на ноги Філ.

— А те! — ще голосніше кричить Микола. Кидає велосипед і біжить до нас, розмахуючи газетою.

— Про нашу знахідку написали, — випереджає його Філ. — Ми увійшли в історію!

— Про нас пишуть усі газети світу! — докидаю я.

Одначе писали не про нас. На превеликий подив, писали поки що про Вікторію Береженко, нашу Віку. В газеті була стаття, яка називалася: "Я маю море". А малювала море — Вікторія Береженко, юна художниця з Заозерного, яка стала переможницею обласного конкурсу юних художників — учнів загальноосвітніх середніх шкіл. Ми штовхали один одного головами, намагаючись читати утрюх одразу, бо навіть Коржаневі заманулося перечитати написане.

Ми читали і щось вигукували, від подиву і гордості.

На конкурс подали малюнки п'ятдесят шість учнів, а найкращі виявилися у Віки. А ще тут говорилося, що вона здібна, талановита, що у неї своєрідне відчуття кольору, власне бачення навколишнього світу, а в малюнках її — надзвичайно цікаве поєднання кольорів, оригінальне просторове вирішення. Що це таке — ми не розуміли. Але все одно приємно.

Ми знали: Віка їздила до Одеси. Але вона ні словом не обмовилася, що подала свої малюнки на конкурс і що з нею розмовляв кореспондент обласної газети. А він таки розмовляв, бо навіть описує у статті її зовнішність і слова ці: "Я завжди маю море", — сказала вона сама, коли кореспондент запитав, які пейзажі їй найбільше подобаються малювати. Два малюнки її теж були видрукувані в газеті разом зі статтею. На одному намальовано човни біля нашого рибальського причалу. А на другому — коса, що відокремлює лиман від моря, за косою, далеко на обрії — пароплав.

Ми закінчили читати, подивилися малюнки і, не випускаючи з рук газети, дивилися тепер один на одного, зацікавлені від подиву

— Фантазійон! — перший опам'ятався Філ. — Слухай, може, той бач, до якого ми бігали, справді був "літаючою тарілкою"?

Микола доторкнувся до його лоба і, на всяк випадок, обережно порозліплював наші пальці, щоб у захваті ми не порвали газету чи не поцупили її.

— Дива! — підтримав я Філа.

— А цей малюнок — "Човни біля причалу" — я бачив, — мовив Стась.

— Коли це ти бачив його? — підозріло цікавлюсь я.

— Ну, не те, щоб сам малюнок. Але бачив, коли вона малювала.

— Тільки вона тебе одразу ж прогнала, — кажу я, хоча й був свідком цієї сцени.

— Правда, прогнала, — сміється Філ. — Ти ж знаєш, що вона усіх проганяє, коли виходить зі своїм альбомом. Нікого й близько не підпускає.

— І вірно робить, — втручається Микола. — Хіба з вами щось путнє намалюєш?

— Особливо з тобою, — огризгається Філ. — Але я знаю, що потім вона перемальовує з альбому на матерію в рамці. І матерію цю привозить з міста її сестра.

— А пам'ятаєш, вона казала, що іде в Одесу до сестри? — хапаю його заруку, — Так от, може, вона й була у сестри, але насправді їздила на цей конкурс і тоді з нею говорив цей кореспондент.

— Конспіраторка нещасна, — обурюється Філ.

— І ти так не робив би? — запитує Микола. — А раптом невдача? Соромно ж

признатися, що твої малюнки забракували. У нас у школі вона малює найкраще — це всі знають. От вона й мовчала.

Тепер я так само підозріло дивлюся на Миколу. Щось він став занадто розсудливим, коли йдеться про Віку. Щось він...

— Це правда, — погоджується тим часом Філ. — Якщо невдача — тоді вже краще мовчати. І щоб мало хто знав про неї.

— Віка й зараз не бігає і не кричить, — зауважую я. Філ і Кор— жань переглядаються, а я повертаюся й спокійнісінько починаю одягатись.

— Що там не кажіть, а тепер вона загордиться, — і собі починає одягатися Філ. — Юна талановита художниця! Переможниця обласних і світових конкурсів. Її картини будуть у музеях Франції. Ти не пам'ятаєш, як там зветься музей, про який нам розповідав учитель малювання? Музей у Парижі. Про нього мріють усі художники.

— Лувр, — кажу, сам дивуючись, як це я пригадав його назву. От що мене ніколи не цікавило — так це картини і музеї. А, мабуть, дарма. Треба було поїхати до батька, в його будинок відпочинку. Походили б по музеях та по театрах.

— О, Лувр! — тикає пальцем у небо Філ. — Її картини будують Лувр— рі. Талановита художниця Вікторія... Слухай, а ти помітив, яке у неї ім'я? Вікторія. Це ж саме для художниць.

— Не помітив, — бурчу я. — Завжди називав її Вікою.

— Я — теж. Але тепер не дозволятиме цього. От побачиш.

— Не мели дурниць. — Мене починає дратувати балаканина Філа. Напевне тому, що сам побоююсь: раптом після конкурсу і після цієї статті Віка справді запишається? Чому б і ні? Її вітатимуть. Писатимуть листи. Може, навіть відомі художники писатимуть. А в класі її називатимуть гордістю заозерянської середньої школи.

— Там і нашого вчителя малювання згадали, — каже Микола. — Уявляєш, який він задоволений?

— І повинні були згадати, — твердо кажу я. — Він — її вчитель.

— Він і наш учитель. — Філ присідає і кланяється, широко розводячи руками, як клоун.

— Ні, відтепер він — її вчитель, — стою на своєму. — Чого навчилися від нього ми з тобою? Тільки й того, що переводили папір та олівці й стріляли один в одного з рогаток. А вона вчилася. Урок малювання був її улюбленим.

— А може, він нас погано навчав? — розгублено питає Микола Коржань. — Кажуть же іноді: не зумів захопити своїми уроками.

— Навіть якби тебе вчили всі вчителі малювання світу, все одно малював би, як рак клешнею, — обурюється Філ. — І я так само малював би. І Тороч теж. Єдине, на що ми здатні, це викопувати з мулу мішки з якимись паперами. І так нам і треба. Якби ми не заважали вчителю, Віка малювала б ще краще. Ці, правда, теж непогані. І жаль тільки, що в газеті обидва малюнки сірі. Хіба це малюнок, як усе сіре? А якби всі бачили, які там красиві кольори, про які пише кореспондент.

— Цього літа в селі діється щось надзвичайне, — каже стиха Коржань. — Якись

"літаючі тарілки", якісь мішки, якісь водолазні боти, талановиті художники, коні, катакомби, Роман Гонтар, що повторив подвиг Сусаніна. Щось таки діється в нашому Заозерному. Жаль тільки, що сам я невдаха.

— Нічого, про тебе напишуть, як про найбільшого невдаху світу, — заспокоїв його Філ. Ми вже одягайся. Філ обіймає нас за плечі, і всі ми, обнявшись, ідемо до села, наспівуючи пісню. Кожен свою.

— А даремне написали про вчителя малювання, — сміється Філ. — Він мало не вліпив мені двійку за чверть. Краще б згадали нас. Усіх трьох. Юна художниця Вікторія Береженко має справжніх друзів, які ніколи не залишають її у біді: Руслана Гороча, Стася Філонського ще й на додачу якогось там Миколу Коржана.

— Вчителька літератури поставила тобі двійку, — бурчу я.

— Виходить, що й вона не моя вчителька, а Петра Каганюка. Він її улюбленець. Якщо так піде й далі, то вийде, що всі вчителі матимуть своїх учнів, а Стася Філонського не вчить ніхто. Він — геній-самоучка.

— Так воно й буде, — зауважую я. — Якщо так учитимешся, як учився, вчителі зречуться тебе.

— Я батькові слово дав, — зганяє з свого обличчя усмішку Філ. — І собі теж. Якщо цього року я не підтягнуся з усіх дисциплін, іспитів в училище мені не скласти, це я знаю точно. Кажуть, там стільки хлопців, що не проштовхатися.

— А якщо справді не поступиш? — співчутливо запитую я.

— Розшукаю Гіві Кабрідзе і попрошуся до нього на бот. Учнем. Навчуся й стану водолазом. А потім однак поступлю. Ти ж знаєш, як я хочу стати моряком.

— Знаю.

— Хто б порадив, ким стати мені? — чухає потилицю Микола. — Може, теж податися в морехідне?

— Давай. Удвох веселіше. Потім плаватимемо на одному кораблі. Якби Руслан передумав стати вівчарем — вступали б утрьох.

— Ви мені й тут набридли, — стенаю плечима.

— Неправда, — примирливо, майже лагідно каже Філ. — Без нас ти помер би з нудьги. Побудеш у своєму таборі, тоді побачиш, яке це життя без Філа.

Біля хвіртки стоїть Віка. Я помічаю її перший і зупиняюся. Філ і Микола, здивовано глянувши на мене, переводять погляд на садибу Береженків і теж застигають, не знаючи, що робити далі.

Віка у блакитному брючному костюмчику, волосся "хвостиком", у руці якийсь кульок.

— Де ви вештаєтеся? — весело питає вона ще здалеку. — У мене цукерки закінчуються. Шоколадні. "Добре, що хоч вийшла без газети, — полегшено зітхнув я. — Було б соромно за неї. А так — молодець".

— Ну, чого ви там стоїте ніби вкопані? — щиро дивується Віка. — Думаєте, піднесу їх? Як купатися в рибальській гавані, то без мене.

— Шоколадні цукерки, — штовхає мене ліктем Філ. Що за звичка за кожним словом

штовхати?

— Якщо ти ніколи не куштував цукерок... — кажу я.

— А ти це читала? — розмахує газетою Микола Коржань.

— Про конкурс? Звичайно, — каже Віка. — Це всі читали. Ви — останні.

Я вражений. Вона поводитьсь так, наче нічого не сталося. Наче не було конкурсу, не вона на ньому перемогла і не про неї там писано. Ясна річ, вона вдає, ніби це її анітрішки не хвилює. Мовляв, присудили премію, написали — й гаразд... Звичайно, я розумію, що це гра, але чомусь вдячний їй, що поводитьсь вона саме так. Якби вона вийшла за хвіртку й удала, що не помічає нас, або помітила й негайно майнула назад у двір, або мовчки дочекалася, поки доплентаємося до неї, а тоді подивилася на нас, як король на жебраків, — я зрозумів би, що ми втратили Віку. Назавжди. І перестав би поважати її. Та поки що Вікторія Береженко, "талановита юна художниця з Заозерного", поводитимась, як належить. Вона не цуралася друзів, не зазнавалася, не підкреслювала своєї винятковості.

— У мене лишилося п'ять цукерок! — гукає Віка. — Або ви біжите, або ніколи в житті не покуштуєте, що це за диво. Їх привезла сестра з Одеси.

Першим зривається Коржань. Не каже ні слова, мовчки, втративши будь-яку гідність...

Філ теж було ступнув уперед, але глянув на мене.

— Ти що, принципової? — запитав мене.

— Ну, просто у мене є справи. Треба навідатися до діда. Давно не був у нього. Розповідатиме про десант.

— Ну?! — дивується Філ. — Зараз розповідатиме?

— Коли попрошу.

— Все одно. Не розумію, що поганого зробила тобі Віка. Дід розповідатиме й увечері. А тут — шоколадні...

— Мені треба до діда, — вперто стою на своєму.

Ще за хвилинку до цього мені й на думку не спадало йти до "морського піхотинця" Тороча, але тепер я мав твердий намір звернути саме в той провулок, у якому він жив. Бо це була єдина можливість уникнути зустрічі з Вікою. От тільки чому я так прагнув уникнути її — цього я пояснити не міг. Може, тому, що разом зі мною були Філ і Коржань? А я хотів би зустрітися з нею наодинці. Мабуть, тому...

— Як хочеш, — бурчить Філ, уже відійшовши од мене на кілька кроків. — Ця акула Коржань з'їсть і за нас. А нічого поганого Віка нам не зробила. Вона не винна, що ми нездари.

— Звичайно, не винна.

Філ махає на мене рукою і теж біжить до воріт Береженків. Ось він уже біля Віки і Коржаня. Дістає з кулька свою цукерку. Він щасливий. Він завжди щасливий, цей безтурботний Філ. Знає, що все одно він стане моряком. А більше йому нічого й не потрібно.

Віка віддала їм кульок, а сама дивиться на мене. Не кличе, а просто дивиться і,

напевне, не розуміє, чому це я не йду до неї, за що образився.

— Вівчар, біжи сюди, поки не пізно! — волає Стась. Ми вже про все домовилися, але він усе-таки кричить, сподіваючись, що не встою перед такою спокусою.

Я заперечливо хитаю головою, хоча навряд чи вони бачать це. Віка усе ще мовчить. Вона просто не знає, що казати.

Я теж не знав би, що їй відповісти. Тому повертаюсь і поспішаю зникнути у провулку. Я поспішаю зникнути, але мені радісно, що Віка все ще дивиться мені вслід. Так, під її поглядом, я йшов би хоч сто років, без перестану.

31

Можливо, я одразу навідався б до "морського десантника", але мене покликав Данько Коляденко. Він сидів у своїй майстерні за низеньким столиком і мудрував над якимсь плетивом дротиків. Мене це здивувало. Данько уже перейшов у десятий, він мало знався навіть зі своїми ровесниками, не те що зі мною. Та й взагалі до всього, що цікавило нас, заозерянських хлопчаків, Данько лишався байдужим. Принаймні так мені здавалося. Він майже не бував на пляжі, не катався на човнах, не збивав плотів, на яких, за нашими задумами, могли дістатися аж до Кавказу, не ходив до лісу. Єдине, що його по-справжньому цікавило, — то це усіяка там радіотехніка. Тому в його клуні-майстерні осідали старі й зіпсовані приймачі, телевізори та динаміки з усього села. І, коли б не прийшов до нього, Данько завжди сидів за своїм низеньким столиком і щось розламував, розбирав, паяв, складав, пиляв.

Іноді хтось із сусідів просив Даню подивитися приймач чи телевізор, але він вважав негідним себе вдаватися до дрібного ремонту. Тому що для цього існують радіотехніки і телемайстри. Він же увесь поглинутий суто конструкторською думкою. Він не ремонтував, а створював. Створював небачені апарати. І хоча досі нічого путнього не вигadaв, усі вважали його неабияким творцем.

— Що там сталося? — запитую від воріт, не маючи особливого бажання порпатись у дротиках.

— Є ідея, — повагом каже Данько. — Іди потримаєш дротик.

Я підходжу, мовчки беру дротика і тримаю, як показує конструктор. Потім тримаю ще один і ще один, поки Коляденко припаює їх. І робить це, звичайно, мовчки, тримаючи свою ідею у великій таємниці.

— Що це буде? — обережно запитую Данька, щоб не накликати на себе гніву.

— Космотон.

— Ого! — вражено кажу я, хоча нічогісінько не розумію і тому, почекавши, поки Данько впорається з наступним дротиком, ще обережніше цікавлюся: — А що ним робитимуть, цим космотоном?

— Темний ти чоловік, Русику. Це щось подібне до радіотелефону. Ось зараз телефон у нас який? Звичайний, дротяний. Хочеш телефонізувати село — копай траншею, прокладай кабель. А в моєму телефоні потрібні лише апарати. Набираєш номер, настроюєшся на певну хвилю — і спілкуйся з ким хочеш. Метод радіозв'язку.

— Може, тобі ще якусь дротину потримати? — запитую я, виключно з поваги до

його технічного генія.

— Ні, поки що. За те, що допомагав, можеш посидіти, подивитися.

Але я і без його дозволу сиджу і дивлюся. Данько страшенно рудий, довготелесий і в своїх чудернацьких окулярах та фартусі чомусь нагадує мені шевця. Біля столика його — кілька картонних ящиків, вщерть наповнених різними деталями, а збоку до столика прибита дощечка з усілякими кнопками та вимикачами. Не підводячись з-за столика, Данько міг вмикати усю свою техніку, що була тут же, у комірчині: приймач, маленький телевізор, динамік, електроплитку, на якій завжди стояла консервна банка з якоюсь застиглою смолою, світло.

— І ним можна буде говорити з космосом? — допитуюся далі. Якщо вже сиджу тут, то треба хоча б випитати усе до пуття.

— Поки що ні, — гордо відповідає Данько й зневажливо дивиться на мене поверх мініатюрних окулярів. — Для цього потрібен лазерний промінь, по якому передаватимуться радіохвилі.

— Та ну?! — ще більше дивуюсь я, проте зовсім не вірю, що наш Даня здатний на такий витвір. Втім, хтозна. Цього літа все можливо. Все! Я знайшов мішок з якимись документами фашистського штабу. Віка стала великою художницею і тепер мріє про Лувр чи ще про щось там. Якщо вже так повелося, то чому б не припустити, що Данько сконструює новий тип космічної ракети, встановить її у себе на городі й оголосить себе якоюсь там космічною державою? Усе може бути.

— А звичайний телефон ти можеш зробити?

— Все одно, що робити сапку, — кидає Данько.

— Тоді зроби, — вмить запалююся я. — Зроби, а ми протягнемо дріт від хати до хати й перемовлятимемось. Уявляєш?

— Можна, звичайно. Це називалося б польовим телефоном. Без комутатора, на батарейках.

— Фантазійон! — кричу я, бо вже встиг "заразитися" цим Філовим слівцем. — Зроби нам без цього, як його, комутатора, на батарейках.

Я вже уявив собі, як було б добре, якби я міг піднімати у себе в літній резиденції телефонну трубку й питати маму-фельдшерку, чи готовий сніданок. Або перемовлятися з Філом, щоб не бігати з кожною дрібницею аж до нього. Та й з телефоном безпечніше. Що б не нафантазував Філові, по потилиці не заробиш. Одначе не встиг я осмислити всі вигоди телефонізації, як Данько убивчо остудив мій запал:

— Польовий телефон — штука, звичайно, класна, — глибокодумно мовив він. — Але, бачиш, навіть у мене його нема. Тому що нема часу займатися такими дрібничками. Для цього у нас діють цілі технічні гуртки, де так-сяк ліплять якогось детекторного приймача або авіамодель, і щасливі. А я звик працювати серйозно. На майбутнє.

Я враз втратив інтерес до великого конструктора, але все ще сиджу, дивлюся, як він мудрує над своїм космотоном. Може, я даремно не підійшов до Віки? Ну чого я цим досяг? А вона образилася. Звичайно ж, образилася. Напевне ж чекала, що підійду, привітаю. А може, й не чекала? І їй байдуже: підходжу я чи ні. Все-таки слід було

підійти.

Поки я сиджу отут і вислуховую просторікування великого конструктора Данька, хлопці доїли шоколадні цукерки й тепер дивляться малюнки Віки або побігли усі разом на пляж чи до рибальської гавані. І чудово обходяться без мене.

Подумав таке, і мені враз стало сумно. Захотілося повернутись, розшукати їх, вдати, ніби нічого не сталося. Не проженуть же вони.

— А ти, я чув, теж ніби трохи захоплювався радіотехнікою, — мовить Данько, вмикаючи електропаяльник.

— Та так, трішки. Пробували удвох з Філом складати детекторний. Усе ніби зробили вірно, а він мовчить.

— Ну, це буває. Це завжди так буває. Складеш, тисячу разів перевіриш, а ефекту ніякого. Значить, десь щось не так. Техніка — це не отару пасти.

— Яке тобі діло: пасу я отару чи ні? — образився я. — І отару теж треба уміти пасти.

— Даремне ображаєшся, — заспокоїв мене Данько. — Я, навпаки, пропоную податися до мене в учні. Спочатку допомагатимеш, повчишся, а потім сам спробуєш.

Я уявив собі, як би це було; Руслан Тороч цілими днями сидить за таким ось столиком і порпається у різних дротиках, вичитує щось по схемах, по сто разів перевіряє, відшукуючи помилку... А десь там, у степу на царині, казиться мій кінь Мурзай. А вишка над ставком, а ліс, а Козацький острів?..

— Добре було б, — кажу я. — Але це дуже складно. На техніці я геть не розуміюся.

— А хто тут на ній розуміється? — дивується Данько. — Ніхто, цілковита технічна неграмотність. Ну якщо, звичайно, не рахувати кількох трактористів та шоферів. Але йдеться про іншу техніку. Так що не хвилюйся. Поки закінчиш десятий і поступиш в інститут зв'язку, дечому навчишся.

Тим часом я мовчки підводжуся і відступаю на кілька кроків від столу.

Данько здивовано дивиться на мене.

— Ти що, не хочеш?

— А ти їздив коли-небудь на коні?

— До чого це тут?

— І навіть не вмієш триматися у сідлі?

— Я цього виду транспорту не визнаю, — гордо закидає голову Данько.

— А я люблю коней. Ось повернуся з піонерського табору — приходь на царину. Дам покататися. Тепер у мене найкращий кінь — Мурзай.

Данько знизує плечима і знову схиляється над своїм космотоном.

— Вибач, я просто забув, що маю справу з вівчарем, — мовить він по якійсь хвильці мовчання. — Забув, що в тобі живе дух кочівника, який не дозволяє тобі вести цивілізований спосіб життя, — майже продекламував він.

Я не відповідаю. Повертаюся і мовчки йду геть. Нехай у мені живе дух кочівника, який примушує мене усе літо проводити в степу. Я — Гороч-кочівник. Це передалося мені від моїх предків, які колись давно кочували у цьому степу на рипучих возах і не

знали ні землеробства, ні ремесел. Жили тим, що давали їм кінські табуни, чи що вони там випасали у ті віки. Мене це не ображає. Навіть кінь мій, Мурзай, теж є нащадком степових коней. Хоча предок їх дійсно-таки прийшов з Кавказьких гір, з аулу, в якому віддавна жила родина Кабрідзе і в якому виготовляють найкраще вино Грузії.

Нехай так. І слава кочівникам Горочам! Не поїду я ні в який табір, збудую собі воза, випрошу в директора ще одного коня і подамся у степи. Як і належить Горочу-кочівнику.

32

Морський піхотинець, дід Ромодан, зустрічає мене так, наче ми не бачилися цілу вічність. Він стоїть посеред саду і вітає мене високо здійсненою над головою сапкою.

— Нарешті помічники прийшли, — каже він. — А я тільки подумав: добре було б, якби навідався Русик. Все-таки удвох — не самому.

— А що, багато сапати?

— Клаптик лишився. Але ж ти знаєш: сумно дідові самому в саду. А бабуся наша захворіла.

Іду в сарай, беру другу сапку і стаю опліч морського піхотинця. Якийсь час ми мовчки сапаємо картоплю, що росте між деревами, і мені приємно відчувати, що, нарешті, я зайнятий ділом, яке відволікає мене від думок і сумнівів.

— Де це ти був? — запитує дід.

— В рибальській гавані.

— Добре робиш, що навідуєшся туди, — схвалює він. — Я вже лінуюся. А раніше завжди ходив. Тесля з мене був непоганий, то, як видавалася вільна година, латав потроху човни. Допомігав. Як вони там, скоро у море?

— Не знаю. Мабуть, скоро.

— Такими речами треба цікавитися, — каже морський піхотинець. — Якщо вже зводить доля з цікавими людьми, то розпитай, що й до чого, дізнайся, що там у них нового.

— Я ж у море не збираюся.

— Е, Русику, не в цьому ж річ. Все одно не втрачай нагоди розпитати. Ніколи не втрачай нагоди розпитати знаючу людину. Все, що почуєш від неї, лишається тобі. От ми іноді кажемо: мудра людина. А чому вона, мудра? Тому що багато знає та привчила себе думати над тим, що бачить, чує, що хоче зробити. Вік наш, щоб ти знав, не такий уже й великий. Треба якнайбільше дізнатися уже зараз, змалечку. Яка риба водиться в нашому озері — знаєш?

— Бички, — кажу я.

— І все? От бачиш, а живеш на березі озера. Ніколи не завадить знати і риби, і птахів, і їхні поведки. Та й ремесел не цурайся. Щоб умів і сокирою, і фуганком, і кельмою. Знаєш, як кажуть: що умієш — за плечима не носити. Колись та знадобиться.

— Добре, я пам'ятатиму це, — цілком щиро запевняю його і згадую про Данька, який оце щойно пропонував мудрувати над схемами разом з ним. Може, й справді варто дечому повчитися у нього? Легше було б на уроках фізики. — Батько багато

розповідає мені. І все, чого навчає мене, я знаю. Можеш перевірити.

— Треба знати, — каже дід. — А за те, що не цураєшся батькової науки, я тебе завжди хвалю. І тобою хвалюся перед сусідами.

Ми закінчуємо сапати дідів город й сідаємо у затінку перепочити. Я знову вражено оглядаю все, що дід насадив тут: яблуні, груші, виноград, вишні, персики... А я ще й досі не посадив жодного деревця. Правда, колись усім класом садили при дорозі акації. Але я навіть забув, де те дерево. І чи прийнялося воно взагалі — теж не знаю.

— А чому в тому кутку, в низині, нічого не росте? — запитую діда, показуючи на виямочок край саду, за яким починається яр.

— Там треба було б викопати криничку. Дуже вже волога місцина. Пробирав виноград садити — не приймається. Яблунька теж змертває. А криничку копати ніколи та й нема здоров'я. Хіба що, може, вербу посадити, га?

— Як у лісника Гната Федоровича біля хати?

— Від тих верб і треба взяти паросточок. Вербка не примхлива, з прутика приймається. Аби тільки вологи побільше. Красиві дерева. Тільки що в степу важко приймаються. Спека, посуха.

— Фантазійон! — кажу я. — Коли її можна садити?

— Та найкраще навесні.

— Довго чекати, — похмурнію я. — Але побачите: навесні принесу з лісу прутиків і посаджу аж три верби. І поливатиму щодня. Поки не виростуть. Це будуть мої дерева.

І ми з дідом довго сидимо, радячись, як краще засадити не лише оту низину, але й яр за нею та пустир за дідовим садом, і берег невеличкої затоки, що підступає до нього. Ми сидимо в затінку вишні і складаємо майже фантастичні плани засадження усієї навколишньої місцини ще задовго до того, як наше озеро стане прісним. І можливо, колись цей гай назвуть Горочівським.

Не знаю, скільки ми ще отак сиділи бідо чого дофантазувалися б, якби я раптом не згадав про нашого конюха Пилипа Калениковича Мажика. В оповіданні "Операція "Марія" нічого не говориться про подальшу долю парашутистки, врятованої Романом Гонтарем. І взагалі невідомо, що там було далі, як склалися події. Але ж Пилип Каленикович був у загоні. Він може знати все. Чому мені не спало це на думку раніше? Просто дивно: чому?

Щоб не втрачати дарма часу, я підхоплююся, обіцяю дідові, що про верби не забуду, і про Горочівський гай — теж, і що завтра неодмінно навідаюся, і мерщій лечу до конюшні. Хоча б Пилип Каленикович був там. Не захворів, не подався до сина у місто, бо він частенько їздить туди на вихідні.

Але, на щастя, конюх виявився там, де йому й належало бути. Він саме виводив з конюшні молодого, ще необ'явленого жеребця, що рвався з рук.

— Оце був трохи прихворів, то відстоювався у конюшні, — пояснив Пилип Каленикович. — Тепер виводжу на повітря. Нехай побри— кається, а там думатимемо, як його до діла прилаштувати.

Я теж хотів вчепитися за повід, але конюх не дозволив.

— Це така сатана, що не знаєш, якого вибрику від нього чекати, — пояснив. А коли нарешті впорався з конем, запитав: — Мабуть, за Мурзаєм занудився?

— Звичайно.

— А він сьогодні в степу.

— Знаю. Я вас хотів запитати: там, у партизанському загоні, ви чули про радистку Марію?

— Радистку? — нахмутив чоло Мажик. — Та у нас, здається, й не було в загоні радистки. Ні, не було. Усі відомості, які збирали в розвідці, передавали у місто через зв'язкових. А вже що там з ними робили, куди передавали, того не знаю. Це знало тільки командування. А чому це тебе так цікавить?

— Та, розумієте, ми ж оце їздили в Холодну Балку. І були в катакомбах, на колишній базі вашого загону.

— Добре, що були. В таких місцях варто бувати. Сам не раз навідуюся. Та що не раз? Кожного літа ївджу туди. Іноді вдається й зустрітися з кимось із колишніх партизанів. Правда, мало їх тепер лишилося. Дуже мало. Я ж тоді ще молодий був, а котрі старші та літні...

— Так от, нам розповіли, що Роман Гонтар визволив з полону радистку, яку наші закинули у ворожий тил. Її схопили поліцаї, а Роман з іншими партизанами визволив.

— Ага, пам'ятаю. Привели вони якусь дівчину. Гарна була, скажу тобі, дуже гарна. От тільки забув, хто вона така. Може, й радистка, може...

— А що з нею потім сталося ?

— Потім? — задумався Мажик. — Не знаю. Пам'ятаю, що побула у нас тижнів зо два. У госпіталі нашому партизанському лежала. Чи хворіла, чи поранена — того вже не пригадую. Знаю тільки, що Роман носив їй квіти. Скільки б разів не ходив на завдання — завжди повертався з букетом. Або в степу наривав, або в селі, по садках. Мабуть, закохався у неї хлопчина — все може бути. А потім вона пішла від нас. Казали, що переправлятимуть у Савранський ліс. Але чи правда, що переправили туди, чи ні... У неї було своє завдання, яке повинна була виконувати. А воно трималося в таємниці. І куди насправді переправили радистку — це теж знав, мабуть, лише командир загону. Чутки в таких випадках розпускали різні. Не для нас, а для ворога. У загоні теж могли сидіти ворожі вивідники. Якось на світанку Роман повернувся з завдання, а йому кажуть, що Марії вже нема. Сумував він, правда, дуже сумував. Але що вдієш? Війна.

— А якби він лишився живим, напевне, знайшов би її після війни? — з надією дивлюся на Пилипа Калениковича.

— Аякже, — упевнено мовив він. — Таку дівчину! Я б її сам знайшов. — А помовчавши трохи, додав: — Але для цього треба було, щоб вона лишилася живою. А щось не дуже віриться у це.

— Хіба ви шукали?

Пилип Каленикович довго мовчав, а потім, зовсім не до речі якось, сказав:

— Знаєш що, Русику, давай почистимо коней. Геть повивалювалися, бісові діти.

Я, звичайно, погодився. І ми почистили усіх коней. Але з конюшні я пішов з

твердим переконанням, що Пилип Каленикович розповів не все, що з цією дівчиною і ним пов'язана якась таємниця. Та що там таємниця? Може, партизан Пилип Мажик закохався у радистку? І страшенно заздри Романові. Ревнував до нього. Дива!..

33

Надвечір я вирішив прогулятися берегом озера. Спека трохи вляглася, з моря повіяв теплий вітерець, що враз нагнав на озеро зграї чайок. Увесь простір над Карагачем мерехтів від сотень пташиних тілець, що пронизували прозорий серпанок.

Я дійшов до рибальської гавані, постояв трохи біля човна, якого фарбував з Філом удень, потім піднявся на причал і подався ним у кінець, звідки завжди пірнаємо. На озері — жодного човна. І море теж пустельне, і ніби й не море там, за косою, а якесь темно-синє поле, перекреслене сірими борознами.

Я думаю про велике, тобто знову думаю про подвиг, про Романа Гонтаря і про операцію "Марія", про радистку, яку Роман врятував. Якою вона почувалася щасливою, коли зрозуміла, що врятована від смерті! І скільки їй було тоді: вісімнадцять, двадцять?

В оповіданні нічого не мовиться про це. І взагалі про долю Марії. Мабуть, письменник і сам не знає, як вона склалася. Цікаво б написати йому. І спробувати розшукати Марію або когось із її рідних. Адже повинен хтось знати її, пам'ятати.

...Я причаївся під муром, а повз мене ведуть дівчину зі скрученими руками. Я мав кинутися на ворогів, але поки що стримуюся. Тут не можна ризикувати: ні собою, ні радисткою. І ось уже Довбань повертається у двір, спускається у льох за рацією. Тепер. Тільки тепер... Я кидаюся на поліцая. Він чинить опір, але я збиваю його з ніг і щосили б'ю прикладом. Далі вискакую на воза і жену за село. Але тут з провулка з'являється ще одна підвода з поліцаями. І фашисти на мотоциклі. Я багнетом розрізаю мотуззя на руках Марії, передаю їй віжки, а сам відстрілююся з автомата. Ми летимо у степ, у ніч...

Я думаю про велике...

З часом мені набридає стояти на причалі, повертаюся на берег і мандрую ним, аж поки не порівнююся з хатою Віки. Я не мав ні найменшого наміру підходити до її воріт, навіть на думку таке не спадало. Але там, на лавці, сидить Васько, брат Вікторії, і плаче.

— Хто образив? — запитую Васька, підходячи ближче.

— Ніхто, — каже він.

— Не може бути. Чого ж ти плачеш?

— Віка налупцювала.

— Та ти що? — вражено кажу я. — З якого це дива?

— Хотів намалювати. А там був її малюнок.

Я розгублено тру підборіддя і не знаю, що сказати. Віка ніколи не кривдила свого брата, хоча всі знають, що він шкодливий, як кіт. Мабуть, там була хороша картина її, якщо вже зважилася на таке.

— Нічого, старенький, — сідаю поруч Васька. — Мені теж іноді діставалося. Але завжди винен був я сам — чесно тобі зізнаюсь.

— Ага, винен... — передражнює мене Васько. — їй можна мазюкати, а мені — ні? їй купують фарби й пензлі, а від мене навіть олівці ховають.

Я йому співчуваю. Риюся в кишенях своїх шортів, що завжди забиті якимось скарбом, і знаходжу маленький плескатий камінець, який обрисами своїми нагадує людське обличчя, якщо дивитися на нього збоку.

— Монета римського імператора Нерона, — кажу Васькові. — Водолази підняли з затонулого корабля. У морі біля коси. Бери, дарую. Навічно.

Васько враз перестає шмигати носом, бере "монету" і недовіжливо розглядає її.

— Це ж звичайнісінький камінець.

— А профіль імператора бачиш?

— Що? — не зрозумів Васько.

— Історії не знаєш. На островах в Тихому океані усі копійки були кам'яними. Так от, римський імператор спеціально виготовив такі монети, щоб торгувати з ними.

Васько дивиться на мене, широко розкривши рота. Потім переводить погляд на камінець і нічого не розуміє. Я й сам не дуже замислююся над тим, що намовив йому.

— Що, не подобається? — врешті-решт удаю з себе ображеного. — Тоді повертай.

— Та ні, — ховає руку з камінцем за спиною і, на всяк випадок, підводиться з лавки, щоб будь-якої миті втекти.

— Тоді поклич Віку.

— Не буду кликати її, — похмуро відповідає Васько.

— Даремне. Покличеш її — так і помиритесь. А я поговорю з нею, щоб дала тобі фарби і два аркушики з альбому.

— Три, — уточнює Васько.

— Жаднюга ти. Біжи клич, там побачимо. Тільки не кажи при батькові та матері, що це я кличу.

— Що я, маленький? — востаннє шмигає носом Васько, підморгує мені і втирає кулаком носа. — Про фарби не забудеш?

— Закон гір, — кажу я.

Васько зникає, а через кілька хвилин у дверях хати з'являється Віка. Вона здивовано дивиться на мене. Я стою біля хвіртки і теж здивовано дивлюся на неї. Думав, що не вийде.

— Що сталося? — неголосно запитує вона.

— Нічого, — кажу я і навіщось шарпаю хвіртку, наче ніяк не можу відчинити її.

— А де всі інші?

— Всі інші вже на озері.

— А що там?

— Спливла турецька галера. З прикутими до палуби невільникми. Потрібні лоцмани. Без тебе не обійдеться.

Віка показує мені язика і зникає. Але я чекаю. І справді, хвилин через десять вона знову з'являється. Цього разу — в короткому джинсовому платтячку, в якому завжди ходить на наш сільський пляж біля рибальської гавані.

— Ти чого? — знову запитує вона, побачивши, що ніде поблизу нікого з хлопців нема.

— За цукеркою прийшов.

— Саме вчасно. Але про тебе потурбувалися: з'їли за твоє здоров'я.

Ми, не змовляючись, рушаємо до озера. Я озираюся. Васько висунувся з-за хвіртки і піддивляється. Проте вдаю, що не помічаю його, не хочу тривожити Віку.

— А я знаю, чому ти не підійшов тоді.

— Нічого ти не знаєш.

— Філ і Коржань підійшли, а ти ні.

— Треба було провідати діда.

— Філ теж сказав мені так. Але я не повірила. Давай чесно. Ти навмисне показав, що тобі байдуже: перемогла Віка у конкурсі чи ні?

Я мовчу. Дивлюся на обрій і дуже хочу, щоб там з'явився якийсь корабель. Тоді можна було б дивитися на нього і мовчати. Обом. Але корабля нема. Тільки праворуч, серед степу, зблискує срібляста куля бака для пального, проте привертати до нього увагу Віки мені не хочеться. Вона— бо добре знає всю історію з "літаючою тарілкою", отже, з мене досить.

— Я побоювався, що гордуватимеш мною, — чесно сказав я.

— Чого б це? — Віка запитала це зовсім тихо й уважно поглянула на мене. — Чому ти злякався цього?

— Та так, — стенув я плечима. — Хочу, щоб ми лишилися друзями.

— Хіба ми колись були ворогами?

— Ти не розумієш мене. Ми всі друзі. Але мені хочеться, щоб ми були особливими.

Віка чомусь червоніє і вмовкає. А я остаточно сміливішаю і беру її за руку. Віка на мить зупиняється й зазирає мені у вічі. Але все це триває лише мить. І ми знову йдемо понад озером, аж туди, де видніється кілька острівців, крайній з яких — Козацький. Щасливий острів щасливого робінзона Тороча.

Я цілком випадково озираюся і бачу, що віддалеку за нами скрадається Васько.

— Вистежує? — сміється Віка, не озираючись. — У нього така натура.

— Може, прогнати його?

— На сьогодні йому вже дісталося. Сама дивуюся, як це я не стрималася. Але я зовсім легенько. Це він такий плакса.

Я ще раз обертаюся і махаю Васькові кулаком.

— Не звертай на нього уваги. Набридне тюпати за нами й повернеться. Он, дивись, корабель! Знаєш, я ніколи в житті не каталася на великому кораблі. Все на човнах та катерах.

Я теж не катався на великих кораблях, але чомусь соромно зізнатися в цьому. Тому змовчую. Піднімаємося на пагорб і стежимо за рухливою цяткою на горизонті. Там, на кораблі, мабуть, не бачать нас. Та й що їм до двох постатей на пагорбі? Адже вони не мріють постояти тут.

— Ти будеш художницею, Віко?

— Не знаю. Навіть уві сні я бачу картини. Уявляєш: не малюю їх уві сні, а просто бачу. Картини, які нібито я сама намалювала. Й іноді на них якісь істоти з космосу. Деякі з них я потім вранці малюю.

— А коли ти станеш відомою художницею, до села ти вже не повернешся, — з сумом кажу я.

— Коли це ще буде, — сміється Віка.

— Все одно буде, — стою на своєму.

— А ти хотів би, щоб я лишилася тут? Назавжди?

— Ні. Тоді ти не станеш художницею. Для цього треба вчитися.

Віка зупиняється й легенько штовхає мене плечем. Я здивовано дивлюся на неї і не розумію, що сталося. Тоді вона грайливо штовхає мене ще раз і тільки тепер я пригадую, що коли ми були зовсім мали-

ми, то ходили цим берегом, штовхаючи ось так одне одного. Я штовхаю її, вона мене... Ми сміємося і так, підштовхуючи одне одного, біжимо до піщаної коси, за якою починається архіпелаг острівців.

— А завтра ти їдеш до табору, — раптом згадала Віка, зупиняючись біля велетенського каменя, що випинав з коси.

— Завтра ми обоє їдемо туди! — кричу я.

— А я — з сестрою, до міста, — сміється вона і починає витанцьовувати довкола мене. — Там мені вручатимуть приз за перше місце в конкурсі.

— А табір?

— До табору приїду через три дні. Коли тобі вже набридне там.

— Цілих три дні я відпочиватиму від бридкої і нудної Віки Бере— женко! — знову кричу я, і так, у шортах, забігаю в озеро.

— А я цілих три дні сумуватиму за тобою, — спокійно каже вона.

Вже з острівця я бачу її в купальнику. Вона стоїть на камені, заклавши руки за голову. І мені здається, що це я бачу її на картині якогось старожитнього художника. Я лягаю на гарячий пісок і так, лежачи, милуюся нею. Красивою дівчиною на далекому-далекому березі.

Може, там, у таборі, мені три ночі підряд снитиметься ця картина, і снитиметься так, ніби я сам її намалював.

34

Я прокидаюся від голосного іржання коня... Спочатку здається, що це мені причулося, але іржання повторюється. Воно долинає до мене через відчинене вікно.

— Мурзай! — кричу я. Зриваюся з ліжка і, миттю перемахнувши через підвіконня, вибігаю на берег річки. На тому боці, на пагорбку між річечкою і садом — мій кінь. Він басує і, мабуть, ще не бачачи мене, заклично ірже.

— Мурзай! Мурзай! — знову кричу я, вибігаючи на кручу.

Тепер він помітив мене, радісно заіржав і заходився правити свій танок над самою вирвою. Я не знаю, як він опинився там. Може, втік зі степу від батька, який взяв його на вівчарування, а може, вирвався з рук конюха... Головне, що я знову бачу його танець

і розумію: кличе мене. Я і батько багато разів під'їжджали ним до хати, отож тепер він прибіг, щоб кликати мене в степ.

Розчулений такою щирістю, я кидаюся в річку і пливу на той бік. Там, за річкою, править свій танок мій степовий кінь...